

V I E R V O U D I G E
BEANTWOORDINGE

Van Beswaarnissen, voorgesteld aan

BALTHASAR BEKKER, S. S. Th. Dr.

Predikant tot Amsterdam,

Over zijn Boek, genaamd

De BETOVERDE WEERELD.

Zynde

- I. EXTRACTEN, door Gecommitteerden des Kerkenraads, met de korte *Aantekeningen* van den Auteur, die tot mondelinge Conferentie hadden mogen dienen.
- II. De XIII ARTYKELEN, hem eerst van den Kerkenraad, en daarna van de Classis voorgesteld: met zijn ANTWOORD op de selve, en ene *Akte van Satisfactie* daar by van hem aangeboden.
- III. De VI. ONDERHANDELINGEN der Gecommitteerden van de Classis, met den Auteur gehouden, behelsende de voornaamste *Beswaarnissen* tegen het gemelde Boek; en zijne *Antwoorden* op een ieder van deselve.
- IV. D' ARTYKELEN van *Satisfactie*, hem laatst van de Synodus tot Alkmaar voorgehouden, met zijn ANTWOORD naderhand daar op gesteld.

AMSTERDAM,

By DANIEL VAN DEN DALEN,

Boekverkooper op 't Noorden / bezijden de Beurs. 1692.

DEAN TWO OR DIX

BALTIMORE

~~770547~~

4.5925

3K

DEWONERD

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION
455 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.

DANIEL VAN DER BEEK

V O O R R E D E

Aan de Eischers van Satisfactie ,

Over 't Boek

De BETOVERDE WEERELD.

Mannen Broeders !

^t Yn nu al ruim vyftien maanden, van datmen my ge-
eischt heeft *satisfactie*; ende ik in overleg geweest ben,
hoe die best te geven. Maar hoe wel altyd gereed, om
meer te geven dan ik schuldig was; so en heb ik echter
de begeerte myner eischers nooit voldaan. De Ker-
kenraad heeft buiten my de Rekening gemaakt, qualik opgenome-
ne posten, uit myn Boek getrokken, tot enen grond leggende van
desselfs *verfoejinge*, *so als 't daar lagh*. *Gansch geen genoeg* ook daar
na noch neemende in een Handschrift, dat ik uit my selve gaf; son-
der eisch voor afgehoord te hebben, of daar na te seggen watter aan
ontbrak: deden sy na de Synode enen swaren eisch, in 13. grote
posten opgesteld; voor af wel wetende, dat het niet in myn ver-
mogen was, behoudens welvaart mijns gemoeds, den selven te vol-
doen. Maar ik geve een tweede Handschrift over; waar inden Broe-
ders wel so wat *genoegen*, maar noch *niet volkomen*, heeft beliefd te
nemen. De Classis doet den selfden eisch; ende seit al mede niet,
wat haar aan dat Handschrift noch ontbreekt; ja sy spreekter niet
eens af, min noch meer dan of 't haar niet ter hand gekomen ware.
Men maakt op 't einde Rekening; en stelter vier, om deselve met
my op te nemen. Een derde Handschrift daar uit opgesteld, en van
my getekend, was so verre af van satisfactie in hunne oghen; datse
self ook van *elf Predikstoelen* mynen naam ten tone stelden; sonder ech-
ter eens te seggen, waar in dat de schuld bestond. Dus ben ik dan
als een misdadige gehandeld, eer my misdaad aangewesen was;
dan daar by geseid, datmen my deselve noch wel hoopte te bewyfen.

V O O R R E D E.

Hoe verre dat bewijs nu ging of niet; men wringt my noch een vierde Handschrift af, en neemt dat aan voor *satisfactie*: mits dat ik boven vorige ten toon stellinge myns naams, self ook in persoon *elf* weken van den predikstoel, als of ik dien niet wel bekleed hadde, afblyven sal. Ik neem dit al gewillig aan: maar wat helpt my meer dan schuldige, ende nochtans veerdige betaling? Andere luiden, die het minste recht niet hadden om met my te rekenen, roepen om noch tienmaal meer, en setten 't al in roer. Een deel tsamenspannelingen binnen, met een deel van buiten, maken nieuwe Rekeningen; sonder dagh of datum, sonder taal of teken van het minste schuldbevijs: roepende alleen, *dat Boek, dat Boek, dat godloos en heilloos Boek, dat versoeilijk Boek, dat godlasterlijk en dat verderflijk Boek*, en diergelyke; d'een meer als d'ander, en de gene meest die daar verdst af zijn en daar minst af weten. Ik geve toe, en sta noch wel *vier maanden* stil, in hope datse eindelijk bedaren sullen. Maar wat magh ik beter hopen, daar my telkens erger wedervvaart? Sy die alleen, indien ik schuldig was, voldoeninge te eischen, en al lang ontvangen hadden; ontkennen de betalinge, die op hun Comptoir staat aangetekend, en waar van my ook al voor den tijd van die nagifte Quitantie gegeven was. Men brengt den handel op het generaal Comptoir; men doet daar nieuwen eisch: in voegen dat noch vorige voldade, noch gevolgte overmaat in rekening geleden word: men stelt daar sware posten op, die tot mynen laste niet en zyn: men gunt my geenen tyd, om het Boek te halen, ik swyge na te sien, met de vordere papieren, duchtig om *errorem calculi*, dat is, wanrekeninge, aan te wysen. Dus *removeert* men my noch, boven al 't voorgaande, van den Kerkendienst: en of 't so niet genoegh en ware; men weert my van des Heeren Avondmaal, dat ik self nu so langen tyd, en nimmer sonder stichtinge, door Gods genade bediend hebbe. Noch meer: men weigert my gehoor, die redelijk nareden van 't herroepen vonnis vrage; men rabbelt een gebed, om door ontheiliging van 's Heeren Naam (die nooit ontschuldig sal gehouden worden) my de sprake te beletten; en men werpt my uit de Synagoge. Segt, Broeders, die dus uwen Broeder handelt, wat heeft hy quaads gedaan? Heb ik my niet wel gequeten: in 't bedienen van myn amt, met veel getrouwigheid; in mynen wandel by de menschen, met opreghtigheid; in mynen omgang met u allen, met gediensfigheid?

Heb

V O O R R E D E.

Heb ik ooit wel iet op stoel gebraght, dat of niet rechtinnig, of niet tot stichtinge, of den geringsten self tot aanstoot was? Ben ik ooit in 't openbaar, of in 't besonder over sulx van iemant aangesproken; ja zelfs aangesien? Van waar komt nu dese bitterheid? Heeft dat eene Boek nu al de schuld? Wat schuld? Dat ik nu noch van Reformatie derf spreken; en, dat selfde gereformeerde Kerk? Vint sy dan meer als ten deele? of is de Bruid so wel versierd, in Leer en Leven, datter niet meer aan is op te schikken? Waarlik heb ik by my selven niet beoogd dan dat: om haar meer en meer eenen manne voor te stellen, welke is Christus. Is my dat niet wel gelukt, het was ten minsten wel gemeend: dat weet gy, Broeders, die my so wel kent, of behoort te kennen; en door liefdens plicht niet anders van my ook vermeugt te denken, na al 't gene dat gy altyd aan my hebt gesien, ende ook noch van my hoort. Of is myn schryven niet so gunstig opgenomen, als 't van my wel opreghtelik, en in den Heere is gedaan; en moest ik daar so veel om lyden? Eischte dat so veelerhande en sware satisfactie? Gy hebt mynen loon tienmaal veranderd; nochtans ben ik u niet ontvlucht, maar gy stoot my selven uit. My uwen Broeder, lang voor de condemnatie, van *elf Predikstoelen* af te lesen; datmen hier nooit na deselve aan maar eenen, ook niet van de Tafel, dan na wederopneeminge, aan de swaarste sondaars doet; met *elf weken* stilstand niet vergenoegd te zyn: daarmen aan de ergerlyxte Predikanten niet meer dan voor eerst *ses weken* geeft? En ook daar na niet meer, so sy 't daar by laten: maar wat heb ik t sedert dan gedaan? of wat isser tegen my noch meer te doen geweest, dan blootelik al om dat selfde Boek? of ben ik so hardnekkig by myn stuk gebleven, ook na voldoeninge, dat ik my niet hebbe willen laten overtuigen? Wat Kerkenraad of Classis of Synode, of wie toch op der selver name heeft sulx in het minste ondernomen? Noch dese Synodus, noch een van de ses Classen daar sy uit bestond, heeft de minste kennis genomen van die Onderhandelingen der Gecommitteerden onses Classis, met my schriftelik gehouden, en waaruit *d' Artykelen van satisfactie* geboren zyn, waarop *de sake* eens was *afgedaan*. Maar heeft ook wel de laatste Synodus aan my den halven tyd gegeven, die nodig was om uit te schryven, ik swyge te beantwoorden, die nieuwe Artykelen, so wijdlopig en uitsporig alsse waren? En nochtans heeft de Synodus (so als sy spreekt in de Sententie) *alle sachtmoedigheid*.

V O O R R E D E.

digheid met my gebruikt. Ik dan aldus gehandeld van de Broeders, wil hier nu myne Rekening voor de gansche weerd doen, op dat die eens magh sien, wien meest in de hand moest komen: hen luiden, die voldoening op voldoening eischen ende nooit zyn te voldoen geweest: of my, die al geve wat ik schuldig of niet schuldig was, na alles wat ik missen konde, en self daar uit ga; sonder dat ik ooit van myne kant over merkelijk veel swaarder schuldvoldoeninge gevorderd hebbe. Doch ik lyde liever ongelijk, en vergeve die 't my doen. God wissche dese vlek af van de Gereformeerde Kerk, en sceppe licht uit die duisternisse, op dat d'uitneemendeid der kragt 27 Godes, ende niet uit ons; 2 Kor. 4: 7. en voorts gelyk geschreven is, 1 Kor. 1: 31. Wie roemt, die roeme in den Heere!

Den 20 van Herfstmaand
1691.

EXTRACTEN door de vyf Gecommitteerden
des Kerkenraads van Amsterdam ter selver ver-
gaderinge ingeleverd op den 28. Juny, aan den
Auteur ter hand gesteld op den 12 July, en van
hem beantwoord op den 26 dito 1691.

Engelen.

P Ag. 310. §. 401. De scheppinge der Engelen word
met niet een woord in de Schrift vermeld; een be-
wys, dat God niet voor heeft, ons te leeren wat
Engelen zyn: wil daarom ook niet, dat hunne
woonstede in den Hemel is.

1. Ten eersten al niet trouwelijk. Daar staat: de scheppinge der En-
gelen, hoe seker datse is, word nochtans niet, &c. Dat God niet voor
heeft ons te leeren, wat Engelen, maar wat wy selve zyn.

2. Dit wil niet, &c. zijn de woorden der uitschryvers / niet de myne /
ende zijn tegens de waarheid hier gesteld.

P. 311. §. 402. De Schrifture verhaalt nergens, waar in de val
der Engelen bestond: so dat, het gene men van de val der En-
gelen kalt, uit der Joden oude dromeryen opgehaald, en den
verdichtfelen des Alkorans gelykmatig is. p. 312.

Derde mistastinge. Het gene men besonderlik van den val der Engelen
kalt. Ende word eerst geseid na meldinge van verscheidene onsekerre gissin-
gen / en der schryftuurplaatsen / die de wijze van den val niet bepallende /
ons niet toelaten so los heen daar af te kallen.

P. 328. §. 420. Psal. 104: 4. Hy maakt sijne Engelen geesten,
is niet anders, als, hy maakt de Geesten tot syne gesanten.

Waar seg ik dat het niet anders is? §. 399. leer ik dat het wel wat
anders is. So dat hier de vierde ontrouw word begaan.

P. 331. §. 423. Wy en weten niet wat d' Engelen zijn, of wat
se doen. Ik denke dat ons d' Engelen bewaren, helpen, en op
de handen dragen, Psal. 91. gelijke eten.

Ziet hier nu de vijfde / geseid hebbende / wat de Engelen zijn en watse
doen: te weten / gedienslige Geesten Hebr. 10: 14. niet alleenlik ter eere
van God, maar ook tot welstand van sijn volk: Vorders (seg ik dan) en we-
ten wy niet etc.

EXTRACTEN uit het Boek

P. 332. §. Een Engel legerd sich om ons., draagt ons, leid ons, recht voor ons, plaagt den bosen, slaat hem dood; alles in dier voegen, dat God vast selve 't werk doet.

Daarom het bewijs hier af gelaten / dat onmiddellijk op dese woorden volgt / in drie exempelen van de genen die §. 416. gemeld zyn is dat klaarlik te bemerken.

Ibid. Zijn die twee, die tot verderf van Sodom uitgesonden waren, Engelen geweest: so hebbense daar toe niet so veel gedaan, als twee menschen kunnen doen.

Als twee menschen souden hebben kunnen doen.

Het bewijs word wederom uitgelaten.

P. 333. §. 405. De 7000. in Davids tyden aan de Pest gestorven, en Herodes van de wormen gegeten, word beide so verhaald, dat het een Engel was diese sloegh: maar God dede dit, daar had hy geen Engel toe van doen: d'Engelen quamen hier niet verder dan by vertoninge te pas.

Die woorden midden ingevoegd / en de t'samenhang veranderd / verandert ook den sin.

P. 334. §. 427. 't En blijkt niet, dat een Engel daar in heeft gewerkt, het gene Gods werk en der nature was: gelijk een rechter die sijne trawanten gereed heeft om misdadigen te straffen.

Daarom 't eerste hier ook asgelaten? Wat seg ik dan? dat het niet waar is 't gene hier van d'Engelen geseid word? dat zy verre, maar dat het niet en blijkt, &c.

P. 338. §. 430. Wie is so sott, dat hy 't al verslindend vuur bequaam sal achten, om den mensch voor Peerd en Wagen te verstrekken? D'Auteur spreekt van Elvas Hemelbaart.

Dit word hier dus afgezocht / voorgesteld om het sulken sin te geven / als oft ik die geschiedenis ontkende. Leest ende siet.

God sloeg d'eerstgeborenen in Egypten, de 70000. Israëlyten, Herodes, &c. d'Engelen zijn daar in vertoond ofte genoemd, om de staatsie te verbeelden, die soo hogen Majesteit en Righter past.

Desgelijx dit ook.

P. 339, 340. §. 431, 432. De worstelinge Jacobs met den Engel is alleen geschied in een nacht gesichte: de kraght der inbeeldinge dede hem so kraghtelik bewegen, dat zyne heupe verwrongen wi rd.

Dus luden mijne woorden. Jakobs worstelen met God, en de spraak die

die sy met malkander hielden, acht ik dat, gelyk als anders t'elken male in een nachtgesichte is geschied.

P. 341. §. 433. Van 't slaan der Ægyptenaren, der 70 en 185 duifend is klaar, dat God alle die menschen met de pest heeft gelslagen.

't Is de sin van mijne woorden / die in 't vorige betwefen zijn.

Wat de 70000. aangaat ten tijde Davids, sulx moest met de benaminge en verschyninge enes Engels met de degen in de vuist opgeschikt, en daar door de geschiedenisse van aanmerkeliiker geheugenisse zyn. Met de 185. duifend Assyriers is 'et even eens gelegen, want wie heeft ooit van so vervaarlike sterfte gehoord?

De woorden in 't begin uitgelaten / dat was voor een besonder werk van Gods wrekende gerechtigheid aan te sien, tonen dat ik ernstiger spreek / dan de voorgere reden sonder deselve schijnt te willen seggen.

P. 368. §. 462. d'Engel, die Israel de peste toebrecht; d'eerstgeborene in Ægypten, en 't Leger der Assyriers versloeg, &c. zijn alleen blote vertoningen geweest; 't zy aan 't gehoor, of aan 't gesichte.

P. 367. §. 461. *Vide* Dan. 6. *Mijn God heeft sijn Engelen gesonden.* Dit doet sich klaarlik op, als na der Heydenen gevoelen gelproken, die alle onvoorfiene hulpe den *Daimones* toeschreven, die van den opperste Godheid wegens de saken hier beneden stuuren.

Wat swarigheid in dese woorden steekt kan ik niet sien.

P. 370, 371. §. 463, d'Engelen aan Abraham en Lot verschenen waren Mannen, en hieten Engelen om 't gefantschap datse bekleedden: 't gene daar anders van geleerd word is sonder grond of reden, sy aten en dronken, &c. Dat was geen werk van Geesten. Die ontkent dat dese 3. Mannen menschen zijn geweest, ontkent met een dat Christus van den dood is opgestaan.

't Is de sin van mijne redenen: daar ik my in 't geheel ook noch aan houden.

P. 375. §. 469. *Obj.* Het was de HEERE, die Abraham verscheen, doe de drie mannen by hem quamen: God verschijnt door een sichtbaar teken sijner tegenwoordigheid: eens in de wolke, nu in 3. levendige menschen; een van die 3. was weerdiger, en met een bequamer, vermits verstand en spraak, om Gods wille tot de zijnen, daar zijne tegenwoordigheid in bestaat, uit te drukken.

Een van die drie was waardiger &c. dan de stomme en levenloze wolk.

P. 377. §. 470. Dat 'et menschen waren houd ik seker. God vond uit de Gemeinte van Salem 3. Mannen: enen aan Abraham om te seggen, dat Sara binnen 't Jaar van een Soon geliggen soude; en 2. aan Loth om hem uit de brand van de Stad te redden. Ende so hebbense beide onwetende Engelen, dat is, gesanten van God geherberght.

Wy behoeven niet te weten van waarse quamen, maar mogen denken dat het van naby, ende namentlik van Salem was. Dit gaat voor; daarna volgt het ander / *ex hypothesi*.

P. 381. §. 475. Van d'Engelen in 't geven van de Wet: &c. daar van seit d'Autheur: dat Moses de geschiedenisse verhalende van den ontsacheliken toefstel der hoogste Majesteit, op ene wyse Gode betamelik, zijnen Engelen toegeschreven word.

Wel geschreven / wel geseid.

§. 476. De Heere Christus sal komen ten oordeel, en alle zyne heilige Engelen met hem: wat is dat meer te seggen, dan dat hy sal sitten op den troon zynr heerlijkheid? Dit is 'er uit te merken, dat de komste des oversten Richters, met ene Majesteit hem betamelik geschieden sal. Ende d'Engelen, sose als de menschen waren; tot lichamelijke beweginge en plaatsbekleedinge bevoegd; wie soude nader zyn dan zy, om tot de hoogste statelikeit huns Heeren, lichamelik en plaatselek daar by te staan?

Ook wel ten deele na de woorden: ten deele na den sin. Is 't van myn qualijk begrepen / Ik sal my laten onderrichten.

P. 385. §. 480. Van het doen der Engelen omtrent de menschen is niet sekens uit de H. Schrift te halen: maar wat men daar van leeft, dient om Gods bedrijf omtrent de menschen kinderen, na menschen aard van spreken, op ene hemelstatige wyse te verbeelden.

Waarom dit niet mede aangetrokken?

1. De Schrift seit ons, dat God Engelen in synen dienst gebruikt; ter goede der gelovigen; en tot straffe der godlosen. Waar uit te sien is / dat de woorden / van het doen der Engelen &c. op hynne wyse van doen / en hoe die natuerlik zo / te verstaan zyn.

Van den Duivel.

P. Refat. Ik ban hem uit de wereld, en binde hem in de Helle.
So doe ik. Is 't qualijk gedaant overtuigd my van het quade.

P. 1. 3. Dat alle Hooftstukken des Christelyken Geloofs los en onbewijslik zijn, indien men 't gemeyn gevoelen, dat het volk van de list, en magt des Duivels heeft, niet en verwerpt.

Dit houd ik hier staande en bewijs ik ook op 't laaste / van ontweer sprekende waarheid te zijn. Waarom word dat mijn bewijs niet eens weerleid?

P. 39. §. 54. Offerhanden aan den Duivel geschiede maar als aan *Onder goden*.

Dit is mijn gevoelen.

P. 317. §. 408. Epist. Judæ. v. 6. *d'Engelen die haar beginsel, &c.* moet niet verstaan worden van d'afgevalen Engelen; maar van de *Gesanten*, die 't Land Canaan verspiet hebben, dese hebben hare waardigheid niet bewaard, &c. en pag. 319. §. 410. *so dat met de ketenen, &c.* niet anders is, als tot straffe hunner ongehoorsaamheid op ene sonderlinge wyse, anderen ten voorbeeld zyn gesturven.

Dese woorden / moet niet verstaan worden, zijn de mijne niet. Ziet den tweeden druk II. B. XI. §. II.

P. 345. §. 437. De Duivel is maar een, dog vele sijne Engelen. De Schrift kent maar eenen Duivel; dat is, enen bosen geest, die door desen name betekent wert. De bose geesten die onder dien enen Duivel staan, worden noyt *Duyvelen*, maar des Duivels Engelen genaamd.

Dit is enkel waarheid.

P. 396. §. 490, en pag. 397. 491, 492. Het woord *Diabolus* kan men bequaamlik op menschen passen: uit Math. 13. *de Duivel saait onkruid*: Eph. 4. *geeft den Duivel geen plaats*, dat is, *den Lasteraars*. 1 Pet. 5. *de Duivel gaat rondom ons, &c.* dat is, *de lasteraars*, die volx genoegh zyn om ons heen, die, moghten se na hun sin begaan, ons wel verslinden soudent. *De listige omleydinge &c.* hoedanige Elymas gebruikte, om Sergius Paulus om te leiden, 't is dan te seggen, listige omleiding des *Tegensprekers*.

't Is de sin der leeringen die ik daar byeder tone / en daar ik my noch aan houde.

P. 398. Epist. Judæ, v. 9. *De Duivel streed met Michael, &c.* Dit is also licht van enen *mensche*, dien name van lasteraar of tegenspreker waardigh, als van den Duivel selve te verstaan.

't Zelfde leert D°. Disscherus over dese plaats: als blijkt uit sijne wer-

Werken in fol. gedrukt. pag. 551. Ziet voorts mijn Boek den laastten druk II. B. XXIII. §. 7.

§. 444. In Apoc. 2. *Aan de gemeente van Smyrna*: de Duivel sal sommige, &c. Door den Duivel verstaat de Heere Jesus, dat quaad slag van menschen, dat de gelovige vervolgen en in de gevangnisse werpen soude.

Over dese en dergelyke Schriftuurplaatsen heb ik slechts te tonen / datse bequamelik op bose menschen te passen zyn; en dan balt de noodzakelijkheid om die op den Duivel uit te leggen.

P. 399. §. 506. P. 410. 3. mede. Hoe kan de Duivel dus regeren? hoe kan hy elk een der gelovige dus bestryden? wat weet 'er de Duivel af waar God zijn volk heeft?

P. 411. §. 507. Soude het na de letter te verstaan zyn, dat de Duivel to besonderlik op onse sinnen werkt, seg dan eens hoe verfoekt hy ons? Is de Duivel in plaats van God dat hy onse gedagten weet?

P. 413. §. 509. De meininge der H. Schrifture is niet, om ons te leeren wat de Duivel met 'er daad is werkende: maar 't geen de verdorventheid des menschen self veroorzaakt, worden den Duivel als den eersten stichter toegeschreven.

P. 414. §. 509. Die *liegt en moordt*, doet een Duivels werk, en maghmen seggen, dat de Duivel selve dat doet, om dat hy d'eerste oorzaak is van des menschen boosheid, daar dat doen uit spruit.

P. 416. §. 511. Daar is niet meer als eene bose geest, welke de Schriftuur *Duivel* en *Satan* noemt.

In alle dese stellingen vind ik niet dat antwoord behoeft.

P. 417. §. 513. Des *Satans dieptens* Apoc. 2. zyn niet anders als duivelsche scherpsinnigheden, en die bose menschen te werk stellen, om de waarheid te bestryden.

P. 418. §. 514. De *maght des Satans* Actof. 26. is niet anders als de maght der duisternisse Luc. 22. dat is, der bose menschen, die het light schuwen.

Als boren.

De werkinge des Satans 2 Thess. 2. wat is dat anders dan de werkinge der sonde, die oorspronkelik uit den Satan is?

De werkinge der sonde / of des tegenstanders des vbandes en vervolgers in 't gemein verstaan.

P. 423. §. 520. In Judas ingevaren te zyn, *Ananias herte vervuld, &c.* is te verstaan voor so veel als de boosheid, die oorspronkelijk van de Duivel was, in Judas en Ananias gaande wierd, &c.

Die hier wat op te seggen heeft / moet my uitleggen / hoe de Satan in der menschen herten vaart; en D^r. Bisscherus met een bewyzen / waar de Schrift seit dat de Satan in 't herte van Petrus voer / ofte hem in gaf (dat ik achte evenveel te zyn) dat hy tot Christus seggen soude / Heere zyt u selven genadig, Bissch. Chr. ged. p. 449.

P. 428. §. 526. Men sal niet bevinden; dat de Duivel, na dat hy in 't begin der scheppinge den mensche verleid heeft, 't sedert self in persoon iet meer op den selven werkt of vermacht, maar wel, dat al 't quaad, dat ooit gebeurt, of heden in de wereld word gepleegt, uit die oorzaak so word aangemerkt, als of 't de Duivel dee.

Dit houd ik noch.

P. 432. §. 531. Men bevind niet, dat de slange in listigheid al 't andere gedierte overtreft, maar wel, dat verscheiden andere de slange daar in te boven gaan:

Wie ontkent dit?

P. 434. §. 533. Had de Duivel tong en stem van doen, om met den mensch te spreken, en moest hy die dan leenen van den slange, die gelijk haar 't verstand ontbreekt, so deugt sy also weinig tot de sprake.

Wat valt hier al wederom op te seggen?

P. 435. §. 535. Stelt nu noch evenwel, dat de Duivel door de Slang sprak; en liet of God dan self wel ooit so grooten wonder heeft gedaan?

Uit het vervolg moet blyken dat dit waar is.

P. 436. §. 536. D' Auteur meint, dat een *Esel* bequamer is om te spreken dan een slange, en dat de Duivel ongelijk meer *geestigheid* in 't spreken door de slange, dan God door den *Esel* heeft betoond.

Niet bequamer maar min onbequaam: also geen van beiden daar toe enige bequaamheid heeft.

P. 437. §. 537. Waarom word als van de *Eselinne*, niet gezegt, de Duivel opende de mond der slange? Dan hadmen kunnen verzekert zyn, dat de Duivel sulken baas is, die de beesten, zelfs stemmelose slangen kan doen spreken.

Wie

Wie heeft iets / en wat heeft hy tegens dit bewijs?

P. 445. §. 548. Neemt 'et so gy wilt, 't gene dat 'er geseid word, kan niet eigentlik van de *slange*, noch van de *Duivel*, noch van *beide* verstaan worden.

Hoe ik ongelijk / so moet het tegendeel bewezen worden.

P. 446. §. 549. Moses heeft dit verbloemder wyse gesproken; datmen anders wat versta, dan de woorden in den eersten opzicht medebrengen.

Anders sie ik hier niet door te komen / of ik hem dies te herteliker danken die my hier te rechte helpt.

P. 447. §. 550. Buiten twyfel hadde Moses reden, na den *tijd*, wanneer hy schreef, en de staat des volx in sulken tijd, om 't gantsche verhaal onder sulck bedrijf ener *slange* te verbeelden. Al past het werk den *slange* niet, nochtans die iet wil schilderen, brengt 'er sulke streken en coleuren toe, als het sinnebeelt vereischt. Derhalven moeste dit verhaal, dat des *Duivels* werk onder dat van ene *slange* vertoond, so gesteld zyn dat de *slange* door 't gantsche verhaal te voorschijn quam.

Om dat ik niet gelove / dat een godlyk schryver sinen stijl sonder reden dus bestuurt / dat hy een beest sal noemen daar een geest te verstaan zp.

Doorts weet ik niet wat op dese verklaringe of wyse van spreken hy my hier gebruikt te seggen valt. Vergelykt §. 430.

P. 450. 451. §. 553. 557. In de verfoeking *Jesus Christus*, heeft de *Satan* noch *verstand* noch *krachten* getoond: dit *verhaal* dan van *Christus* en den *Duivel*, en moet niet na de letter te verstaan zyn. God wilde dat hier sijn *Soon*, in de eenzaamheid geweken, sich den *Duivel* eens verbeelden soude, &c. hy sagh so als hem docht, den verfoeker komen, die Hem zus en so tot den afval socht te brengen.

Siet de nadere verklaringe in den laatste druk / XXI. §. 2--6. 15.

P. 454. §. 558. Hoe is 't goed te maken, datmen aan den *Duivel* toeschrijft het gene hem te groot is, 't gene hem ten *God* maakt, het gene nergens toe dienstig is; 't gene *God* niet en verheerlikt maar verkleint? soude die vervloekte *Duivel* *Gods* eigen *Soon* op sulken wyse aangesproken en gins en weer geslingerd hebben?

Ik segge noch: hoe is dat goed te maken?

P. 461. Van de *Satan*, die *David* aanporde, om 't volk te tellen

len, moet geen Duivel, maar een aanklager of tegenpartyder zijn; niet uit de helle, maar van der aarde.

Men wederlegge mijn bewijs / heb ik ongelyk.

Ibidem. Was David sonder vyanden op aarde, datter uit der helle een komen moest?

Dit vraag ik nu noch eens. Ziet boops XXI. §. 5/8. des tweeden dyls.

P. 466. §. 572. Van den twist des Duivels met *Michaël*; daar van is niets te maken, niet meer dan van verscheiden andere saken, in de Schrift vermeld.

Maaktter dan wat af / die daar beter raad toe weet dan ik.

P. 482. §. 592. P. 492. §. 603. Job is van den Duivel niet lichamelyk geplaagt geweest. Cap. 2: 7. *De Satan ging uit*, &c. Wie sloeg Job? De Satan? dat staat'er niet: maar de *Heere* die dat alleen kan doen.

Wielik dit alles aangehaald / sonder 't minst te wederleggen.

P. 494. §. 606. 't Is in de macht des Satans niet, al wierd hem duisendmaal toegelaten, sulken dingen als Job hier wedervaren zijn, te verrichten.

So is 't.

P. 395. §. 607. Om meerder indruk van so merkeliken voorval op des Lesers herte te geven: so word de sake in 't vertellen, met omstandigheden bekleed, die so niet geschiet zijn, als de Lector medebrengt.

Men antwoord op de redenen die ik geve van mijn seggen.

P. 497. §. 610. Van de Historie van Achabs Propheten is 't selde te maken, als die van Job.

Wat reden van onderscheid?

d'Engel des Satans die Paulus met vuisten sloeg: dese vuistslagen zyn niet verder te soeken, dan by zyne bose vyanden, die de waarheid tegenspraken, en zyn goede naam met lasteringen beswaarden.

Dus kan ik 't begriipen: of ik wil wel beter leeren.

P. 503. §. 615. In 't geheele Oude Testament word van geen Duivelen gemeld.

Oprechte waarheid.

P. 510. §. 623. *daimones* en *Demonia*, zyn niet Duivelen, maar Hydensche Afgoden; dewelke sose meinden, al 't bestuur der men-

schelike saken, van der hoogste godheids wegen, aan sich hadden.

Sulx is in 't 1. Boek 11. Hoofdstuk duidelijk genoeg getoond; ende word in dit selfde hoofdstuk §. 620:—624. ende by den tweden druk XXV. §. 14. byder aangewesen.

P. 512. §. 626. Om dat *Δαίμονες* geen *Duivelen* zyn, so en zyn'er ook geen *befetene* van den Duivel geweest.

Dit is waar:

P. 522. §. 638. *Δαίμονες*: dit waren geen andere, als die met ene bysondere siekte, sware inbeeldinge, dulligheid, &c. beset waren. Alle Schriftuurplaatsen dan en exempelen, die van de besetenen des *Duivels* spreken: als een die 't *Legio* hadde, een stomme *Maria Magdalena*, een *maansieke* &c. moeten so verstaan worden.

So ben 't gene dien aangaande ter aangewesene plaats tot bewijs word bygebragt van §. 638. tot §. 648. toe / so gedrage ik nu nader tot het gene ik in den 2. druk XXVI. §. 11—14. tot sterker bevestiging en overtuiging heb ingevoegd.

Opgelyc aangaande den *Legioensman* XXIX. §. 13/15/16/17. en P. 534. 535. §. 650. 651. den *Maansieken* XXX. §. 10/11/14. Voorts / om de byzindigheid deser uitlegginge goed te maken is het geheel XXVIII. hoofdstuk (alleenlik 2. Paragraven uit den eersten druk behoudende) daar tusschen in gevoegd.

P. 559. 577. §. 677. Sulke Schriftuurplaatsen dan, die spreken van *Overheden* en *Maghten*, Rom. 8. *Overste der weereld*, Joh. 12. *God deser eeuw*, 2 Cor. 4. *Overste van de maght des lichts*, Eph. 2. en passen niet op den Duivel, maar op bosc menschen.

Beter altoos dan op den Duivel: daar geef ik reden van / diemen wederleggen moest. En als beiderley uitlegginge eben na is; so moet die van den Duivel noch verworpen worden; op dat het seker voer 't onseker ga.

P. 597. §. 714. De Duivel is geen *Natuur-kenner*, taalkundige, Godgeleerde, &c.

Die hem voer so geleerd aansien / moeten daar van proeven tonen. Ik geve reden waarom ik dat niet gelobe: welker wederlegginge de genen dien dat byzind dunkt aan my schuldig zyn.

P. 598. §. 715. 't Is onbegrypelijk; hoe een geest lichamelike dingen sonder middel van 't lichamelike begrijpt.

Ja onbegrypelijk / so verre als mijn verstand sich strekt.

P. 603. §. 721. Dat de Duivel niet het allermiste van de saken des geloofs weten kan.

Want

Want waar uit soude hy 't weten?

P. 606. 607. §. 726. De Satan heeft geen *kracht* noch *macht*, noch *Koningryk*, en kan 't ook niet hebben.

Of Christus leert ons qualik bidden / tot God sprekende: *uwte is de kracht en 't Koningryke*.

P. 613. §. 733. Gods eigen Soon moet maar een *leerjongen* by hem zyn, so 't waar is dat hy doen kan, 't gene hem nagegeven word, dat hy doet.

So is 't / en dat bewijs ik daar.

P. 614. §. 735. De weereld gelooft nu dat de Duivel veel groter werk doet dan God: wat wonderstuk heeft ooit Christus gedaan, dat de Duivel alle dagen niet en doet?

Is 't niet waar? en bewijs ik dat ter self de plaats niet?

P. 616. §. 737. Den Duivel word groter kracht dan den Almachtige Schepper toegeschreven.

So als te boren.

De Duivel kan niets doen, noch in *waarheid* noch in *schyn*.

Hoe seg ik dat de Duivel niet kan doen? De woorden staan daar wel: maar elk siet dat ik sprek van 't gene men hem 't onreghte toeschrijft; te weten / van die dingen die by ons in geschil staan / kan de Duivel niets doen / noch in *waarheid* noch in *schyn*. Is 't anders?

P. 618. §. 738. Indien ymand gelooft, dat de Duivel yets kan doen dat natuurlijker wijze niet geschieden kan, so is de Duivel God.

Ja so is de Duivel God. *Absit dicto blasphemia*. Buiten lastering geseid.

P. 618. §. 739. *Obj.* Men segt, de Duivel kan dit of dat doen, als 't God toelaat. *R.* Ik worde hy my self ontroert, als ik luiden van myn eigen geloof dus hore spreken: even eens, of God den Duivel konde toelaten, God te zyn.

So doe ik sekerlik: ende insonderheid terwijl ik dit hier ook noch lese.

P. 642. §. 765, 774. Hoe zijn de Goddelijke namen, eigenschappen, &c. Gode alleen eygen, indien het alles even eigen is aan den Duivel, &c. *Vide plura*, 642. Siet meer.

Ja: men segge my / hoe.

d' *Authent* besluit zyn Boek, met uitdaginge van den Satan, &c. *Vide textum*. Siet den text.

Onverschoonlike misduidinge myner woorden; welke 't kragtigste bewijs behelsen dat voor mijn gevoelen strijd / en de met moedwillige sinberdzaijnge niet te wederleggen is.

Toverye.

PAg. 625. §. 746. Uit de Schrift is geen bewijs te halen van 't gene *toverye* doorgaans genaamd word.

Is 't anders / men tone mij dat bewijs.

P. 634. §. 756. Door *Toveraars* word niet anders dan *doorflepe bedriegers* verstaan : en toverye is niet dan *loos bedrog*.

Neen / anders niet.

En past dit d' *Autheur* ook so op d' *Egyptische tovenaars*.

So doe ik / en dat met recht.

H. Schrifture

PAg. 640. §. 762. Gods alderheiligst woord, en Gods hoogste eer, en kan niet verskert worden, noch een van beide bestaan, so niet waar is 't geen ik schryve.

Is dit tegen / of tot eere der Schrifture gesproken ?

Hier komt 'et nu op aan : men moest het tegendeel betonen van 't gene ik daar verder segge.

Waarsegginge en Spokerye.

PAg. 464. §. 573. En past niet op den Duivel.

P. 470. §. 587. Van de *Toveresse* te *Endor* : Het Wifselve heeft al dit spook gemaakt daarom sulken groot gevoelen van des Duivels kennisse uit smeden wil.

Ik ben d'eerste niet die dit segge. Men antwoorde op Schots betwijfen / van Dales / en de mijne.

P. 479. §. 589. P. 480. §. 590. De *Waarseggende geest* in de dienstmaagd te Philippi, Act. 16. blijkt geensins, dat die waarsegging van den Duivel is geweest; maar liever van een goeden Engel, of Gods H. Geest &c.

Ja liever : maar daarom niet sekerlik. In 't 3. Boek bewijs ik dat dit door bedrog kon zijn. Siet verder des tweden druks. XXIV. §. 19.

P. 586. §. 704. 't Strijd tegen alle reden en verstand ; dat de Duivel hem selven, of iet anders, in een lichaam of *lichameliken* schijn vertonen soude.

So doet 'et / so veel als ik begrijpen kan.

Voor-

Vooroordeel tegen andere Godsgeleerden.

P Ag. 499. §. 612. Onse Overfettters hebben vertaald *Duivelen*: maar ik sal hen selve doen bekennen, dat geen van beide namen na behoren is vertaald: de woorden zyn *ſchedijm*, en *ſchirym*.

Dat doe ik ook: ſo niet / wat valt'er op te ſeggen.

P. 504. §. 618. De overſettinge van *Duivelen* paſt daar ſo weinig als een tange op een verken.

De ſaak is waar / ende word aldaar bewezen. De wiſſe van ſpreken hadde wel ſachter konnen zijn / ende ſal in 't herdrukken dus geſteld worden: paſt daar in 't allerminſte niet. So ſtaat nu ook in den laaſten druk.

P. 505. §. 619. Waar komt'et van daan, dat inſonderheid onſe Overſettters, met de Duivel ſo gereed zyn, om hem in den Bybel plaats te maken? datſe gelykelyk met het gemein gevoelen, belangende de boſe geeſten ingenomen zyn, en zyn ſo met dat vooroordeel tot de vertalinge gekomen.

Ja / daar komt'et van daan.

Concluſio.

I. Dat 'et Boek met een ſatyriſche ſtyl geſchreven en vol *ſarcafmi* is.

Dit neem ik voor een liefdeloos oordeel en onwaarheid op.

II. In ſeer vele plaats en aanloopt in verklaringe tegen 't gemein gevoelen der meeste en grootſte Leeraren in Gods Kerke.

Dat is waar: ende my ſo wel geoorlooft als anderen. Dat recht geeft my de VII. Artukel onſer Belydeniſſe.

III. Verſcheydene uitleggingen zyn, die ons argumenten ontnemen tegen Socinianen en andere dwaalgeeſten.

So 't argumenten zyn / ja. Maar ik onthelme datſe 't zijn. Die bypheid gebruikt ieder een.

IV. Dat d' Autheur ſchriftuurplaats en in groten getale verdraait, en een verkeerden ſin aanvrijft; niet ſchromende andere geleerde Mannen, die met den Autheur niet eens zijn, dapper te tekenen.

Dit word van my / ſo als 't daar luit / in 't geheel ontheld.

V. Dat sekerlijk vele Atheïsten en godlose menschen 't gevoelen in dit Boek begrepen, seer misbruiken en misduiden sullen.

Den Bybel noch veel meer. Siet mijns tweede druk XXXV. Hoofdst.

VI. Voert ene seer harde tale: namentlik, dat het gebouw der saligmakende lere vallen moet, die met den Autheur niet in een gevoelen staat. p. 2.

Hard misschien / om datse niet te byken is.

VII. Loopt des Autheurs gevoelen aan tegen verscheiden passages van onse formulieren van enigheid.

Aan besondere Passagien en ben ik door d' ondertekeninge niet verbonden / ende bind sich niemand: maar aan Hoofdstukken en Artykelen gelijk de Acte spreekt.

Tegen de Catechismus.

Vr. 9. De mensche heeft hem selven en alle sijne nakomelingen door ingeven des Duivels, &c.

't En is geen Hoofdstuk noch Artikel / dat ons de maniere leert / hoe de val des menschen door den Duivel magh veroorzaakt zyn.

Vr. 94. Spreekt van Toverye en Waarsseggerye.

Ik ook / in 't XXX. Hoofdstuk van den eersten druk / ende voort in 't III. Boek doorgaans.

Vr. 112. Liegen en bedriegen zyn eigen werken des Duivels.

Dat seg ik weder en verklare 't ook. §. 499. 509.

Vr. 123. Verstoot alle werken des Duivels.

Word uit het vorige verstaan.

Vr. 127. De Duivel de weereld en ons eigen vleesch houden niet op ons te bestryden.

De Duivel door sijn weck in de weereld en het sondig vleesch.

Tegen de Confessie.

Artikel 12. De Duivelen en bose Geesten zyn also verdorven, datse Vyanden Gods en alles goeds zynde, na alle haar vermogen als moordenaars loeren op de Kerke en yder Lidmaad van dien: om alles te verderven en te verwaesten door hare bedriegerye, en zyn daarom om haar eigen boosheid veroordeelt.

Hier op antwoord ik.

1. Dat

1. Dat dit d'eenigste plaats in de Formulieren is / die na de letter tegen mijn gevoelen strijd.

2. Datse echter geen Hoofdstuk noch Artikel / maar een deel deses Artijckels zijn. 't Hoofdstuk is: dat God alles uit niet, en besonderlik d'Engelen en Menschen goed geschapen heeft.

3. Dat in den self den Artikel geseid word het gene van allen eenpariglyk word tegengesproken / te weten dat d'Engelen tot dienst der uitverkorene menschen (niet blotelik van God / als 't hem beliest / uitgesonden worden) maar geschapen zijn. Waar uit tweefins volgt / dat de Engelen ongelijk minder zijn dan de menschen / die geschapen zijn om God te dienen. Daar beneffens is het ongerijmd / dat van die Engelen sommige gebal- len zijn / ende meer quaads aan d'uitverkorene menschen doen / dan desel- be goeds van de goeden gewaar worden / so 't gemeen gevoelen waar is: by aldien sy weffens desen tot dienst der uitverkorenen zijn geschapen geweest.

4. Dat de woorden der Formulieren volgens de Schryfture moeten ver- staan worden: en dat het de Schryfture nergens en seic. De naam van Moordenaar word nergens aan des Duivels Engelen / maar blotelik aan den Duivel selve toegepast.

Art. 14. De mensche heeft sich willens de sonde onderworpen &c. de oore biedende den worde des Duivels.

Was 't het woord des Duivels? dat spreek ik nergens tegen: maar hoe dat woord gesproken / en tot 's Menschen oore gekomen zp; dat is 't gene ik nergens vinde in de Schryft.

Artykelen van wege des Eerw. Kerkenraads van Amsterdam. den 24. Aug. den Auteur des voorz. Boeks ter hand gesteld; met sijn Antwoord op de selve.

Artykelen des E. Kerkenraads.

DAt de ziel des Menschen op het lichaam werkt: niet datter is een noodzakelykheyd in de natuur buyten God, nog dat de ziel is een *Modus Corporis*, of een dunner lichaam, dat door sijn bewe- ging de dikker lichamen gaande maakt; maar dat alle werking onser ziel, op onse lichamen alleen afhangt van de samen voe- ging des Scheppers, die het behaagt sekere denking der zielen, te voegen met sulke bewegingen des lichaams, als hy wil.

2. Dat dan alle dese werkingen der zielen op onse lichamen, aan God geensints ontrekken de eer, die hem toekomt, als Schepper en onderhouder onser zielen en lichamen.

3. Dat

^{3.} Dat den selven Schepper niet mag bepaalt werden, in zijn magt omtrent eenige geesten of lichamen: het zy die met een lichaam vereenigt zijn, of niet: en dat hy de denking van alle geesten kan voegen aan de bewegingen van allerley lichamen, na zyn welbehagen.

^{4.} Dat dan de denkingen der goede en quade Engelen, gevoegt zynde door den Schepper, met de bewegingen van sulke lichamen, als hy wil, het sy in den Hemel of op Aarden, verscheide werkingen kunnen voortbrengen.

^{5.} En dewijl alle Engelen Schepselen zijn, wiens magt van denken alleen van den Schepper afhangt, en de lichamen Schepselen zijn, wiens bewegingen alleen van den Schepper afhangen, en dewyl de samenvoeginge van die gedagten der Engelen met die bewegingen der lichamen alleen van God afhangen: so blijft God de hoofdoorzaak van alle die werkingen die toegeschreven kunnen werden aan de goede en quade Engelen, alleen het quaad der sonde afgesondert.

^{6.} Wanneer dan de Gereformeerde Kerk, de plaatsen der H: Schrift, aangetrokken in het Boek genaamd de Betoverde Werelt in sulken sin verstaat, dat de goede en quade Engelen dadelijke werkingen hebben gedaan, en noch dagelijx doen, kan haar uyt dien hoofde niet te last geleyd werden, dat sy den Schepper en Onderhouder, de Eer van zijn wonderdaden ontnemt, of de Leere der Saligmakende genade verduystert.

^{7.} Bekent daarom *Do. Bekker* dat hem leet is, dat hy de Gereformeerde Kerk, de Reformateurs, de Instellers van de Catechismus, en Confessie, en alle Leeraars daar van beschuldigt heeft. Ook dat hem leet is, dat hy dese serieuze saak, somtijts ook een Satyrische Stijl en de N. Nederlantsche Oversettinge te hart, en met al te groten oneerbiedigheit heeft gehandelt.

^{8.} En of wel door de verscheidenheid der betekenis van eenige Grond-

Grondtaals woorden sommige Schriftuur-plaatsen konde lijden sulken fin, als in het gemelte Boek de selve word gegeven, gelijcke niet kunnen, datter echter geen noodzakelijkheyd is, sulx een gewrongen, en met konst uytgevonden sijn de selve toe te dichten, nademaal staande der gewoone Verklaring, de Eere Gods, en Leer der Saligheid gesalveert blijft.

^{9.} Dat de gemelde Schriftuurplaatsen, soo niet mogen werden verklaard, als dat sy souden aanloopen tegens den Catechismus, en bysonder tegen de twaalf Artykelen der Confessie, dewelke sijn E. heeft ondertekent.

^{10.} Wyders bekent zyn E. dat door het maken der Extracten geensints in sijn gevoelen verongelykt is, nademaal de Gedeputeerde tot die saak, het gene hy seyde niet wel geëxtraheert te zyn, aangeboden hebben te veranderen, of hem self te laten veranderen, na zyn innerlyk gevoelen.

^{11.} Desgelyx belooft hy, de Eerwaardigen Kerkenraad te regtvaardigen in hare handelingen en proceduren, tegen zyn Boek en het uytgeven van dien gehouden.

^{12.} Belooft ook sig, soo in 't Schryven als Prediken, te houden aan de formulieren van eenigheyd, en in het toekomende niets, rakende de Godsgeleertheid uyt te geven, als na voorgaande visitatie en approbatie des E. Classis.

^{13.} Word ook aan hem gelaft, dat zyn Boek 't welken de Kerkenraad van Amsterdam en de Christelyke Synodus eenparig, soo als het daar legt, heeft verfoeyt, door een openbaar geschrift voor de geheele wereld sal herroepen, om dat in gemelte Boek, seer veel verdrayingen der H. Schriftuur gevonden worden, om dat het aanloopt tegens de Leer der Gereformeerde Kerke, en de Formulieren van eenigheyd, by hem aangenomen, en ondertekent, en daar door een groot en algemeyn schandaal, aan veele goede Christenen gegeven is.

Was getekent

23. Aug. A^o 1691.

LEONARDUS GROENEWEGEN.

P. 't Schriba.

C

Ant.

Antwoord op de bovenstaande Artykelen.

Overgeleverd aan den Kerkenraad, op den 30 Aug. 1691.

In 't gemein aangemerkt zijn dese 13. Artijkelen van verscheiden aart: de 6. eerste zijn om te geloven / de vier volgende om te bekennen / de twee daar aan om te beloven / en het laatste om te verklaren en te doen.

De eersten zijn vijf Philosophische stellingen / uit de Methaphysica of overnatuurkunde gehaald / en op de Theologie toegepast; by maniere van Theses of stellingen / so als men in Academien om te disputeeren pleegt voor te stellen: welke in den sesden tot enen grondslaghe gelegd worden van de verklaringen der H. Schryfture.

Maar 't gene ik in 't begin mijns II. boeks van den aart en kragt der Geesten schrijbe / is daar uit alleenlik tot de Phyica of Natuurkunde overgebraght. De Metaphysica gaat boven de geschapene nature / ende bringt alles tot de opperoorsake / welke is God; ende spreekt van zijn bestuur ontrent de natuurlijke dingen / hoe deselve in hem en door hem bestaan: maar de Physica behandelt deself de saken so alsse in de onder-oorsaken / ende in sich self bestaan.

En so doe ik ook: die Gods almaghtigheid geensins betwiste / also ik die veel eer op 't kraghtigste bevestige; maar de maght en kragt der Geesten ondersoekte. Niet wat God aan en door deselve soude konnen doen: maar wat sy uit kragt van 't gene datse zijn / en so als hen God geschapen heeft / ende noch in wesen onderhoud / bequaam zijn om te weten en te doen.

Voorder word mijn boek niet wel verstaan / schoon ik my so duidelik daar inne meen verklaard te hebben / wanneer men acht / dat ik die natuurkundige gedachten van de Ziel en andere Geesten / tot enen grond en regel mijner uitleggingen / op so vele plaatsen der Schryfture maken. Want voor eerst; al had ik niets van Geesten op dien voet daar in gemeld; mijn boek soude eventwel het boek zijn / ende wel iet nuttelijks / maar geensins noodzakelik daar aan ontbreken. Ten anderen so sal men niet betonen kunnen / dat ik enige Schryftuurplaatsen na dat gevoelen in mijn boek verklare / of het daar in als een bewijs te passe bringe / of sonder 't welke de verklaringe niet deselve wesen soude die ik daar van gebe.

Overfulke moght ik die 6. Artijkelen als my niet rakende voor by gaan: anders / wat den inhoud betreft / denselven bypelijk toestemmen; immers de vijf eersten; op het sesde soud ik my onderscheidelik verklaren; ondertusschen eventwel op ieder van de ses wat nader openinge geven.

I.

Op het eerste : dat de Ziel een *Modus Corporis* (sekerer wijze van bestaan of werken / aan een Lichaam toegeschreven) of dunner Lichaam soude zijn / quam nooit in mijne gedachten ; nochte word met enig woord of teken in mijn boek daar af gemeld : ja het tegendeel uitdrukkelijk en met kraght daar in beweerd. Overfulx was 't (onder verbeteringe) niet nodig / desen in d'zulk met sulx seggen hier te geven aan de gezonden / die niet verstaan wat een *modus corporis* is ; ende nochtans mede genegen zijn van den inhoud mijns boeks te oordeelen / als of ik sulx gevoelen hadde / ende daar op mijne stelling bouden.

II.

Het tweede / dat de werkinge der zielen op de Lichamen de eere des Scheppers niet verkleint ; acht ik so waarachtig / dat ik daar noch by doe / sulx een werk sijner scheppinge en onderhoudinge ontrent den mensche een besonder bewijs sijner wijsheid en mogentheid / tot prijs sijner heerlijkheid te zijn.

III.

Het derde : dat Gods maght , in 't voegen van allerleye denkingen der Geesten met allerleye bewegingen der Lichamen , niet bepaald moet worden , is buiten twijfel waar. Maar so God mijne Ziel / by exempel / so wil voegen met ene wolke of met enen boom / als hy die met mijn Lichaam heeft gevoegd : de vraag is / of mijne Ziele van die Natuur / dat is also van God geschapen is / datse dan eben eens hare kraght / in 't bewegen van de wolke of van de boom / als van dit lichaam dat ik hebbe te werk sal stellen ? Indien ja : so volgt / dat sulx een Geest als mijne Ziel / met ene wolke oft enen boom also vereenigd / also wel een mensch is als ik ben. Maar mitsdien dat wy in de geheele Natuur niet verneemen / dat onse Geest of Ziele enig ander Lichaam onmiddellijk beweegt / of in 't minst bewegen kan / dan 't gene enkelik van al sulken stof en toestel als eens menschen Lichaam is ; so is dat dan mijn seggen / waar de Natuur ons leert dat een ander Geest die nooit eigen Lichaam hadde sulx kan doen ? Want wat Gods almaghtigheid belangt die gaat de Natuur binnen welker palen ik die Geesten soeke / ver te bouden.

IV.

Dat derhalven / volgens 't vierde / de denkingen der Engelen gevoegd met allerhande Lichamen , verscheidene werkingen voortbrengen kunnen ,

so God wil : dat en raakt ons niet / so 't met ene niet en blijkt dat hy wil. En hier over is het dat ik de Schryftuur doorzoekte ; maar en vindde nergens blijkt : des ik 't oordeel aan den Leser late / welker een misfchien daar in kan sien 't gene d'ander niet en siet.

V.

De vijfde / God tot hoofdoorzaak aller werkingen stellende , die door schepselen geschieden , staat my geensins in den wegh : also ik die hoofdoorzaak door mijn gansche werk erkenne / so wel als na mijn beste weten iemand heeft gedaan ; sulx in 't II. hoofdstuk voordachtelyk betoende / en tot enen grond mijner volgende verhandelingen vast stellen. Echter dan daar na (niet wetende wat hy in 't besonder wilt of doet) na d'onderoorzaken soeke / en van wat natuur die zijn. Niet door mirakel / waar in God buiten en boven den gewonen loop der Nature / dan dus dan so is werkende : maar uit hunnen eigenen aart / so alsse van God geschapen zijn / en den gewonen streck houdende / maghtig iets te weten of te werken.

VI.

Dat nu in den sesden van de Gereformeerde Kerk gesproken word / als oft ik die affonderlyk van andere gesindheden / den Kristeliken naam bejhdende / berispen woude : is niet na myne meeninge gesteld. Want ik alleenlik seggen wil / dat de Gereformeerde Kerk in desen noch niet wel Gereformeerd , niet genoegzaam gesuiverd is van dat vooroordeel / waarmede de gemeene Kristenheid van ouds af tot op heden toe besmet gebleven is : waar door sy nevens d'anderen de Schryftuurplaatsen / van de Engelen sprekende anders heeft verstaan / dan sy buiten sulke vooroordeel soude hebben kunnen denken ; also in de Natuur niets voorkomt dat hen daar toe leiden konde / en de woorden die de Schryft daar in gebuikt met d'omstandigheden so sy voorkomen / en met andere plaatsen vergeleken / sulx niet mede brengen.

Nergens word het ook dien volgende van my geseid / dat de Gereformeerde Kerk ; maar wel dat leden derselbe / en self ook Leeraars / schoon de gronden der Saligmakende kennis wel vast houdende ; echter sulke dingen aan den Duivel toeschryven / die den Schepper en onderhouder aller dingen d'eere van sijne wonderdaden ontnemen , en de leere der genade niet alleen verduisteren , maar ook verswakken. 't Welk ik achtende datse niet en sien gepoogd hebbe hen te doen begrijpen : in hope dat sy die Gods eere geensins souden te kort doen / so se 't wisten / dat gevoelen / voer so verre met het waar gelobe strydig / souden laten baren. Anders betoon ik in 't XXII. hoofdstuk des I. boekes dat alle Leeraars onser Kerken (en also veel min de Kerke self) in dat ge-
boe-

voelen niet en zijn : waarom ik versoeke dat het selve tot mijner ontlastinge in desen / wat naaukeurigher magh gelesen worden.

VII,

Dus veel over de 6. eerste Artijkelen : met welken ik niet en sie hoe de 7. volgende tsamenhangen / ofte wat gevolg met die woorden / Be- kent daarom op 't begin des sevendens Artijkels word gemaakt / uit so weinig als ter sake dienende in de 6. voorgaande / geseid is ; om daar op te bouwen sulken swaren ban / als in de overige Artijkelen begrepen is. Want het ten eersten vooz my niet wel te begripen is / schoon ik al de Gereformeerde Leeraars / ja de Kerk in 't geheel ende afsonderlijk aangemerkt beschuldigd hadde / gelijk ik geensins hebbe over uitleggingen der Schryfture / die op ene besondere Metaphysica gegrond / ofte immers daar na geschikt zijn ; (gelijk in den sesden / in opficht der 5. eersten betekend word datse zijn) hoe ik my daar in so swaar vergripen konde : nadien het mijn plicht veel eer vereischte / de Kerke te waarschuwen vooz de Philosophie / om die niet te maken tot enen regel om de Schryft uit te leggen. Evenwel staat dit hier so / wanneer men 't 6. en 7. Artijkel tsamen voegt / als oft ik de Kerk beschuldigende over uitleggingen die met sulke Philosoofsche gedachten / als in de 5. eerste Artijkelen staan uitgedrukt / gemaakt zijn / my selven daar vooz waerdig maakte sulken straffe / als vervolgens vzeeder werd getoond.

In 't besonder blijkt ook uit het gene voorsz. is / hoe my 't onreghte word te laste gelegd / dat ik benessens de gereformeerde Kerk en de Reformateurs, ook den Catechismus en de Confessie van sulx beschuldigd hebbe : also ik hen in 't XXIV. Hoofdstuk des I. Boeks daar van ten besten met eerbiedigheit getracht hebbe te verontschuldigen ; als genoegh / ende wat anders te doen hebbende vooz dien tijd / waar in sy vele andere saken met het Pausdom hadden te betwisten. Insgelyx is dat van alle hare Leeraars uit het voorsz. klaar te verstaan / dat deselve van my geensins beschuldigd ; maar alleculik sommigen (sonder beschuldigen) sulke geboelens toegeschreven zijn ; so als van Danæus, enen der oudsten en voornaamsten in 't XXII. hoofdstuk uit sijne eigene schryften klaarlik blijkt.

Ik moet ook noodzakelik ontkennen / dat ik ergens in ene serieuse dat is ernstige sake met satyrische of schimpigen stijl geschreven hebbe : sulx hier echter maaz somtijds van my gesegd word gedaan te zijn / so veel minder dan in de Conclusie also genaamd / op de Extracten geseid is / dat het boek self met enen satyrischen stijl geschreven, ende vol sarcasmi is. Zyn der sarcasmi, dat is stekende schimpwoorden hier of daar te vinden / (men salder mogelijk geen 10 plaatsen in 't gansche werk aantwijfen konnen / die men daar vooz houden wil) die zijn op den Duivel gepast ; wien ik so veel niet achte nochte vrese / dat ik met hem niet soude

soude mogen schimpen. Of so ik van menschen spreke / hunne oudtwijfsche sabelen zijn by my niet beter waard. Of so hier ook de Oversetters by geraakt zijn / het is wel meest om 't huppelen der Duivelen, so sp Jesh. 14: 21. vertaald hebben: doch daar over wil ik hier wel sonder schimp in goeden ernst den Broederen in bedenken geven; of ik meer misdoe tegen die menschen / wanneer ik zegge dat hunne vertalinge daar so veel als ene tange op een varken sluit, (schoon ik daar en elders wel wat zachter hadde kunnen spreken) of sp tegen God / wiens heilig woord sp dooz sulik ene vertalinge bespottelijk maken? En so beroep ik my in desen op de redenen die ik in 't XXV. hoofdstuk des II. Boex §. 1--8. daar af aangewesen hebbe.

VIII.

Te seggen / dat geen van alle die schriftuurplaatsen / die ik anders dan gemeenlijk geschied verklaard hebbe / mijne verklaringe lyden kan; gelijk in den 8. Art. geseid word: sulx geloof ik niet dat het eenparig oordeel van alle de Broeders is. Ook is my noch van niemant over eenige van die getoond / dat myne uitlegginge gewrongen of verdicht is: met konst, dat soude my tot eere zijn; maar met quade konst / dat heeft my niemant noch bewesen.

Onder des wil ik geerne bekeimen / dat staande de gewone verklaringe van sommige schriftuurplaatsen / als by exempel die van den val des Oubels 2 Pet. 2: 4. en Jud. v. 6. Gods eere en de Leere der saligheid gesalveerd blijft: maar voege daar by / dat deselve dooz de myne eben seer behouden word; en dat in anderen deselve niet de gewone verklaringe niet wel kan behouden blyven.

IX.

Ik sta vozder toe / als in den negenden / dat de schriftuurplaatsen so niet mogen verklaard werden, (te weten in 't openbaar vooz een gemeente ende in schriften) datse souden aanlopen tegen den Catechismus; hoe wel sulik seggen voorszigtelik verklaard moet zijn / om het op sijn paapsch niet te verstaan. Maar en wete niet dat ik iets verklaard hebbe in sulken sin / welke niet de ondertekeninge der formulieren niet en kan bestaan. Waarin ik my gedzage tot het gene op het 7de point der Conclusie op d'Extracten gemaakt heb aangetekend / ende in de Synodus broeder bevestigd en verklaard: bereid zijnde sulx ook vooz den kerkenraad te doen / so wanneer deselve nodig vinden sal dat van my te eischen.

Wat verder d'ondertekening betreft / in den artijkel gemeld / als of die van my alleen geschied ware: is bekend / dat geen Predikant noch PropONENT / noch Doctor noch Professor Theologiae, in de seven Nederlanden is te vinden / die deselve niet so wel als ik vertekend heeft / ende daar de gelegenheid vooz:

hoorbaat / niet so wel als ik soude bebonden worden / (en meer misschien dan ik) iets geleerd te hebben / dat in eene of andere der formulieren so niet staat ; by aldien men hunne boeken en Predicatiën dien aangaande eens be-
gonde te onderzoeken.

Wijders dient tot bezicht voor de broeders Ouderlingen / wien die onder-
tekening niet aangaat / dat het geen 12. Artijkelen zijn / gelijk in 't Artij-
kel staat ; maar 37. in alles / daar de Confessie of Belydenis der Neder-
landsche Kerken in begrepen is : op dat niemant en meene / dat het de 12.
Artijkelen des algemeinen Beloofs sijn / die by alle gesindheden der
Christenen / so veel als de letter aangaat / eenpariglyk aangenomen en be-
leden worden. Ende segge ik dit te meer / om dat self vele Predikanten (die
heb ik in de Synodus volmondig uitgeseid) de Belydenis noch lang na
d'ondertekening niet eens gelezen hebben ; ende selden eensgewoon zijn in te
sien / wanneer 't niet is om iemant te beschuldigen (so daar iets te vinden is)
uit de formulieren / om dat hy anders leerd dan sy verstaan.

Van gelijken is 't dat ik al menigmaal hebbe / in 't gene van de N. Ne-
derlandche oversettinge daar by gemeid word / dat vele lieden / ook verstan-
dige ledematen / maar der talen en Historien onkundig / betonen te gelo-
ven dat de Nederduitsche Oversettinge is de gene van de tseventig ; die van
ouds bezoemd is / datse (gelijk men seit) voor meer dan 2000. jaren de boe-
ken des ouden Testaments uit het Hebreeuwse in 't Grieksch vertaald heb-
ben ; daar dese oversettinge des Ouden en Nieuwen Testaments uit het
Hebreeuwse en Grieksch in 't Nederduitsch / naast 60. jaren noch niet in
de weerd was.

X.

Het tiende Artijkel komt my geheel anders voor als d'instellers daar van
schijnen te be-ogen. Want de Broederen daar in genoegsaam bekend staan-
de / datse een deel der plaatsen uit mijn boek niet wel uitgetrokken hebben ;
geven my daar mede reden om te seggen / datmen die plaatsen niet heeft uit-
geschreven noch opgelesen in so goeden sin / als ik die gesteld hebbe ; en
dat op sulke uitschrijven en voorlesen het boek eenpariglyk verfoeid is. Nu
meense te voldoen met die feilen des uitschrybens te verbeteren / na dat
het vonnis / voor een groot deel daar op berustende geweest is ; sonder dat
eenigsins te veranderen ; en my dan noch te doen bekennen / dat ik daar in
niet benadeeld ben.

XI.

Nooit had ik ook gedacht / dat d'Erw. Kerkenraad / achter na siende
watse gedaan heeft / en horende wat elk onpartijdig en verstandig mensche
van de manier hunnen handelingen seit dat sy self die souden billiken. Ende
mein ik wel te weten / datter leden zijn / die deselve nooit gebillikt hebben ;
ende noch meer / diese daarenboven self verfoepen. So en moet dan van
my /

my / die my daar door beledigd houde / niet verwacht noch geëischt wor-
den / dat ikse volgens den elfden Artijkel door goed keuren / en opentlik /
tot mijne eigene ontuitwisschelijke schande / door de wereld rechtveerd-
gen sal.

Ende dat niet alleen tegen mijn Boek , maar ook tegen 't uitgeven van
dien; so als het die eene Artijkel beide seit. Want dat siet op mijn recht
daar ik door sta ; en dat noch Kerkenraad / noch Classis noch Synodus my
nemen of betwisten magh ; dat ik als Doctor Theologiae by / en by de
Broeders self altijd door desen by gehouden ben / van sodanige Visitatie der
Classis / door 't uitgeven der boeken / als de gene waar onder men my als
mi betrekken wil. Hoewel ik daar mede my selven van geen Kerkelijk oor-
deel over den inhoud des boex / na dat het uitgegeven is / onttrekken wil.

XII.

Dies moet ik my te meer beklagen over den inhoud des twaalfden Artij-
kels : welke is / om my besonderlik te doen beloven ; eerst / het gene elk
verplicht is om te doen ; te weten / niet te schrijven tegen de formulieren :
en daar na / dat ik alles wat de Godgeleerdheid raakt / hunner door gaande
visitatie onderwerpen sal ; daar de Synodus alleenlik sulx van de volgende
twee boeken seit / en 't geen verder dese saak betreffende van my soude uit-
gegeven worden. Aldus magh ik dan niet meer geloven / dat het oogmerk
mijns Kerkenraads geweest is / my (gelijk als in 't begin wierd doorgege-
ven) door 't onderzoek en oordeel van Classis en Synode te bezopen / door
de saken self ter hand te nemen / also sy selber verder gaan dan de Synode/
welker handelingen ik nochtans grootelyx twijfele / of by haar in alles / my
aangaande / door rechtmatig opgenomen zijn.

XIII.

Het dertiende Artijkel gaat alle mijne verwachtinge te boven daar in door
eerst / dat my de Kerkenraad belast te doen het gene daar vermeld word.
Niet / datse over een lid geen recht heeft iets te belasten : maar dat dese sa-
ke niet by wege van onderwerpinge / maar van toegevinge tot haar geko-
men is ; om door broederlike conferentie (so spreekt hare eigene acte van
den 28. Junij) veressend te worden.

Ende komt my daar in ten tweden smertelik door / dat de verfoeyinge
des Kerkenraads en der Synode hier te samen geboegd / tot mijner beswa-
ringe wederhaald word : als of dat mijn gemoed verplichten konde / om te
geloven dat mijn boek verfoepelijk is / om dat het de Kerkenraad of Sy-
nodus verfoeid heeft ; ofte om tegen mijn gemoed / dat noch niet overtuigd
is / mijnen moepeliken arbeid als verfoepelik te verdoemen.

Om het boek te verfoeyen , so als het daar ligt / was geen conferentie
van noden ; dan van d' Extracten met het boek ; 't gene echter blijkt ten min-
sten niet na eisch geschiedte zijn ; te weten in den Kerkenraad. En wat de
Sp-

Synodus belangt / die heeft my lang en breed gehoord : eventwel verfoeit sy 't boek so als 't daar leit ; waar toe niet van noden was geweest my eens te hooren. Volgens dien dunkt my dat ik klaarlik sie / dat dese grond hier niet geen ander oogmerk is geleid / als om mijn boek door 't aansien en gesagh van Synodus en Kerkenraad des te versoepliker te doen voorkomen / en 't volk daar in gerust te stellen / datmen my het selve doet herroepen.

Sulx dan noch te doen / door een openbaar geschrifte , en dat voor de geheele weereld , word my buiten twyfel al te swaar belast / van medebroeders / die ik dochte dat wel sorge dragen souden / dat sy my die heu nooit niet woord of werk beledigd hebbe / by de Gemeinte / die ik beneffens haar altijd trouwelik na mijn vermogen heb gediend ; niet verachtelyk / noch mynen broederen dienst onnut souden maken.

Neemt men 't op de redenen / die daar toe worden bygebraght om dat ingemelde boek seer veel verdraayng der Schriftuur gevonden worden , dat het aanloopt tegen de leere der Gereformeerde Kerken , ende Formulieren van eenigheid : daar op heb ik my hier vozen al verklaard / my des niet betwist te zijn. Behalven dat ik niet en wete / wat leere der gereformeerde Kerken 't zy / die van de Formulieren onderscheiden word. Welker aanneminge en ondertekeninge daar by / als een besonder gewichtige reden ook verhaald / so wel by alle andere (gelijk geseid) als by my geschied is : en daarom sonder sulx te melden op mijnen naam alleen gesteld / den schijn geeft / gelijk 't gerughte gaat / als oft ik iet besonders boven anderen die aangaande getekend hadde ; 't welke d' Eerw. Kerkenraad weet niet waar te zijn.

't Schandaal so groot en algemeen , laat ik geerne komen tot laste van de genen die daar af de regte of voornaamste oorsaak zijn. Altoos my is kennelyk / so ik 't ben door middel van dit boek / dat ik 't niet heb willen zijn ; maar gesocht hebbe te stichten / gelijk ik als noch soeke : versekerd zijnde dat dit groot en algemeen schandaal niemant meer en treft dan my.

Besluite dan / dat ik van de broederen des Kerkenraads billiker voorsellingen verwachtte ; also dese voor my niet aanneemelyk zijn.

Doch ten overvloed biede van self aan 't gene inde volgende Acte begrepen is.

IK ondergeschreven getuyge met eene reine Conscientie voor God , met myn geschrift de Betooverde weereld , geen ander oogmerk gehad te hebben , als de eere des grooten Gods en onses Saligmakers Iesus Christus , wegens den roem hunder Godlyke werken voor te staan : en de Christen weereld , waare 't mooglyk , te suiveren van 't overblyffel der bygelovigheden , die de gemeenschap met het

D

Paus.

Pausdom in voorige tyden over haar gebragt heeft. Maar gemerkt dat buyten myne verwachtinge dit geschrifte soo veel opschuddinge heeft veroorzaakt in en buyten onse Kerke: so wenste ik wel, dat het zelve nog niet uit myne handen hadde gegeven, noch door den druk onder elks ogen gebragt. 't Welk nu te laat zynde en niet te herdoen: soo is het dat ik by desen opentlyk betuige de gronden van Spinoza te verfoeyen, geloovende datter Geesten zyn, in de H. Schrift *Engelen* genaamd, goeden en quaden: dat het hoofd der goede Engelen *Michaël*, der quaden *Duivel* en *Satanas* genoemd word: dat de goede Engelen in de volmaaktheid hunder Scheppinge volherdende *Gods Engelen* genaamd worden; en dat hy deselve gebruykt na zyn believen, in 't uytwerken zynen oordelen tot dienst zynen uytverkooren, en tot straffe der Godlosen: Maar dat de boose Geesten van God afgefallen, en daarom na hun hoofd *des Duivels Engelen* genoemd, in de helsche verdoemenisse verfstoten, en vyanden van de geloovigen zyn. Voorders is myne verklaringe, dat ik nader gesien hebbende hoe in de laatst gehouden Synode tot Edam geoordeelt is, als of in dit myn Boek, sommige dingen sou- den invloeyen, strydig met de Formulieren van Eenigheyd, by my neffens alle andere Leeraars onser Kerken onderteekend; soo heb ik by desen willen verklaren, sulx geheel buyten myn oogmerk geschiet te zyn. Willende ook het gene mogte bevonden worden met de voorsz. ondertekeninge te stryden voor het myne niet erken- nen; maar het selve houden als of het noit gelehreven ware. Kan ook wel toestaan, dat verscheidene Schriftuurplaatsen eene min aan- stootelijke uitlegginge dan de myne hadden kunnen lyden; en de Oversetters hier en daar wel sagter mogten gehandeld zyn geweest. Erkennen insgelyks de gronden van de waare en regtsinnige Leere in de Gereformeerde Kerke, buyten myne stellingen tot nog toe wel geleert te zyn: sulx ik deselve geensins wil in twyffel trekken, nog kragteloos maken. En vermits ik myn meeninge dus verre in de twee uytgegevene Deelen van myn werk genoegzaam verklaart hebbe, wil daaraf in 't Prediken en 't Catechiseeren my onthouden, mits dat myne Eerw. Collegen hun eygen gevoelen vryelyk voor- stellende, het myne ongeroerd voor by gaan. En wat aangaat de twee volgende Boeken, sal ik die niet uytgeven, ten zy na het oor- deel

Onderhandeling over het Boek, &c. 27
deel mijner Collegen, dat daar niets in zy ftrydig met de Formulie-
ren, foo als die van ons ondertekent zyn.

was ondertekent.

B: BEKKER.

EERSTE ONDERHANDELING.

Van de vier Gecommitteerden des Classis van Am-
sterdam; aan den Auteur des boeks *de Betoverde*
Weereld, ter hand gesteld op den 8. en van hem
beantwoord op den 9. October 1691.

(In 't aanwijzen vande plaatsen mijns Boeks volg ik, over-
al den laaften druk.)

O F niet de volgende waarheden zijn in *confesso*? (dat is, be-
kend.)

I.

Datter buiten's menschen Ziel noch andere Geesten sonder eigen lichaam
zijn, welken de Schrift den naam van Engelen geeft.

Antw: word van my bekend / en bewesen in 't VIII. Hoofdstuk des II.
boex; besonderlik §. 4. n°. 1. daar dese eigene woorden staan.

II.

Dat God die Geesten goed geschapen hebbe.

Antw: Dit desgelijc: VIII. §. 5. daar ik segge / dat / mitsdien dat God
alles goed geschapen heeft; dat dan ook de Engelen met de boosheid die wy
hen toeschrijven / van God niet geschapen zijn, 't selfde word van my in 't IX.
Hoofdstuk §. 1. nader bevestigd en verklaard?

III.

Datse van edeler aart dan de menschen zijn.

Antw: 't Zijn ook mijne woorden II. boek VIII. §. 2.

IV.

Dat de quaden zijnde van God neffens d'anderen oprecht en goed
geschapen, door afval quaad geworden zijn.

Antw: 't Selfde seg ik ook II. boek VII. §. 5. dat deselve in den staat der
eerste Schepping niet gebleven zyn.

D 2

Dat

V.

Dat de Heilige Engelen van seer groot verstand zijn.

Antw: Dit bewijs ik II. boek x. §. 2, 3, 4.

VI.

Dat sy hare gedachten aan elkander mede deelen, al is het niet te begrypen, hoe?

Antw: Hier in stel ik de minste swarigheid niet.

VII.

Dat God haar gebruikt tot dienst sijner uytverkorenen, ende tot straffe der godlosen.

Antw: 't Zijn mijn eigene woorden in de II. aanbieding aan den Kerkenraad gedaen / en bewijs ik sulks in mijn Boek met verscheidene exempelen. x. §. 12. ende word in 't xi. Hoofdstuk breder verklaard.

VIII.

Dat de bose Geesten van God afgevallen, in de Helsche verdoemenisse verstoppen, en vyanden van de gelovigen zijn.

Antw: Dit leer ik mede II. B. IX. §. 12/13/14. en hebbe 't in mijne tweede aanbieding uitzukkelijk also gesteld.

IX.

Dat haar hoofd de Duivel onse eerste voorouderen verleidet en tot den val gebraght hebben.

Antw: Den sin hier af stell' ik mede II. boek xviii. §. 1. ende xix. §. 1. daar na xx. §. 2. en 17. beginnende met dese woorden: seker is de val des menschen uit den Duivel: onseker hoe de Duivel dien te wege braght. Daarom ik ook op de woorden van ingevinge, en bedrog, en verleidinge, des Duivels niet en sta: also de schrijft het eerste woord nergens gebruikt / het tweede met den naam van Duivel nergens saamen voegt. Voorts gedaag ik nu tot het gene verder daar van schrijve in 't 20. Hoofdstuk des II. boex. §. 2/25. 26.

X.

Dat d'eerste overtredinge door sijn ingeven is begaan, en door bedrog van d'afgevallene Engelen.

Antw: Dit en 't naast voorgegaande / onder verbeteringe genoegsaam in 't volgende begrepen.

XI.

Dat de Duivel d'oorlake zy van des menschen val, den eersten oorsprong van het quaad, en d'algemeene oorzaak van de verdorvenheid van onse nature.

Antw: Dit begrypt / als geseid / de twee naast voorgegaande stellingen.

XII.

Dat dit werk des Duivels, onder dat van ene Slange vertoond word.

Antw: Sulx bewijs ik 't xix. Hoofdstuk.

TWEEDE

TWEDE ONDERHANDLING

Voorstellinge aan den Auteur gedaan, daar by zijn E.
verfocht word om nader verklaringe te willen doen
over dese navolgende Pointen van zijn Boek.

Hem ter hand gesteld den 9 en van hem beant-
woord den 19. October.

I.

Erstelijck / also den Auteurs heeft voorgenomen de Gere-
formeerde Kerk (so hy segt) in het stuk van de Enge-
len / en voornamentlijk van den Duivel noch wyders
te reformeeren / ende ten dien einde een ander geboelen
in te brengen als tot noch toe het geboelen van de gemeene Chri-
stenheit is geweest / met een sodanigen ophef / dat Gods allerhoog-
ste eere, en zijn allerheiligst woord van der menschen saligheid
geen van beiden kan bestaan, so 't niet waar is 't gene hy schrijft.
Dat dan ook het Christelijk Geloof met het algemeen gevoelen,
't gene hy bestreden heeft / niet en kan bestaan; of immers de
valte gronden van het Christendom, bysonder in de Protestant-
se Kerk ongemerkt door dit gevoelen worden ondermynd; soo
dat het Christendom van die kant besprongen soude onhoudbaar
zyn. Ende also dan dat gemein geboelen word beswaard
met dese ende meer allerhatelikste Consequentien / als cap. 34. van
het tweede Boek is te sien. So is de vrage: of zijn E.w. dat
algemeen geboelen welke hy bestrijd; houd voor het geboelen van
de Gereformeerde Kerke? So niet: wien hy dan hier in het oge
heeft / ofte regens welke hy in desen schrijft?

A N T W O O R D.

Op het eerste lid / Meen: 't Welk ik vervolgens dus verklare. De Gerefor-
meerde Kerke merk ik aan / niet so als deselve van de sekten onder 't al-
gemeen

gemeen Kristendom verscheiden is; als of 't geboelen daar ik af handele een besonder leerstuk / aan deselve eigen ware; maar als mede onder d' algemeene Kristenheid neffens d' anderen begrepen; en hoewel Gereformeerd in die stukken waar over sp van d' anderen verschilt; nochtans in desen met d' anderen ongeboelijk onder sich behoudende alsulke dolingen als ik in mijn boek gepoogd hebbe te weerleggen. Dat dit mijne meining is / geef ik in 't 1. boek 1. §. 2. genoegsaam te verstaan.

II. De Gereformeerde Kerk acht ik mede niet in 't algemeen / noch so seer als die van 't Paus dom / met sodanige geboelens ingenomen; eens of iemand om Gereformeerd te zijn van dat geboelen soude moeten wesen: maar dat sich 't selve / so veel als de leeringen lyden mogen / waarin wy 't Paus dom tegen zijn / in 't gemeen over geleerd en ongeleerd verspreid heeft; so nochtans / dat het ook word tegensproken / ende onder 't gemeen volk grover in swang gaat dan by luiden van letteren. Dat dit mijn seggen is / blykt uit het gansche beleid van 't werk; ende besonderlik uit verscheidene plaatsen / daar ik my selven over dit stuk duideljk verklare; als 1. boek 1. §. 2. de geboelens in de gereformeerde Kerk genoegsaam van d' anderen onderscheidende / also ik een besonder hoofdstuk daar van stelle / zijnde het XXI. des eersten boeks / waar af 't opschrijft selve klaarlik seit / dat ik daar in wil handelen / niet van 't gevoelen der gereformeerde Kerk, maar van gevoelens die onder ons omgaan; en dat deselve gemeenelik so verre niet en gaan als die van 't Paus dom / in vorige 3 hoofdstukken beschreven. Daar beneffens onderscheid ik terstond de geleerden van d' ongeleerden / ende geleerden wederom van malkanderen §. 1. Van 't gemeen volk spreek ik dan besonderlijk §. 2 -- 6. daarna van geleerden / die by na alles toestaan / §. 7 -- 15. en eindelik van de gene die daar tegen zijn. §. 16.

III. Dat ik echter de gereformeerde Kerk in 't besouder voorneme / is / om dat my haar wel zijn besouderlik betreft; also ik daar van niet alleen een lid maar ook een leeraar ben; die mijn eigen volk door 't naaste houden moete / so wel om haar van dolingen / als van sonden te overtuigen.

II.

Het selve word gebraagd aangaande de leeringe de Manicheen: of namentlijk de Gereformeerde Kerk met die leere te beschuldigen is; nademaal sp leert / dat God en de Duivel ende het een ryk tegen het ander staat; stellende nochtans den Duivel onder Gods bedwang, uit lib. 1. cap. 18. § 6.

A N T W O O R D.

DE Gereformeerde Kerk al wederom en is niet te beschuldigen / nochte en word van my niet beschuldigd van sulx te leeren / als sp in hare eigene

Belydenisse art. 12. uitzakkelijk tegensprekt; verwerpende en verfoeyende de dwalinge der Manichëen. Want ik ook nergens segge / dat sulke geboelen in de gereformeerde kerk te vinden zy; veel weiniger. Dat het soude zijn het geboelen van de kerk; te weten / dat de Duivelen haren oorspronk uit haar selven hebben; zijnde uit hare eigene nature quaad, sonder datse verdorven zijn geworden.

II. Sulx en is ook in de stukken hunder leere / van my §. 3. 4/ 5. uit Augustinus by gebraght met die woorden niet te vinden. Dan van 't gene daar staat / seg ik slechts §. 6. dat daar niets so grof onder loopt, of daar word diergelijk noch op heden wel geloofd. Hoe ik dat versta / word van voortz ter self de plaatse wel so dundelick van my verklaard / dat ik hier niet klaar der stellen kan. Ten minsten / diergelijk en is het self de niet: ende word wel veel onder ons by den eenen ofte anderen geloofd / dat echter 't algemeen en openbaar geboelen onser kerken niet en is.

III.

So word nader verklaringe versocht / over die woorden lib. 2 cap. 8. §. 14. Men moet sich wachten, datmen Gode niet ongerymds toeschrijve. Voor sodanig sie ik 't aan, somen seit dat God de bose menschen spaart, om den tijd hunder bekeeringe; of so niet, overtuiging te verlengen: en dat hy ondertusschen hen door bose geesten tot de sonde aandryven, en hunne bekeeringe hinderen soude, vergeleken met cap. 35. §. 6. Is dat geen grote gemeenszaamheid, so d'allerhoogste heiligheid sich daghelyx en over al met de aldersnoodste Geesten mengt, om hunne vuile boosheid aan de menschen uit te voeren? En hebben sy gedachten, dat dit heilig is, door een Duivel staag te werken, 't gene tegen 't heilig, zo een verbond met alle recht en reden strijd? Hoe dit by een verstandig overleg in iemants Christelijk gemoed bestaat, is by my onbegrijpelijk; die op die twee gedachten t'samen niet kan hinken, maar ben genoodsaakt een van twee te kiezen; en also alleen tot God, en van den Duivel af te gaan. Also d'Auteur met sulke expressien sich schijnt te willen gelijk maken met degenen welke de *concurfus Dei circa malum*, so als die in de Gereformeerde kerk geleerd word / openlijk tegenspreken.

A N T W O O R D.

I. **O**p d'eerste plaatse had ik effen te vozen al bekend gestaan / dat Gods gelovig volk geduriglik van bose menschen word gequeld : ober sulx dien *concurfus Dei*, geensins ontkend. So als die neffens 't een quaad is / so isse neffens 't ander. En sonder dien *concurfus* toetestaan / kond ik niet geloven 't gene ik nochtans leere / dat God de sonde van Absalom onberispelik bestuurd heeft tot sulke een einde als hy voorgenomen hadde. 2. boek xxi. §. 2.

II. So dat ik 't geensins booz ongerpmd aansie / dat God den mensche tot het goede roept / ende nochtans kraghtdadig toelaat / dat hy van de bose menschen steeds ten quade word verleid : nademaal hy den gelovigen sijnen bystand niet en weigert noch onttrekt / om so wel de verleidingen der bosen te wederstaan / als der selver onderdrukkingen te verduren.

III. Wat de woorden uit cap xxxv. §. 6. belangt ; ik meine dat deselve dooz den tsamenhang dien sy met de naast voorgaande hebben / klaarlik genoegh te verstaan zijn : ende komt daar op uit ; dat God den mensche dooz den Duivel niet en leert / het gene hy dooz Profeten en Apostelen verklaard heeft valsche te zijn ; nochte dooz den Duivel niet en drijft tot sonden die hy in syn woord verbied. Nergens leert de Schryftuur / dat God iemant leugens ingeeft / om de menschen te bedriegen / of sijne kraght te werk stelt om een mirakel tot bevestiging van valsche openbaringe te doen. In 't vervolg §. 7. 8. verder daar af sprekende / geef ik sulx wel duidlik te verstaan. Segge derhalven / die dese *concurfus Dei* niet gevoelt en gene kent / tot so verre niet en gaan.

IV. So dit echter niet boldoet / gemerkt dat ik ebenwel Gods maghtdadige toelatinge als boozschreven / volkomelik gelove : so sal het in allen geballe maar een gebrek van redeneeringe / ende een bewijs te minder booz my zijn / dat op mijne rekening magh gelaten worden.

IV.

Noch word gebraagd / wat sijn Ew. verstaat dooz oorspronkelike werkingen der Engelen uit hunne nature vloeyende. welke de Schryft niet en vermeld / volgens cap. 7. §. 1. ende elders hunne kraght, eigene kraght : also dese spreekwijzen schijnen enige independentie in deselve te stellen / tegen 1 kor. 12: 6.

A N T W O O R D.

H is voorzwaat verre af van den Engelen / enige independentie toe te schrijven / die in 't selfde hoofdstuk bewijst / datse van God geschapen zijn /

zijn / ende also noch heden doo? hem bestaan. Want de booz?tenigheid niet anders dan ene gedurige scheppinge is.

II. Eigene kraght word self in de menschen erkend / Hand. 3: 12. en van d' Engelen geseid / datse in sterkte en kraght meerder zijn dan de menschen. 2. Pet. 2: 11. Beide word wel duidelik onderscheiden van Gods kraght die alles in allen werkt. 1. Kor. 12: 6. doch die ieder schepsel heeft gemaakt in synen aart / aan 't selve sulke kraght gebende ende in 't selve doo? syne booz?tenigheid onderhoudende als 't hem beliest. En dat is de eigene kraght / des schepsels die het sonder anders behulp / te werke stelt / hoewel geensins sonder die godlike kraght / waar van alles af hangt in syn werken en bestaan.

V.

Word D. Bekker versocht / sich met eenen te willen verklaren / of hy het gemeene gevoelen / waar uit hy die hatelike Consequentien trekt / aanmerkt als sodanig dat het den Duivel considereert als independent van God in syn wesen en werkinge; dan dependent: en in dien in den laatste sin; op wat maniere die hatelike consequentien daar uit volgen.

A N T W O O R D.

I. **D**at ik het gemeen gevoelen in den laatste sin bemerke / blijkt klaarlik / uit dien dat ik segge 2. boek xviii. §. 6 / hoemen God en den Duivel / het een rijk tegen 't ander stelt / ende nochtans den Duivel onder Gods bedwang; gelijk sulx ook tot een besonder stuk van aanmerkinge by de Gerw. Boederen op den 2. artikel aange trokken is.

II. Wat dan die hatelike consequentien, hier also genoemd / betreft: ik segge in 't boozf. xxxv. hoofdst. §. 5. dat de goddelike mogentheid daar mede niet genoeghsaam word geëerd, datmen sijn gesagh tot bepalinge van des Duivels werkingen uitstrekt, wanneer men ondertusschen in dit vuil verdorven schepsel self de kraghten om dat uit te werken erkent. Want die kraght is by my niet minder dan goddelijk: dies ik niet begripen kan / hoe de Schepper 't gene oneindig ende hem alleen eigen is aan 't schepsel mededeelt / ende niet met een d'eere der aanbiddinge / die hy sekerlik geenen anderen geven sal. Dooz? gedraag ik my aan 't gene §. 6. en 7. daar aan volgende van my geseid is.

VI.

Word noch verder D. Bekker versocht / met so duidelike woorden als moghelijk op te stellen het onderscheid tusschen he-
E essen.

essentieel van sijn besonder geboelen en 't gemeen geboelen dat sijn *E.* bestrijd.

A N T W O O R D.

I. **D**e wijze ik in 't behandelen van dit geschil volge *methodum syntheticam*, *non analyticam*; dat is / wanneer men ene sake van vozen / als by toetakeling, ende niet van achteren / als by onttakeling behandelt. So vereischt deselve / dat het gene hier van my geescht word / eerst met het besluit des werks verwacht werde: om welk eindelik te maken / alles van vozen aan ondersocht word / wat van dese saken zy; gelijk ik sulx in 't I. hoofdstuk des I. boex te kennen geve.

II. Echter so ver als wy met het tweede boek gekomen zijn: so word mijn geboelen nevens het gemeen voorgeven duidelijc en omstandiglijk (so ik meene) aangewesen in het xxxi. xxxii: en xxxiii. kapittel des II. boex; gelijk dat selve in de twee laatste wederzijds word toegepast / op de leere en d'oefeninge der Godsaligheid.

III. Nadien dat evenwel de *E. E.* Broederen dit als nu van my begeeren: so sal ik tot hun believen rondelijc verklaren.

1. Dat ik den Duivel en sijne Engelen / noch door natuurlijke noch door schryftuurlijke redenen / kan binden *intra sphæram activitatis humanae*: binnen het bestek der menschelike werksaamheid. 't Gene nochtans gemeenelik so word geloofd.

2. Dat de Duivel (dat ook geener hande schepsel) iets kan doen / het zy door Gods gewone inbloeppinge / (die ieders nature in sijn bepaald wesen houd / so als het door de scheppinge heeft) het zy door sijne besondere toelatinge / gelijk men spreekt / het gene den gewonen loop der Nature / so als die van God geschapen is en onderhouden word / te boven gaat: 't welk echter mede het gemeen geboelen is van 't volk; ende van vele geleerden / ten minsten so veel als die toelatinge betreft.

3. Dat nooit enig mensche van den Duivel / ofte van enigen bosen engel is beseten geweest; ende dat sulx in des Duivels maght niet en is: gelijk het ook geen sodanige bosc Engelen / die wy Duivels noemen geweest zijn / welcke de Heer Jesus en sijne Apostelen na luid der *H. Schryft* uitgedreven hebben.

4. Dat volgens dien 't verbond der Coberaars en Coberessen met den Duivel / mitsgaders alles wat men houd door der selver dienst van den Duivel / ofte van deselve menschen door des Duivels kraght te geschieden / een louter verdichtsel is. 't Gene ik voer af van God / van de Geesten / in 't gemeen / en van de goede Engelen in 't besonder schryve / is tot openinge van saken / en tot wechneminge van voorzoordeelen / my dikmaals te gengeworpen; om door vergelijkinge der bosc Engelen met de goeden / en der geschapene met den ongeschapenen geest; het gemeen geboelen te verschoonen: maar en behoort niet eigentlijk tot den staat des geschils / nochte tot

tot den grond van mijn gevoelen. Overfult soude dit alles hebben moeten volgen dat nu voorgaat: by aldien ik *methodum analytica*, toetakelender wijze geschreven hadden / 't gene in *syntheso* by toetaking gelijk men weet / contrarie geschied.

DERDE ONDERHANDELING.

Behelsende enige Considerationen over des Autheurs gevoelen, ende over deffels voornamen grond.

Voorgesteld den 19. en beantwoord den 23. October,
1691.

I.

Gellett zijnde op de vorige antwoorden van den Autheur so schijnt het als of de staat des geschils maar over den Duivel en sijne werkingen ware. Want het gene hy van God / van de Geesten in 't gemeen en van de goede Engelen in 't besonder schrijft / verklaart hy niet eigenlijk te behoren tot den staat des verschils noch tot den grond van sijn gevoelen. Gemerkt nochtans de Autheur op dien grond / dat een geest sonder lichaam niet en konne werken op eenig lichaam / als ook niet op Ziel en lichaam des menschen / so vele Schriftnuurplaatsen als van de werkingen der Engelen spreken in Gods Heilig Woord / heeft anders verklaard / als tot noch toe is geschied; en so verklaard / als of de Engelen daar in niet dan by vertoninge souden zijn te pas gekolib. 2 cap. 9. §. 7, 8. Et. ende also de sake van de meesten also is opgevat / dat zijn gevoelen aangaande den Duivel en sijne werkingen (die geheel en al uit het menschelijke bedryf worden uitgesloten) rust op deffen selven grond; en dat om des Duivels wil den goeden Engelen dit selve op gelijken grond zy wederbaren: so en hebben de Gecommitteerden niet konnen nalaten den Autheur te gemoet te voeren hare considerationen; eerstelyk ober dien grond; ende niet eenen dan over het Schriftnuurlik bedryf en verrigting der heiliger Engelen.

Daarna over dien bysonderen grond / waar op de Duivel ganschelijck word gebannen van alle menschen en van der aarde wech.

A N T W O O R D.

I. **I**n de voorgaande §. 6. geef ik te kennen / dat ik my met het gene de Filosofie van den aart der geesten leert / niet behelpen wil; maar sulx alles voor de Filosofen laten. En dan voortgaande §. 7. neem ik 't niet op de nature der geesten / maar op Gods onmededeelbare eigenschappen; welker eene / zijnde de kennisse van 's menschen herte / my daar tot bewijs verseekt / dat geen geest op onse herten / als hem onbekend / iet werken kan. Dit haal ik niet uit de Filosofie maar uit de schrift: gelijk mede d' exempelen §. 8. aangehaald / en vervolgens byder op den selfden voet / dat is schriftuurlik / behandeld in dat en 't naastvolgende kapittel.

II. 't Is waar / dat ik die Filosoofsche gedachten uit het gene vi. §. 7. geseid was hier op 't begin van §. 8. wederom te berde bringe; niet om daar mede te bewysen / dat de verklaringe der volgende schriftuurplaatsen nabereijch derselve geschikt moet worden; maar om te tonen datter geene oorzak is om deselve so te verklaren / na enig vooordeel dat ons de lieden of Nature daar toe geven konde. Doch dewyle ik nu jongst een geheel hoofdstuk tusschen 't vi. en vii. heb ingeboegd / dat daar af spreekt / en waar mede ik het onderzoek so ver als de Natuur ons leit / suite / eer ik tot de schriftuur over ga: so heb ik de 7. eerste regelen van §. 8. in 't voorseide ix. hoofdstuk uitgedaan / om alle verder misverstand te myden.

Dit in 't gemeen alsoo vooz af geseid / sal ik my vervolgens des te beter op een ieder stuk besonderlik verklaren.

I I.

Wat dat betreft; dat een Geest sonder lichaam niet en konne werken op enig lichaam / noch op Ziel en Lichaam van den Mensch: als dit van een Engel also geseit word / so incumbeert den genen die dat segt ook het bewijs: Ende word sulx den Auteurs dies te meer gebergd / om dat hy vooz heeft de gene daar hy van verschikt te overtuigen: doch insonderheid daarom / om dat de Schrift ons echter leit / dat veelmaals een Engel op meenigte van lichamen werkzaam was; als uit verscheiden exempelen door den Auteur selve bygebraght is te sien.

A N T W O O R D.

I. **M**ine woorden alhier aangetrokken uit ix. §. 8. en maken geene stelling als 't ware van my self; maar ene tegenwerpinge / die ik my selfden make / en waar af ik den sin of de waarheid dan voortz onder soeke / gelijk het begin van §. 9. te kennen geeft. Volgens dien so heb ik niet meer bewijs te geven / dan te eischen van 't gene d' Engelen doen kunnen; terwyl ik na den sin der schriftuur die den selfden enige werkinge toepassen / onderzoek wil doen.

II. Blijft derhalven hier als noch voor my in kragt de regel / *quod affirmanti incumbat probatio*. Dat die iet stelt het selve moet bewyzen, so dat de gene die stellen dat d' Engelen dese of gene werkingen maghtigh zijn te doen / sulx uit de schrift bewyzen moet / ende met een / dat de schriften daar van spreken also te verstaan zijn / ofte dat gene seggen / daar het geschil op rust. Heb ik hier ongelijk / so is 't *invidiosum*, ende niet meer dan ene misstelling in d' order der verhandeling, en dat ik in plaats van bewyzen / ieder geve waarom ik 't betwys dat van ene andere kant word bygebragt niet aan en neme; By aldien dat die redenen goed zijn / so is dat bewijs genoegh.

III.

Wat nu dese werkinge der Engelen betreft / om de Schrift niet tegen haar selfden te doen spreken / ende den scheepselen niet toe te schryven het gene den schepper alleen eigen is: so wil hy dat nooit Engel door eigene kragt die dingen gedaan hebbe §. 9. die ook (volgens sijne stelling) al 't gene dat de Schrift van d' Engelen vermeld; geenfins hunnen aart of wezen, noch oorspronkelijke werkinge uit hunne nature vloeyende; maar blotelik dat gene van hem vermeld / dat den mensche van Gods wege betreft cap. 7. §. 1 door eigen kragt van 't Scheepsel en oorspronkelijke werken uit desselvs nature vloeyende, niet anders door hem wordende verstaan als de kragt welke God daar in geschapen heeft / onderhoud en werkstellig maakt door sijne Goddelijke kragt / waar van alles af hangt in sijn werken en bestaan; als uit voortgaande verklaringe is af te neemen.

A N T W O O R D.

Mine meeninge is in desen wel gebatt: wanneer men slechts de woorden / so wil hy dat nooit Engel door eigene kragt daar also verstaat / dat het niet en blykt / uit al 't gene den Engelen in de schrift word toegeschreven.

ven. Want dat sulx mijne meininge zy / blykt uit de redeneeringe die ik daar gebruikte. Om dan mijn gevoelen duidelijker te openbaren / so segge ik / dat ik in de Natuur als iets vreemds aanmerke / so een Engel schoon misschien wel maghtigh om noch groter dingen te bedryven den menschen de pest aanbryng n soude ; als iet dat der nature eenes Geestes oneigen zy : 't gene ik nochtans sonder verder onder soek geloven soude / indien ik bevon- dat de Schrift het seide. Maar dat is nu 't gene / dat mijns oordeels in de Schrift / met sulke een verhaal als sy ons daar van geeft niet betekend word.

IV.

We geven daar op den Auteurs in bedenken : eerstelik / indien de Nature ons geen onderrigt en geeft van de H. Engelen ; so dan ook al het gene de Schrift van haar vermeld / geensins haren aart of wesen / &c. betreft / datmen dan ook niet seker is / dien aangaande bepalen moge. Maar ten anderen / wy geven aan hem in bedenken / of 't al so breed zy / dat al 't gene de Schrift van de Engelen vermeld / geensins hunnen aart of wesen / noch oorspronkelijke werkingen uit hunne nature bloepende betreft. Want de H. Schrifture segt ons / datse Geesten zijn. Heb. 1: 14. het welke so den aart of 't wesen der Engelen geensins betreft / wat seght het dan ? Ende waar uit weet den Auteur op meer als eene plaatse te seggen / datse van edeler aart dan de menschen zijn.

A N T W O O R D.

Op het eerste lid stem ik toe 't gene gesegd word / dat men aangaande de nature der Engelen uit de H. Schrift niet sekerlyk bepalen magh ; maar alle scheepselen zijn eens voor al bepaald binnen de kraghten der Nature ; so datmen niets dat den Schepper der Nature eigen is / aan deselve toeschrijven magh.

Op het tweede seg ik dat het niet genoegh is / om den aart of 't wesen der Engelen te verstaan / te seggen datse Geesten zijn ; niet meer dan het wesen der visschen word verklaard door te seggen datse beesten zijn. Want sy *specifices* bysonderlik dan noch van de vogelen en 't gedierte der aarde verschillen / die nochtans ook beesten zijn ; gelijk onse zielen ook Geesten ende nochtans geen Engelen zijn. Sulke geef ik te verstaan door 't gene ik van der Engelen natuur als Geesten / uit de Schrift aantekene. VII. S. 6. 7. te weten datse Geesten / ende een Geest sonder vleesch en been is : 't welk nochtans mijns oordeels niet so seer te kennen geeft / wat d' Engelen zijn als watse niet en zijn.

Dat

Datd' Engelen van edeler aart zyn dan de menschen, greeft (so als ik 't begriipe) niet meer te verstaan watse zijn / dan het doct om des menschen aart of wesen te kennen / somen daar af meer niet weet te seggen dan dat hy van edeler aart is dan een beest; of der Ziele / dat die 't Lichaam overtreft.

V.

DEn Auteurs selve bewijst uit de Schrift / dat de H. Engelen van seer groot verstand zijn: ook wil hy haar niet uitsluiten van ene kennis der menschelike saken. cap. 9. §. 2/3.

A N T W O O R D.

Hier op mein ik door de vorige antwoord al voldaan te zijn. Want hun edeldom wel sonderlinge mede in dat groot verstand bestaat. Ende wat aangaat hunne kennis van menschelike saken / die schrijf ik te dier plaatse der Godlike openbaringe toe §. 4. sonder welke 't niet en blijkt dat se iets van onse saken weten souden.

VI.

En ruim so veel word van hunne kraght of mogentheid geseyd / cap. 9. §. 6. Hy brengt by de plaatsen Psal. 103:20. daar de Engelen worden ingevoerd als Helden die sterk van kraght zijn / ende 2 Pet. 2:11. daar Petrus segt / dat de Engelen in sterkte en kraght meerder zyn dan de menschen / ja de heerlikheden, te weten de Koningen met alle hunne Heirlegers en kraghten. Dat leestmen ook meer dan eens in d' Openbaringe van eenen sterken Engel. Apoc. 5:2. en 18:8. 2 Thess. 1:7. Christus sal komen met de Engelen zyner kraght. In so hoogh word dese kraght der Engelen in top gebijfeld / dat so daar iemant kraghtiger / of voortreffeliker in kraght sal zijn als de heilige Engelen / het en kan of magh geen schepsel zijn; maar de Sone Gods Heb. 1:4. de *πρωτοκρίτωρ* die daarom ook sterker is dan de sterk gewapende / Luk. 11:22. Hier toe so dient ook / dat de H. Engelen doorgaans vergeleken worden by sodanige dingen / dewelke zijn kraghtig in werkinge; als winden / blammen / wagenen / helden / heirlegers &c.

A N T-

A N T W O O R D.

Ik sta dit alles toe: maar begrijpe daar uit noch al niet / van wat nature d'Engelen zijn / of hoedanig dese hunne grote kragt; ontrent wat saken en hoe sy opj deselbe werkt. Want het my niet genoegh is / te verstaan wat de wind zy / of de blam wanneer ik al gelobe dat deselbe veel vermaght / selfs een boer weet wat grote kragt de donder hebben sonder nochtans de nature des donders te verstaan. Selfs hoorst gy 't geluid des winds / sonder eens so veel daar uit te weten van waar die komt of waar deselbe henen gaat. Joh. 3.

VII.

Na is buiten twijfel dese grote kragt welke de kragt van alle andere Schepselen te boven gaat / vooz der Engelen eigene kragt te houden / in dien sin nochtans als de eigene kragt van een ieder der schepselen is / die kragt welke God dooz de scheppinge in het selve heeft gesteld / dooz zijne gedurige scheppinge onderhoud / dooz zijnen inbloed doet werken / in en dooz en onder hem; ende staat dien volgende te besien / of dan ook de werkingen hen toegeschreven in de Schryft / niet en zijn te houden vooz haar eigen werkingen, doch in sulken sin als onder God de tweede natuurlijke oorzaken haar eigen werkinge hebbe.

A N T W O O R D.

Mijn gevoelen is mede / dat de kragt den Engelen in de Schryft toegeschreven hunne eigene natuurlijke kragt zy / so als hier van de E. E. Broederen word verklaard. Maar wat de werkingen belangt daar hen de H. Schryft in benoemt / so dat alleenlik mijn seggen / dat deselbe niet verhaald worden op sulken wijze / dat mensche vooz eigene werken uit hunne nature voortvloepende behoeft te erkennen; niet meer dan de gene die aan Moyses en Aaron / Profeten en Apostelen toegeschreven worden. Doch somen my vraagt / of ik niet kan toestaan / dat d'Engelen / so wel als de Profeten in 't bedienen van Gods wonderwerken iets metter daad gewrocht hebben / ofte ook noch meer dan de Profeten; dat is ene sake waar over ik niet niemant twisten wil.

VIII.

Het is dan ook buiten twijfel / datmen van dese grote kragt der Engelen wat groots verwachten moet: want na dat de man is so

so is sijne maght / ende na dat de maght is so is sijn werk. Wat de kraght der Engelen belangt / so die misschien groter zyn dan om 185000 man te doden: wat reden heeft den Aukteur om te lochenen dat die kraght dooz welke den Engel gesteld word die 185000 man gedood te hebben / niet en sy des Engels kraght / maar ene kragt van anderen aart? lib. 2. cap. 13. Van wat aart doch? en welke andere groter verlichtingen als dese sullen de Engelen na den aart van hare grote ende uitneemende kraght uitboeren / indien het dese en diergelijke verreghten zijn? Den Aukteur en weet dat niet / want God en segt het niet / dewelke niet schuldig is iemant rekenschap te geven van 't werk dat hy sijn volk laat doen. Men kan in 't gemein daar van seggen / het geen / segt hy / de kinderen uit den Catechismus weten / datse in den Hemel Gods wille doen. Maar en stryd het niet tegen alle waarschyjnelikheid / dat God (sullende ons een groot begrip doen hebben van de heerlijkheid en kraght der Engelen) ons soude verhalen / hoe vele en grote dingen sy gedaan hebben / verre boven de kraghten of vermogen van den mensch; maar niet eene van die soude wy moeten aanmerken als haar eigen werk; ende ter contrarie / wy souden booz haar eigen werk moeten houden sodanige andere grote verrichtingen van hare kraght als God booz ons verwijgt.

A N T W O O R D.

M^Yn oordeels isser lichtelik ene andere reden te bemerken / waarom der Engelen sterkte en kraght so seer geroemd word / dan dat het soude zijn om de werken daar sy sich by vertonen: te weten om Gods heerlijkheid te roemen / by welker meldinge die ook doorgaans genoemd worden Desge-lijc worden de Sterren Psal. 148. mede onder Gods Heirscharen gerekend: ende nochtans is 't geen werk getweest uit hunnen eigenen aart of wesen voortkomende / datse uit hunne loopplaatsen booz Israels treden gelijk hen nochtans word toegeschreven. Right. 5: 20. Daar beneffens is 't ene so veel groter eere booz de gelovigen / wanneer hen van Gods kraghtigste heiden dienst geschied; al en is 't niet in saken daar hunne kraght in bestaat: gelijk oft een Koning enigen sijner Onderdanen ene boodschap liete doen booz de dapperste sijner Lijffschutten; al ware 't dat die boodschap sijne dapperheid niet vertoonde / so dat hy die daar in konde doen blijken. Nochtans is het dien menschen meerder eere / dan oft een slecht Soldaat daar in gebzuikt wierde: waarmede men wel vergelijken magh het gene Elias van Phasias

Thasias wederboert 2 Kon. 1. Want al quam hem de kragt der afgesonde-
ne helden niet te bate / d'aansienlikheid der selven was nochtans om hem
daar mede hoger te vereeren.

IX.

Warom dan gesegd over die woorden Daniels / Myn God heeft
synen Engel gelonden, en hy heeft den muyl der Leewen toe-
gesloten. Dan. 6: 23. Dit doet sich klaarlyk op als na der Heidene-
gevoelen gesproke, die alle onvoorfiene hulpe den Daimones toe-
schreven, welke van der opperste Godheid wege de saken hier be-
neden sturen. Lib. 2 c. 12. §. 11. Dan eens wederom in andere gebal-
den: d'Engelen zyn maar blote vertoningen geweest aan't gehoor of
aan't gesicht. Waarom sulck een besluit gemaakt? alles waarmen leeft
van het doen der Engelen omtrent de menschen / dient om Gods be-
drijf ontrent die menschen kinderen na menschen aart van spreken,
op ene Hemelstatige wyse te verbeelden? Waarom so geschreven /
dat die werkingen in schijn hen souden toeschreven zyn? en waar-
om niet liever die werkingen den Engelen toegeschreven boor de hare
gehouden / gelijk als de werkinge der andere schepselen boor de hare
gehouden worden; wanneer God / die de opper en eerste oorzaak
van alle werken is / die in en door haar werkt / en sy dan daar van
den name dragen?

A N T W O O R D.

Wat die woordē over d'aangewesene plaats uit Daniel betreft: gesie heb-
bende dat sich ook anderē daar aan stieten / so heb ik by den tegenwoor-
digē dyck tot nadere verklaring dese woordē tusschen beiden ingevoegd. Plu-
tarchus aangewesen. Want ik stelle voor bekend; dat een afgodisch Koning den
waren God niet voor den synen, maar wel voor Sadrachs en der Joden God er-
kennende, van desselfs Engel niet en soude gewaagd hebbē: sonder dat aloud en
algemeen gevoelen, dat hy met den Heidenen van der Goden veelheid en der-
selver Boden hadde, so ook Darius, *uwe God*, en Daniël, *myn God*, en *synen Engel*. 't Is dan evenveel. Ende dit stelle ik daarom / dewyl ik niet
kan sien / hoe Nabucadnetzar sonder dat van enen Engel wist te spreken /
daar hem niet afgesed was; ofte ook / hoe Darius verstaen hadde wat Da-
niel meende / wanneer hy hem van enen Engel spak. Doch in de woo-
den / die doet sich klaarlik op, wil ik uit nadere gedachten liever in plaats
van klaarlik 't woord waarschynlik stellen. Op het ander lid moet ik seg-
gen / dat ik om redenen beswaard ben den Engelen de werken daar sy in
be-

benoemd worden toe te schrijven; I. om dat het werken zijn die God hem selven eigent/en waar aan hy als voer God erkend wil zijn; II. Dat de andere schepfelen belangt/ welken in den Schryft enige werken toegeschreven worden; der selver nature is ons dan bekend/ in voegen datmen weten magh 't gene sy daar door kunnen doen en 't gene hunne kragt te boven gaat/ ofte van anderen aart is: Maar van d' Engelen geest ons de Schryft so veel kennisse niet datmen daar af oordeelen magh. III. Dat wy Moyses/ den Profeten en Apostelen wederom niet als eigene werken toeschrijven/ de wonderen welke God door hunnen dienst gedaan heeft/ die verder niet en strekte dan dat sy God baden/ en dat hy hen daar in verhoorde/ om te doen gebeuren 't gene hen in sulken val beloofd was/ ende sy van hem begeerden.

X.

Moet dit daarom also geschieden/ om datmen niet en kan begrijpen/ hoe een Geest sonder lichaam op eenig mensch kan werken? Maar hoe vele dingen zijn ende geschieden in de Nature/ die wy niet en begrijpen? Dingt wel eenige Natuurlinde door tot alle geheimnissen van de Nature? Keert ons daar en boven niet de ondervindinge die wy hebben van onse Ziele/ dat sy volgens haren ingeschapenen aart ons lichaam beweegt/ en daar door vele andere/ hoewel de wyse daar van geensins is te begrijpen? Is niet boozal in de Theologie noodzakelyk het *in te hoti*, 't waarom? van vele dingen/ dewelke ons God geopenbaard heeft/ te geloben om dat hyse ons geopenbaard heeft? al kunnen wy het *in te hoti*, 't hoe? niet doorgronden. Weet den Aukteur hoe de Engelen hare gedachten elkan-deren mededeelen? De Schryfture nochtans segt/ dat sy het doen/ en den Aukteur geloofst het/ weet sijn Ew. hoe den Duivel door zijn ingeben en bedroggh onse boozouderen verleider hebbe? Hy geloofstet nochtans door de Schryft. En wat swarigheid sich hier in mogt op doen/ den Aukteur gedenk aan sijn eigen seggen lib. 2. c. 19. s. 1. de Leser moet weten, dat ik ongehouden ben alle swarigheden op te lossen, die ons licht ontrent den fin van 't een en 't ander, of de wyse hoe 't geschied, souden kunnen tegenkomen.

A N T W O O R D.

De E. E. S. neme't op *in te hoti*, 't hoe? maar ik neme't op *in te hoti*, 't waarom? So de reden of de Schryft my leerde/ gene dat een geest op een lichaam dat

zijn eigen niet en is sonder eigen lichaam werken kan / en dese / datse 't waarlik hebben gedaan / ik en soude geensins laten te geloven om dat de wijze hoe sulx magh geschieden voor my niet begrijplik is. Maar hier aan hapert 'et my / en dat uit die redenen die ik op 't naastvoorgaande gemeld hebbe. Want indien ik in Gods Woord lese / dat een esel sprak / ik sal daar aan niet twijfelen ; maar nochtans daar uit geen oorsaak nemen om te denken / dat een esel uit sijne eigene kraghten spreken kan.

XI.

TEn minsten so hadde den Antheur wel so veel mogen seggen / sprekende van der Engelen werkingen / wanneer hy seit / een Engel legerd sich om ons, draagt ons, leid ons, vecht voor ons, plaagt den bosen, slaat hem dood ; alles in dier voegen, dat God self het werk vast doet, dat God self het werk door den Engel doet, en also den Engel niet een / in en door en onder God. Ten minsten dat de Engelen van hem moesten aangemerkt zijn / en noch aangemerkt worden / als *cause secunda*, tweede oorsaken, ten minsten dat sy beleden wierden / iets gedaan te hebben / om hen niet in 't geheel daar buiten te sluiten ; ten minsten dat haren wil daar by als werkzaam werde aangemerkt / als tusschenkomende tusschen Gods wil en 't werk ; op dat het werk haar / het zy op de eene / het zy op de andere wijze moght als een tweede oorsake toegeschreven zijn.

A N T W O O R D.

De redenen waarom ik my over 't stuk van de werkinge der Engelen op de eerste wijze niet verklaren / zijn mijns bedinkens in den vorigen genoegsaam aangewesen. Maar wat het laatsie belangt / vind ik my geensins beswaard / om te verklaren / dat de wille der Engelen mede werkzaam is geweest by de werken daar de Schrift hen in benoemd / ende dat hunne wille tusschen Gods wille en die werken zy gehomen ; volgens dien dat sy mede als tweede oorsaken moghen worden aangemerkt ; in gelijker voegen als de Profeten en Apostelen waarlik iets deden ontrent de wonderwerken / die nochtans door hunne eigene kragten niet en wierden uitgewerkt.

XII.

Wat nu den Dimpel betreft / ende die staat des verschils / welk den Antheur in de voorgaande antwoorde tot hier hoofdstukken heeft gebraght.

Myn

Myn gebouw, seit zijn *Enchiridion*. steunt voornamelijk daar op, dat de Duivel Gods gebangen / en ter Hellen opgesloten is. lib. 2. cap. 8. §. 11. Op desen selven grond beneemt hy den Duivel het Koninkrijk cap. 18. §. 106. Hierom wil hy den Engelen veel meer toeschrijven als hem. Want (segt hy) die wil ik by den Duivel, die verwaten die buiten 't licht van Gods aangesicht in duisteren hoek gekerkerd en geketend sit, niet vergeleken hebben. De Engelen (seit hy) zyn Gods dienaars over al, so wel tot straf als hoede van de menschen; de Duivel Gods gevangen; en daar mede isset uit.

A N T W O O R D.

Wanneer ik segge / dat mijn gebouw voornamelijk op des Duivels gebangenisse steunt: so en segg' ik niet dat het daar alleenlik op steunt; nocht ook / dat dit het meeste bewijs mijner stellinge zy: maar dat ik aan de kant des Duivels geen hebbe onder veelen dat kragtiger zy; also ik elders buiten dat my beroepe op Gods eigenschappen / op den staat van Christus Koninkryke / op den aart van Gods geheimenissen / op 't exempel der goeden Engelen / wien so veel niet toekomt als men den Duivel toeschryft; ende eindelijk op desselfs eigen wesen / dat hy meer niet dan een schepfel / (al ware hy by en buiten banden) ende een geest zijnde niet vermaght te doen het gene boven schepsels kragt en buiten de natuur der geesten is.

XIII.

Doch daar op dient vooreerst. Dat alle bannissement en gebangenisse niet eben getijkt is. Daar kan wel iemant gerelegeerd (gevangen) worden / die een geheele Provincie houdt vooreerst. Daar kan wel iemant in een Galeje geboeid zijn / daar in enig bedwond hebben / en niet deselve door de weereld worden omgeboerd. De Schrift seit / dat alle menschen onder de sonde besloten zijn. Gal. 3: 22. Rom. 7: 5. volgens Job. 5: 22. Ja so lang als de sondaren niet en ontwaken uit den strik des Duivels / so blijven sy onder den selven strik gebangen tot zijner wille 2 Tim. 2: 16. So danig zijn de Opvanden en vervolgers van de Kerke / die welke in en met dese gebangenisse niet ophouden haare te versoeken / te quellen &c.

A N T W O O R D.

Alhoewel alle gevangenisse niet eben gelijk noch eben streng is / so en sal geen Koning of Regerter den bandpt of gevangen enig bevel of vryheid over sijne deugdsame onderdanen ende vrye burgers geven : veel weiniger hem in sijn hof nemen / ende geheimen van den staat aan hem te wete doen. Doozts isser merkelijk onderscheid tusschen de menschen die onder de sonde / ende also des Duivels / en den Duivel welke Gods gevangen is. Want d'eersten zijn gevangen om quaad te doen / gelijk de genen die op een roffschip ofte onder bedwang van enigen strijkroover zijnde / van den selven worden aangevoerd om d'ingesetenen van een vry land te beledigen. Maar de Duivel is een reghtelik gevangen van den Koning aller Koningen / om 't quaad dat hy heeft gedaan / en dat noch in hem is en blijft ; ende besonderlik uit het geselschap aller saligen gebannen / aan den Koning Jesus tegen sijnen wille onderwerpen / die als de getrouwe Herder desen Wolf wel uit de schaaps hooj houden sal. Eindelek so is 't geheel wat anders / dat bose menschen onder de goeden vermengt / welken Gods langmoedigheid noch in dit leven draagt / en die hunne straffe / na den dood eerst te verwachten hebben / den gelovigen / verdoet en quellinge doen : of dat de Duivel niet die bose Engelen / welke tseeret hinnen eersten val terstond uit het geselschap van Gods Heilige Engelen verstoten zijn / echter hier noch op der aarde onder Gods gemeente / die tot de veelte duisenden der Engelen vergaderd word / op so algemeenen wjse woelen en soo vreeslik woeden sonde.

XIV.

Segt den Auteurs nu / dat de Duivel is opgesloten in de Hell / en salte maght hier dooz aan hem venomen / gelijk een quaaddoender die in 't eerste gat op 't allernaamst gevangen sit lib. 2. cap. 18. s. 12. so gebeden van sijn Ew. in bedanken / toegestaan zijnde / dat hy in de Hell is / of die Helle so plaatselik moet werden aangemerkt / als volgens dit concept gesicht is : Onse voorouderen waren niet bette den in de Helle / wantse de stemme des Heeren horende / al bevande dooz hem bloden ; ende sy waren doe noch in 't Paradijs. Kan dan ook des Duivels Hell niet wel op der Aarde zijn ? Ja kan hy niet (om so te spreken) zijn Helle niet sich dragen ? Immers heeft den Auteurs toegestaan / dat de Duivel onse eerste voorouderen in 't Paradijs verleidet / en dooz zijn ingeben en bedrog ten val gebracht hebbe. Maar wanneer hy dit aldaar te wege bracht / doe was hy al opgesloten in dese zijne Hell / want hy is eerder gevallen dan de men-

menschen/ boozreden van het tweede boek. Ende hy is met zijne Engelen (sonder uitsel van hem bonnisse te berispen) van de ure hunnes eersten af vals aan van God verlaten / en in de eeuwige verdoemenis verstoten lib. 2. cap. 8. §. 13. 15. So heeft hy dan in de Helle zijnde / echter wel gewooght in het Paradijs / ende also op der Aarde.

A N T W O O R D.

Het gene de E. E. Broederen alhier aanmerken / daar op heb ik maar kortelick te seggen; dat ik de schryftuur volgende / die de Helle als een sekere plaats noemt ter straffe der verdoemden; echter was ik nooit van dat verstand / (gelijk daar uit dat ik alle plaatselijckheid der geesten kilaar ontkenne / wel te merken is) dat de Duivel in de Helle als in sekere plaats besloten zy / maar dat hem de maght om voortaan onmiddelik den mensche te beschadigen / van dien tyd af dat hy d'eerste menschen tot den val gebraght heeft / gansch benomen is. Ende voortz gesteld / dat des Duivels eerste sonde in 't doen sondigen der eerste menschen heeft bestaan; (sonder dat wy weten hoe) waar van het tegendeel van niemant ooit beproven / nochte self ook sonderling beredigd is: so en heeft de sake niet de minste swaerichheid / dat de sonde en den afval van den Duivel wel begonnen / maar de mensch aanstonds daar in betrokken; ende also beidenaar gelijckelijc in de Helle / dat is in 't verderf verballen zijn. Stelt dan / dat het sonder tyd verlies also geschied zy: Eerst de Duivel de vrouw / daar na de Vrouw den Adam / van God afleidende / ende also de val van den Duivel begonnen / ende nu Adam geendigd zy: in welke order sy ook d'een na den anderen elc hun bonus in den Hof ontvingen.

XV.

In maar wanneer de Duivel sodanige dingen soude doen / als men hem wel toeschryft / so maakmen den Duivel tot God. Daar op so dient tot bericht / dat dit te verantwoorden is van degenen die hem sulke dingen toeschrijven. Wat sodanigen betreft die en willen wy niet boozpreken. Indien Engel of Duivel enig groot werck roegeschreven word; men heeft daar op te letten / dat al haar wesentlijc bedrijf van God almaghtig afhangt. Men heeft borders niet te denken / van de eigentlike werken des Duivels / hoe groot ende.

ende hoe verwonderlijk sy ons souden moghen toeschijnen / datse by die tekenen en wonderen van Christus te vergelijken zijn. Act. 2: 22. Heb. 2: 4. ofte dat daar in enige meesterschap van de nature sy / om daar boven of daar regen te kunnen doen.

Men moet onderscheid maken tusschen onse kraghten / ende de kraghten der Engelen ; ende het gene boven onse Nature en kraghten is / niet terstond aanmerken als iets dat daarom ook boven de hare is. Men moet dan in desen twee uitersten mijden : Het eene dat men noch Engel noch Duivel tot God maken : Het ander / dat men hen in opzicht van hare werking onder de menschen niet tot niet en make. Daar is een groot onderscheid tusschen Almagt en geen maght. En hier magh die regel plaats hebben. *Medio tutissimus ibis* : in't midden is 't veiligst.

A N T W O O R D.

In diense alle spraken gelijk hier d' Cerw. Broederen spreken / so had ik weinich reden gehad om 't gemeen gevoelen te onderzoeken. Hier is naawelijc een woord / dat ik niet wel tot mijn eigen maken wil. Dan op 't allerlaatste moet ik sieghs tot mijns selfs nadere verklaringe seggen / dat men de werkingen des Duivels (ik spreke van de Engelen niet) onder de menschen tot niet makende / daar mede noch den Duivel noch sijne werken tot niet make in den staat daar hy is : Volgens dien dunkt my (onder verbeteringe) dat ik aan d'eene syde noch Duivel noch Hell onthennende / nochte aan d'andere des Duivels maght en werkinge onder ons erkennende ; also mede alderberdft af ben gins van 't gevoelen der Sadduceen / hier van der Manicheen ; ende also my gedzage na dien regel. *Medio tutissimus ibis* : in't midden is 't veiligst.

VIERDE ONDERHANDELING.

Behelsende enige nadere Consideration, so over den staat des verschils by de naastvoorgaande antwoorde des Autheurs opgesteld, als mede de verdere gronden van des selfs Boek.

Hem geleverd den 23. en van hem beantwoord den 29. October, 1691.

I.

O voort te gaan / so sullen wy voort dees tyd (als wy ook te voren gedaan hebben) laten baren onse animadversien over des Autheurs voorgaande antwoorden / en sijne verklaringen daar by gedaan; en seggen dan verder dit volgende.

Als het verschil den Duivel alleen soude raken / dat als dan het verschil (immers voort als noch) niet en zy te betrekken tot sulke vier hoofdstukken / als by den Auteur zijn gemeld. Want wat het tweede hoofdstuk betreft; het is twyfelachtig / wat voort het te boven gaan van de loop der Nature te verstaan zy. Indien mirakelen die God alleen kan doen / (gelijk den Auteur schijnt te willen) nademaal den Duivel dese kraght niet toegeschreven word / hoe komt dat verschil dan onder ons te pas? En wat het vierde betreft: nademaal het geboelen over de Spoken en Tooveren sich eerst soude moeten opdoen in volgende Schriften: so is het noch te vroeg / daar van nu te willen spreken. Het sal dan nu voornamelijk aankomen op het eerste en op het derde hoofdstuk / te weten.

Dat de Duivel en sijne Engelen niet en zy te binden noch voort natuurlijke noch voort schryftuurlike redenen / *intra sphaeram activitatis humanae*, binnen 't bestek der menschelike werkzaamheid. Dat nooit enig mensche van den Duivel of van enigen bosen Engel is beseten geweest / ende &c.

A N T W O O R D.

I. **B**elieft het den **E. E. Broederen** / de verschills stukken te verminderen; ik ben des te vreden. Echter wat het eerste belangt / om alle twyfelachtigheid te myden / ik geve eensdeels wel te kennen door 't gene ik in 't H. boek. III. §. 9. en te vozen in 't I boek. IV. §. 2/3. heb aangetekend / dat ik meer dan Mirakelen versta / wanneer ik van werken sprekke die de Natuur te boven gaan. Want het gene God in den gewonen streek sijner voorzienigheid doet / schoon het als een gedurige reex van wonderen is / word nochtans geen mirakel genoemd; maar 't gene daar van afwijkt. Door welke laatste hy toont dat hy de meester is die 't eerste ook in handen heeft: ende gaat het een so wel als 't ander de Natuur te boven / om dat die daar door volstrektelick geregeerd word na sijnen wille. Het zy dan de vroege en spade regen op sijnen tijd / Jer. 5: het zy donder en regen buiten tijds. 1. Sam. 12: Die den selven doet komen / moet meester der Nature zijn / ende also ene kraght daar in te werk stellen / die de Natuur te boven gaat. Uit die reden ontken ik dat sulx ooit de Duivel doet: het gene nochtans van belen ontder ons geloofd word: als onder anderen te sien is by Voetius Disp. p. 1. pag. 969. Gelyk mede bykans niemant enige swarigheid maakt te geloven / dat het de Duivel geweest zy / die 't huis van Jobs kinderen om verre stormde / ende dat hy voortz in de lucht voornamelijk regeert.

II. Ende wat het vierde betreft: dewyle ik het gansche werk onder een begryppen / en den tsamen hang van alle de vier delen tonen wilde: so heb ik mede daar af hler gewagh gemaakt / om niets achterwege te laten van 't gene men my afeischen moghte. Ben echter mede van verstand / dat het in dese onderhandeling wel magh worden nagelaten.

II.

Wat het eerste betreft: wy geven den Aucteur in bedenken / hoe de Duivel kan gesegd worden te zijn een Menschenmoorder van den beginnen en onse eerste voorzouderen door sijn ingeben verleidet te hebben / indien hy door schryftuurlike redenen (de natuurlike daar buiten gelaten) niet te binden zy *intra sphaeram activitates humana*, binnen het bestek der menschelike werkzaamheid.

A N T W O O R D.

I. Ik meende niet mijne ontleding der schryfturen die hier van sprekken / ende besonderlik van Gen. 3. in 't XIX. Hoofdstuk des II. boex getoond te hebben / dat uit deselven / het zy iegelik in 't besonder / het zy verscheiden

dene tsamen vergeleken / niet en magh besloten worden / dat de Duivel self per soonlik op den mensch gewerkt heeft om hem tot den val te brengen: ende dat wel meest / dewyle nergens anders dan figurlik van dat stuk gesproken word; de waarheid der sake self daar in bestaande / dat den eersten oorsprong van de sonde en des menschen val is uit den Duivel: maar hoe dat is het gene hier gebzaagd word; en datmen nergens leest. Dorders aangesien ik dit op tegenwerpingen van besondere personen in den laatsien dyik van mijn werk op 't einde van het XIX. (nu het XX.) Kap. §. 25/26/27. wat nader verklaard hebbe / so wil ik my in desen ook daar toe gedragen.

II. Wat de woorden van ingevinge en verleidinge belangt: ik hebbe het daar in om genen nodelose woorden stryd te voeren gevoegt / niet om de wijze hoe de sonde van den Duivel in den mensche quam daar mede te betekenen; dewyle het woord ingeven niet schryftuurlik is / en dat van verleiden wel by Paulus gebzuikt word; doch sonder te verklaren / door wien / veel min op wat wijze die verleidinge geschied 3p. 1. Tim. 2. Ook seit hy wel / dat de slange Eva door hare arglistigheid bedrogen heeft: 2. Kor. 11: 3. maar hoe / dat en seit hy niet. Ende hy noemt de slang / niet den Duivel: aldus figurlik sprekende / gelijk Moses doet / dien hy daar in volgt: te kennen gevende / dat Eva aldererst tot den val gekomen / en door de verleidende begeerlikheid om te eten van den verboden Boom; 't gene Moses op die wijze heeft verhaald. Doch gelijkt het van eigentlik geen slange was / maar de Duivel onder desen naam; Wie seit dat het eigentlik bedrog was / waar door de vrouwe tot den val gekomen is? In desen geloof ik dan eenboudiglik de schryft / schoon ik se niet versta. Seg alleenlik uit voorseide reden / dat ons nergens een verhaal of spreuke van al sulken stijl in den gantschen Bpbel voorkomt / waar uit met reden magh besloten worden / dat de Duivel self op de eerste menschen heeft gewerkt; 't welk het gene is dat men gemeenlik daar uit bewijzen wil.

III.

Waarboeren sijn Eerw. te gemoet / dat hy sijn natuurlik verstand en kraghten niet en hebbe verloren door sijn val / so weinig als de val des menschen desselfs nature veranderd heeft; waarom hy dan ook de bequaamheid om den menschen quaad te doen so wel behouden heeft als de goede Engelen om hen goed te doen.

A N T W O O R D.

DE Natuur is niet veranderd / maar nochtans verswakt: sulx houd men van den mensche seker; waarom ook van den Duivel niet? voorts magh hier voor my ter nadere bedenkinge aan de E. E. Broederen toege-
diend

dierend worden / het gene ik op 't einde des X. (nu des XI.) Hoofdstücks §. 13.
in den laatsten druk gesteld hebbe.

IV.

Dat gelijk de goede Engelen worden toegestaan te zijn tot dienst van Gods uitverkorenen / hy also in de H. Schrifture te boek staat als haren tegenpartijder / byand / de versoeker / de verderber &c. hoedanige namen hem niet en souden passen / wanneer de H. Schrift hem had willen stellen / *extra spharam activitatis humane*, buiten het bestek der menschelike werkzaamheid, dewijle sy hare betrekkelijkheid hebben op den mensch. Of soude hy een versoeker zijn / maar sonder versoeking / omdatmen niet weet hoe dat hy versoekt? een byand / maar sonder byandlijke actie / omdatmen die so uiterlijk niet gewaar en word?

A N T W O O R D.

Ik hebbe geoordeeld / ende brenz het dikmaals in mijn werk te passe / dat de Duivel door des menschen sonde / quaad saads genoeg onder 't menschelijk geslacht gebzacht heeft / om sijner byandschap altijd te gedenken: door dien het grootste deel noch met hem houd / ende in dien sin de geheele weereld in het bosc ligt. Dese dan noch heden / so lang als de weereld staat / houden het tegen de Engelen die by God gebleven / ende vrienden der gelobigen zijn: so dat de tegenstellinge tusschen goede Engelen als vrienden / en de bosc menschen als byanden der uitverkorenen volkomenlik bestaat; sonder dat de bosc geest of geesten na dien eersten afval mijns oordeels nodig zijn om de Parallelen hier te maken.

Wat de namen belanght / diemen in de Schrift ontmoet / ende gemeenlik op den Duivel of de bosc Engelen past: so en weet ik my niet verder te verklaren / dan ik in het II. Boek het xvi. xvii. xviii. en xxx. Hoofdstück omstandig en onderscheidentlik gedaan hebbe; in voegen dat ik meine sodanige namen of iet anders; of wel den Duivel / maar in sulken sin te betekenen / dat het tegen het voorszede niet en strijdt.

V.

Daar uit so leert self de gemeene sin / dat also wel wat groots / maar quaads van den Duivel en sijne Engelen te vresen en te verwachten is; als er wat groots en wat goeds van de goede Engelen te wenschen ende te hopen is. Ende als de Schrift metter daad daar op

op getuigt / van so veel werkingen des Satans / als daar mede over een komen ; wat reden om te seggen dat de meininge der Schryf-
ten niet en is / ons te leeren / wat de Duivel metter daad is werkien-
de? XVII. §. 12 sijne natuur / sijne arglistigheid / sijn grote kragt /
sijn bosen aart / alle daar toe bequaam zijnde / ende gencigd om
als bynden der gelovigen haar te beschadigen : ofte tot wat ein-
de arglistigheid en maght des Satans also gemeld? 2 Cor. 11:3.
Act. 26:18. ende daar by dan noch gemeld in een ander plaats de wer-
kinge des Satans? 2 Thess. 2:9.

A N T W O O R D.

I. **A** Angaande de maght en kragt des Duivels ofte der bose Engelen / sta ik den E. E. Broederen gaarne toe dat si wat groots souden komen doen : maar nergens na so groot als men hen gemeenelik toeschrijft ; ook lang so groot niet als de goede Engelen / die tot de inge-
geschapene gewone kraghten hunder nature / ook de goddelike werkinge buiten gemeen / in d' uitvoeringe hunder besendinge tot behulp gemeten. Also geloof ik mede / dat het niet dan quaad wesen soude 't gene si ons ge-
negen zijn te doen / by aldien hen God so na by sijne gelovigen komen lie-
te / als wy wel verskerd zijn dat sijne heilige Engelen doen / die sijn aan-
gesicht van onsent wege sien ; ofte dat de bose Engelen so wel uitgelaten wierden / om ons te beledigen / als de goeden uitgesonden worden om ons te bewaren.

II. Het gene de Schryft van de werkingen des Satans getuigt / daar van hangt de sin aan de reghte verklaringe der getuigenissen die ons daar in boorkomen. Ende gemerkt mijn antwoord in desen by de Eerw. Broede-
ren niet en word boorbygegaan / so als het selve uit mijn Boek getrouwe-
lik door hen is by een gebzagt ; so en sal ik hier alsnoch niet naders daar op seggen. Dus is het dand dat hume E. E. geliest heeft hier daar af te melden.

VI.

Wij hebben seer wel gesien en overwogen de exceptien des Au-
theurs daar in bestaande.

I. Dat of de Duivel self by den naam van Duivel of Satanas niet en behoeft verstaan te worden / als die in enig werk word benoemd : en over sulx wanneer men om den Duivel aan te wijzen *intra sphaeram activitatis humanae*, (binnen den ommetrek der menschelike werk-
zaamheid) soude bybrengē (by voorbeeld) de plaats Eph. 2:2. daar den oversten der maght der Luchts / des geestes / word gesegd ook nu

te werken in de kinderen der ongehoorsaamheid; dat aldaar door dien oversten de Duivel niet en moet verstaan worden / als ook mede niet door den oversten deser weereld. Joh. 12:31. ofte

2. Daar de Schrift kennelijk vanden Duivel spreekt / en segt / dat hy (by voorbeeld) in Judas boer / Joh. 13:2. onsen Heer ver- socht / Matt. 4:10. de Apostelen begeerde te siffen / gelijk tarwe. Luk. 22:31. het herte van Ananias en Saffira verbulde / Act. 5:3 &c. dat niet hem / maar des menschen verdozventheid sodanige werkin- gen van moeten toegeschreven worden; ofte dat het gene de verdoz- ventheid des menschen selfs veroorzaakt / hem als den eersten stich- ter van het quade toegeschreven word.

A N T W O O R D.

Dewijle ik op de volgende tegenwerpingen der Eerw. Broederen my ei- gentlik aangaande 't geene voorschreven is sal hebben te verklaren: so sal ik hier alleenlik seggen / hoe het mijns bedunkens mede iets ter sake doet / dat ik die schiztuurplaatsen niet alle kennelijk ofte buiten tegen seg- gen: maar ook sommigen waar schynelik of in sekeren opzicht houde op den Duivel geseid te zijn / want so hebbe ik 't opschrift des XVII. Hoofdstux in den tweeden druk gesteld. Het is dan toegegender wijze / dat ik den Duivel in die plaatsen late betekend zijn / om niet nodeloos te twisten / gelijk ik o- beral vermijde hebbe / daar ik konde / so verre als mijn oordeel strekte: en- de om niet een te tonen / dat behoudens het gemeen gevoelen / dat op alle die plaatsen van dien bosen geest gesproken word / echter noch 't bewijs dat- men daar uit pleeg te halen / na mijn beste begrijp daar in niet te vinden 3p.

VII.

Maar wy vragen: wat nood sake voor sulke en diergelijke excep- tien? daar doch alle dese dingen gemakkelik te duiden zijn op sulke een bose geest als de Duivel is / ende als sijne Engelen zijn. Men maakt hem immers daar door tot geen God. Men krenkt daar door Jesus Koningrijke niet. Men doet daar door de goede Enge- len niet te hoer / noch ook den aart van Gods geheimenissen / als den Afscheur meent / dat wy sonden moeten doen / in geballe dat sulke en diergelijke werkingen den Duivel wierde toegestaan / als in bre- der handeling wel sal konnen blijken. Wat nood sake om te willen dat

(dat meer is) dat sulka een bosc en maghrige bypand is en blijft / *intra sphaeram activitatis humanae*, (binnen den ommetrek der menschelike werkzaamheid) ganschelik niet te binden / dat is / om te seggen / dat hy onder ons menschen hier op aarde noch kennisse / noch vermogen / noch eenig bedryf meer heeft? Des Auteurs boozemaamste reden is sijne gebankenis. Maar wy en konnen niet nalaten sijn Eerw. wederom te binnen te brengen de plaarse 2 Tim. 2:26. Daar den Apostel van de ongelobigen segt / datse gebangen zijn / niet onder enigen strik van argumenten of listigheden door menschen; maar onder den Duivel; ja datse onder hem gebangen zijn / tot synen wille. En hoe kan des Duivels wille / daar hy sulka een bosc en maghrige geest is / doch anders als werkzaam worden aange-merkt ontrent dese sijne gebangenen? So dat het (onzes oordeels / onder verbeteringe) eindelijk moet aankomen op dat eene concept / dat een geest / afgesonderd van een lichaam niet en konne werken op den mensch.

A N T W O O R D.

I. Dewijle de woorden Duivel en Satanas in sich selve *nomina appellativa* noem namen zijn / ende der selfer toepassinghe niet alleenlik op de bosc menschen aldereigentlijxt behoort / maar ook allereerst gebonden is; ende niet dan by vergelykinghe van 't bedryf en den aart der bosc Engelen met der bosc menschen doen op die geesten overgezaght: so volgt / mijns oordeels / dat de gene die sonder boozoordeel / ende als onkundig van 't gene hier de Duivel soude kunnen doen / terwyl hy noch in 't ondersoeken besig is; die namen op den boscen geest niet passen magh / so lang als hem geen reden overtuight / dat het op geen menschen passen kan. Derhalven dunkt my dat der sake word genoegh gedaan / somen slechts kan tonen / dat in geene van die plaatsen iets te binden is / 't gene men van menschen niet en magh verstaan.

II. Men maakt den Duivel tot geen God / somen alleen sommige der werken hem gemeenlik toegeschreven op hem past. Maar alles wat men van den Duivel seit / kan niet waar zijn / of men maakt die geest tot God; gelijk ik daarom sulx in 't XXXIV. Hoofdstuk ook gepoogd hebbe te betwijfelen. Insgelyx gedraag ik my alnoch tot deselfde redenen / waarmede ik aldaar betonen wil / dat den Koninkryke van Jesus en der eere sijner heilige Engelen word te hoort gedaan / door sulx als men in 't gemeen van des Duivels rijk en maght en werkinge geloost / of immers daar van spreekt: bereid zijnde alle die redenen te laten baren / wanneer my getoond sal worden / datse niet en deugen.

III. Mijne

III. *Mijne reden van des Duibels gebankenis* ontleend word by de *E. E. Broederen* regelrecht tegen my gekeerd / indien de plaats 2 Tim. 2: 26. van hun *Eerw. bygezaght* bewijst / dat de Duivel in stede van so naauw als ik het neme gevangen te zijn / veel eer de menschen onder sich gevangen houd. Uit welke tegenwerpinge / ik bemerke / dat ik noch alle de merkwaardigste schriften plaatsen op dit stuk staande in mijn werk niet / of niet breed genoeg verhandeld hebbe. Immers acht ik dese weerdig / om alhier wat nader te onderzoeken.

Alle voorzoordeel dan wederom afgeleid / en de woorden so besienende / als of wy die te vooren nooit gelezen / nochte van des Duibels doen of maght in 't minst gehoord en hadden : so staat ons de spreuke des Apostels eerst en voor al in haren tsamenhang te overwegen. Hy hoopt / dat een leeraar sijn amt wel waarneemende / so dat hy sachtmoedigheid gebruike / in 't onderwijzen van de genen die tegenstaan : God als dan sal geven / (immers dat wil hy dat men daar in beogen sal) aan die menschen bekeering tot erkentenis der waarheid. Het gene volgt is bequameliker voor een nader aansetten van 't voorgaande / als voor eenen onderscheid en vrucht der onderwijfinge te nemen : also dat ontwaken uit den strik tot de bekeeringe behoort / ende geensins na de bekeeringe volgen kan ; de wijle hy die bekeerd is / onder den strik niet meer en is. So en is het dan ten minsten niet ongeremd / de dekeringe der blinde Heidene , by vergrotinge noch eens te noemen / als een ontwaken uit den strik onder welke sy gevangen waren , gelijk die erkentenis der waarheid is om sijnen wille te doen / die hem de genade der bekeering geeft ; also die waarheid ons de Gods saligheid leert / die in het doen van Gods wille bestaat. De sin uit desen tsamenhang ontsaande en laat ons gene swarigheid ; indien het slechts de woorden lyden mogen ; die ons niet eer verplichten om iet anders te versinnen. Nu sal ik 't eerste pogen / aan te wijzen / en dan 't ander in bedenken neme. Over 't woord *ἐγερμένοι* *Ezogremenoi*, ontwaken wil ik geen veranderinge maken / om dat het niet behoeft ; maar alleenlik onderzoeken / wat hier door de strik ; ende die twee grickische woorden *διαβόλος* *Diabobou*, en *οὗτος* *Ekeinou*, te verstaan zy.

Wat het eerste betreft. Het woord *παις* *pagis*, strik , word buiten dese plaats twee maal op de straffe der sonden / en twee maal op de sonde gepast. Op de straffe / Luk. 21: 35. Rom. 11: 9. op de sonde. 1 Tim. 3: 7. en 6: 9. De *E. E. Broederen* sullen my lichtelik toestaan / dat de laatste sin op dese plaats past. En derhalven gelijk de gene die rijk willen worden , in vele verloeking vallen , ende in den strik , ende in vele dwase en schadelike begeerlikheden ; waar door sy dan enen tweeden strik op sich behalen / datse versinken in 't verderf ende den ondergang : so kan hier sulken strik ook te verstaan zijn. Want mitsdien dat de Apostel in dien strik der schadelike rijkdommen den Duivel met het minste teken niet en meld / so volgt datter een strik is / die in 't besonder van den Duivel niet en is. Te meer / also hier *Pavlus* mede van verloeking en begeerlikheden spreekt ; van welken *Ja-*
co

robust klaar getuigt / dat de laatste d'oorzaak van de eerste zijn ; sonder van den Duivel iets te seggen / dat die in desen daar hand in heeft. Jac. 1: 14. Soder nu noch enige oorzaak buiten 's menschen eigene begeerlikheid is / die hem in de sonde / kan verstrikken / gelijk de text hier klaar te kenne geeft; ende word sulke een *διαβολος* *diabolos*, genaamd: waarom is die ook geen mensch, also de mensche eerder met dien name genoemd zijn geweest / dan de selve op den bosen geest gepast is? Waarom dan hier niet geseid / gelijk het in d' Arabische vertaling staat / den strik des Bedriegerey? te meer also deselve ook so spreekt / daar wy oordeel en strik des Duivels lesen / 1 Tim. 3: 6/ 7. ende onse eigene oversetters bekennen / dat het daar ter plaatse lasteraar vertaald magh worden; so als sy 't mede door de klare waarheid overtuigd in 't 11 van dat kapittel sels vertalen. Zinder dan *διαβολοι* *diaboloι* te vinden onder quade vrouwen / waarom onder 't man volk mede niet?

Siet daar dan waarde Broeders desen strik des Duivels / onder welken of van welken (den geleerden is dit haast genoegh geseid) die arme domme Heidenen t' Efesen en elders *ἐξογρεμένοι* *exogremenoi* als levende gevangē, dat is *ἐν λανθάνουσιν* *en lathánousin* sulagogethentes als een roof vervoerd warē door de scherpsinnigheden hunder Philosophie / of aanlokkelike plegingē van vleescheliker afgodsdienst / so datter geen prediken noch disputeren toe en hielp / so sy met sachtmoedigheid van onderwijfinge / en door Gods besondere genade niet bekeerd en wierden. Om nu de laatste woorden tot sijnen wille liever op God als op den lasteraar en bedrager toe te passen / (hoewel daar mede weinig swarigheid in steekt; so dat ik daarom ook niet twisten wil) daar toe geeft nu Beza eerst verlos / die daar so van schrijft. *Ad illius libitum vel ad illius, nempe Dei, voluntatem, videlicet praeſtandam; ita ut cuius ad remotius ex procedente versu repetendum & ad verbum ἀνανήψου referatur; sicut αὐτῷ ad propinquius, nempe ad diabolum: quae sententia mihi maxime probatur, &c.* Tot sijn believen, of na sijnen, dat is des Duivels wille, namelijk, te doen: so dat *ἐκεῖνον* *ekēinon*, gebraght werde tot het verdt afstaande woord *ἀνανήψου*, *ananeēpsōsin*, uit het voorgaande vers te verhalen; gelijk *αὐτῷ* *autō* tot het naaste, te weten den Duivel, welk gevoelen my best aanstaat. Maar dat hy 't echter so niet heeft vertaald / ne videri posset in re tam sacra audaculus, om in sulken heilige sake niet te vrypostig te schynen. Daar af mogen my onse eigene Oversetters bezypden / welke van 't selsde verstand zijnde / dese aantekeninge alhier gesteld hadden. Op de woorden / tot sijnen, tot U E. N°. 93. Namelijk Gods wille om die te doen. Andere verstaan dit van den wille des Satans, ende voegen het by het woord gebangen waren / Namelijk om den wille des Satans te doen; dan het eerste (NB. komt beter over een met den griekschon text. Hammond is van 't selsde verstand / tot eenen grond nemende / dat even eens als *εἰς ἐπίγνωσιν* *eis epignōsin*. In 't voorgaande vers / het einde betekend / waar toe hem God bekeeringe geven soude / also hier *εἰς τὸ θέλημα*, *eis to thelema*, niet *αὐτῷ*, *autō*, 't welk staat op 't naastvoorgaande *τῷ διαβόλῳ*, *toῦ diabolou*; maar *ἐκεῖνον*, *ekēinon*, dat hy tot het verdt afgescheiden / te weten tot God in 't 25. vs gebaght wil hebben / gelpherwijs

als in 't volgende Kap. op 't 9 Is het self de woord *ἐν τῷ κινήσει* geſeid word op Jannes en Jambres / die op 't begin van 't 8. Is waren genoemd geweest.

Uit dit alles is te ſien / hoe grote redenen ik hebbe om deſe plaats daer ſulke een boornaam bewijs booz 't gemeen gevoelen uitgchaald word / niet alleenlik daer booz niet te houden ; maar ook te geloben / dat de Duivel (ſo wy booz dat woord verſtaan) daer in niet op 't minſte word gemeld. Ende wil ik wel geloben / dat geen Overſetter noch Uitlegger het ſo ſoude genomen hebben / warenſe niet met die gedachten belangende den Duivel onderleid geweest. Overſulx komtet my niet aan op dat concept / dat een geest afgeſonderd van een lichaam niet en kunne werken op den menſch : maar het tegendeel ſchijnt my toe rijſt uit die gedachten / dat een geest uit eigener aart afgeſcheiden van een lichaam / en met een van menſcheliken handel / nochtans werken kan / en dagelijx en overal en op het allerkrachtigſt werkt / niet alleenlik op het lichaam maar noch meeft op de ziele van den menſch. Dit meintmen uit alſulke plaatsen te bewyſen / om datmen reeds geloofst dat het ſo is.

VIII.

Daer is dan geen ſwarigheid in / wantmeermende meeninge der Schriſten daer booz houd / datſe is om ons ook te leren wat de Duivel metter daad is werkende / nadien dieſelbe Schriſten ons ge-lijkelijck leren / hoedanig een geest dat hy ende ſijne Engelen is. Ja die dingen kunnen niet wel van malkanderen afgeſcheiden worden. Maar daer ſteekt wel grote ſwarigheid in des Auctheurs gevoelen / als in het verbolg ſal kunnen aangeweſen worden.

A N T W O O R D.

Mer op ſie ik niet wat buiten 't boozſeide van my tot antwoord meer verwacht kan worden : dan alleenlik dat ik bereid ben / de ſwarigheden in 't verbolg door d' E. E. Broeders aan te wyſen / met opmerkinge te leſen / ende my / is 't mogelijck / te laten overtuigen.

IX.

Noch een ſeer goed argument binden wy / om te bewijſen / dat de Duivel ſo niet is opgeſloten / dat hy niet en ſoude kunnen werken op de menſchen uit Matt. 4. daer wy leſen van de verſoekinge des Duivels aan onſen Salinaker. Daar uit volgt / dat ſo den

Duivel Christus so versocht heeft / hy ook werkt op den mensch. Den Auteurs handelt daar van lib. 2. c. 20. om de kragt van 't argument te ontgaan; so segt den Auteur §. 11. God wilde dan, dat hier zyn geliefde Soon, in eenzaamheid geweken, sich den Duivel eens verbeelden soude; als den genen die den mensche so veel ramps had aangebragt; wiens werk hy nu tegen ging; en die sich ook met alle kragt daar tegen stellen soude, so zy konden. Hy sagh, als hem docht, den versoeker komen, die hem dus en so tot den afval socht te brengen. So dat dat volgens den Auteur een indruk op de sinnen was, by welken dit den Saligmaker door kragt der inbeeldinge vertoond is. Wy vragen hier op / hoe Christus sulke een inbeeldinge kon krijgen / dat den versoeker quam om hem ten afval te brengen / indien den versoeker is opgesloten: gelijk den Auteur segt / dat sijn gebod daar op boornamelik steunt. lib. 2. c. 8. §. 11. Christus / so 't waar is / heeft dit wel geweten. So souw hy sich dan dingen ingebeeld hebben / die hy seker wist dat niet konden zijn: want hy wist dat de Duivel opgesloten was.

A N T W O O R D.

I. **H**et komt my wonderlyk en met een moepelyk vooz / dat my dese mijne uitlegginge vooz en na word tegengeworpen / als of 't iet ware daar ik vast op stonde / als of 't niet anders soude kunnen verstaan zijn; of ook geenerhande swarigheid overlaten. Nochtans geef ik self wel anders te verstaan / in de naastvolgende afdeeling / die ongetwijfeld so wel als dese wachten gehad / datmen my de swarigheid die ik daar in 't ander gevoelen tone / gepoogd hadde te benemen: in welke geballe ik hem by de gemeen uitlegginge gebleven was / en ene ander te soeke.

II. Ik sie mede wel / dat wy geen eenerley begrijp van d' inbeeldinge hebben. Na mijn verstand (sonder hier mede nochtans in de Philosophie af te weiden) is die van dingen die waarlik zijn / die mogelijk en die onmogelijk zijn. Die waarlik zijn / gelijk van alles datmen hoort of siet / of anderzins daar de mensch een denkbeeld van behoud. Die niet in wesen / maar nochtans wel souden kunnen zijn: gelijk sich Farao in den droom verbeelde / dat hy seven vette en seven magere koepen sagh. Die onmogelijk zijn / gelijk als dat deselve Koning in den selfden droom de seven magere koepen sagh de seven vette koepen verswelgen / sonder datse daar af in het minste dikker wierden dan sy te vozen waren; of dat Jakob enen ladder sagh / die van der

aarde tot den Hemel raakte: ende nochtans waren dit dingen die let wesenlijks te kennen gaben; en derhalven voer geen ydele inbeeldinge te houden. Over sulx geeft niet ter saken / so myn dunkt / dat Jacob wel beter wist / dat dat een ladder van sulken lengte soude kunnen zijn / of Farao mede / dat het waarlik niet geschieden konde / het gene hy sich in den droom van die tweemaal seven koepen verbeeld hadden / haast bevonden dat de sake waarheid was. So men evenwel hier op noch seggen moghte / dat dit dingen waren die hen liet anders buiten sich self verbeelden / ('t geen ik sie dat my soude kunnen voorgevozen worden) dan seg ik / dat sich Micha kon verbeelden den **H E E R E** sittende op synen troon / en de bose geesten met de goeden daarom heen: dat ook **J E H O V A** enen bosen geest uitsond / om Achab te verleiden. Niet dat sulx in waarheid is geschied of geschieden konde; maar dat de sake sich also gedroeg of 't geschied ware; also 't niet meer mogelijk was dat de Duivel door behulp der valsche sienders den koning quaden raad in gaf / dan dat hy in Gods Heiligen geheimen raad verscheen. Maar 't is te seggen / so hy daar moght komen of dat konde doen / hy 't voer al niet beter maken soude / of dat dit sulken bosen raad was / of 't van den Duivel selve ware. Also: hadde nu de Satan maght gehad om den Heiland Jesus in 't gemoed te treden / so en so soude hy wel hebben willen doen.

III. De swarigheid diemen hier tegen mijnen voorslagh maakt / is deselve die elk een tegen 's Heeren anxt en stryd in den Hof Geseftene belegen kan. Want wist Jesus niet / dat hy dien drinkbeker drinken moest / het zo datmen daar door d' aanstaande bangigheid aan 't kruis / of de benadwheid die hy doe gevoelde wil verstaan. Hy wist dat hy lyden moest. Hy gevoelde 's Vaders gramschap dien hy wist dat hem innerlik beminde. Wat swarigheid (ik en kan 't niet sien) is hier meer in de woestijne dan daar was in den Hof? Is 't om datter staat / de verfoeker quam tot hem; en hy voerde hem ens: Maar dan staater ook dat Micha (als geseid) God so hoorde met de geesten spreken / en hy Job dat de Satan hy Gods kinderen sich mede voegende tot Gods troon genaderd / ende met die Hoge Heilige Majesteit in gesprek getaakt is. 't Eene seit Micha dat hy self gesien heeft / en 't ander is gelijk als dit na wijze van geschieden verhaald.

IV. Eindelik seg ik dan noch / als in 't begin / dat het dese eene wijze niet en is / na welke die verfoeking des Heeren door den Satan kan behandeld worden. Daar soude mogelijk een andere kunnen zijn / daar in die bose geest niet eens gedachten wierde: maar *ὁ Πειραζων*, ho Peirazon, de Verfoeker, ofte *ὁ Διάβολος*, ho Diabolos, de Duivel, dat is de Lasteraar, wel een boos mensche wesen moghte / uitgemaakt en vitgesonden / om den Heere Jesus (hoger dies tijds dan een mensche by de Joden niet geacht / selve de Misfias niet) ware 't mogelijk van syn opsett om wat groots te onderneemen / af te trekken; also men reden hadde voer hem seer bedacht te zijn in aansien dat Joannes reeds / so met veel aansien / sulken groten toe loop hebbende / sulken groot getuigenis van hem gegeven hadde. Om dan spoedig voer te komen / dat hy geen oploop onder 't volk verwekte; konde 't niet

't niet wel wesen / dat de Raad / byzonderlik de Parteen / so als aan Joannes ook gesonden zijn geweest / hem dooz enen losen schalke quant / in die eenzaamheid gesocht hadden te misleiden? En dat Gods Geest sulx te bozen wetende / hem derwaarts ook gedreven hadde / om die proef aldaar te doen: hem eerst dooz tot mistroutwen op de gunst die hy by God als by uitneemeneheid sijn Zoon hadde / en also tot wanhoop ende middelen daar tegen / daar na tot reukeloosheid / ende eindelijk tot afval / dooz de heerlijkheid des rijkdoms te bekozen? In sulker boegen soude 't dan geen inbeeldinge maar ene ware geschiednisse zijn; Sulx alhier in 't korte slecht geseid / soude byeder uit te leggen zijn; in boegen ik aan pder een in sijn bedenken geben wil / of dese verklaringe niet gemakkeliker soude gaan dan enige andere / by aldien wy dooz 't gemeen geboele van des Duibels maght en list niet dooz-ingenomen waren. Dese openinge heb ik in mijn boek / en vervolgens dooz de Synodus gespaard / om noch sonder nood van de betekenis van 't woord Duivel na 't gemeen gebruik niet af te gaan: andersins wel grotelyc in twijfel zijnde / of ik dese dooz my self niet liever kiesse soude dan de gene die ik bozen heb verklaard.

X.

Ook segt den Auteurs lib. 2. c. 20. §. 11. dat Christus hier over met droefheid, aux en vrese in 't woeste land bevangen was. Doch konde dit zijn / so Jesus wist / dat de Duivel opgesloten zijnde hem niets doen en kost / en hem in waarheid niet konde tenteren? Een gemeen man die de opsluitinge van den Duivel geloofst (gelijk den Auteurs) en sal geen inbeeldinge van die tentatie des Duibels krijgen / en daar dooz met droefheid / aux en vrese bevangen worden. Waarom salmen dan Christus sulc een swaarteid roeschynben? 't Is wel waar / dat den Saligmaker die passien in 't hof was onderworpen / Matt. 26. gelijk den Auteurs dat aanmerkt in de meergenoemde §. 11. Maar daar had hy ware reden / beladen zijnde met onse sonden / en daar geboelende den last van Gods toorn. Doch hoe konde hem dat hier overkomen / dewyl hy wist / dat de Duivel opgesloten zijnde / hem niet met allen doen konde? Men moet 'er uit besluiten / dat de Duivel niet en was opgesloten; maar in waarheid Christus versocht heeft.

A N T W O O R D.

Hier op weet ik niet dat iets noodig is geseid te worden na dat ik my hier boven eens dooz al op 't gene hier nu byder aangedrongen woord verklaard

klaard hebbe. Doch so de E. E. Broederen noch iets meer vereischen moghten / daar op acht ik dat hen sal voldoen / 't gene ik by desen laatstendruk / (nu XXI. §. 13/14/16/17.) verder uitgezeid / en also beantwoord hebbe.

XI.

En of hier al word tegengewoopen / dat alle de saken in dese historie gemeld niet eigentlijk konnen opgenomen worden: so en volgt evenwel niet / dat de versoeking des Duibels daarom niet in waarheid soude sijn geschied. 't Word historischer wyse verhaald dat Christus in 't begin van sijn dienst / door dese tentatie op de proef gesteld is / en niet door inbeelding van een saak die hy wist dat sonder fondament was.

A N T W O O R D.

Dit al mede acht ik niet dat de E. E. Broederen nader sullen willen beantwoord hebben / na dat alles booz af eens en andermaal door 't boozschreven is verklaard.

XII.

Mar den Auctor is van gedachten / dat somen hier van een eigentlike versoeking / of so een die in waarheid geschied is maken wil / dat men van den Duibel veel ongerijmdheid moet toeschryben C. 20. §. 7, 8. Als dat hy van een berg alle de Koninkrijken soude vertoond hebben / 't welk onmogelijk was. Hy vraagt was den aardkloot doe niet rond &c. Doch den Auctor weet wel / datter wel geboeglike verklaringen zijn / die die ongerijmdheid wech nemen. Kanmen niet geboeglik seggen / dat de Duibel in dese versoeking aan den Saligmaker vertoond heeft een fraaije contrere / om hem daar door als door een exempel booz te stellen alle de Koninkrijken? Maar genomen / den Auctor staat daar op / datter ongerijmdheden in die eerste verklaringen zijn / en hy segt datmen dan daar door den Duibel al te botte dingen souw toeschryben. So bragen wy / of 't niet veel ongerijnder verklaringen is / datmen Christus souw toeschryben een boosheid / diemen oordeelt dat in den Duibel naantwlik ballen kan / te weten / Christus souw sich hier inbeelden dingen van den

den Duivel / die hem droefheid / angst en vresen souden aanbrenghen /
daar hy wel wist / dat die gebangen en opgesloten / en niet maghtig
was iers van al die dingen tegen hem uit te werken.

A N T W O O R D.

I. Ene fraaije contreijs / als ter proeve aller koningrijken en der heerli-
heid die daar aan is / schijnt my noch der woorden noch der sake te vol-
doen. Daarbenneffens is dat ook niet na de letter / nochte eigenlijk gespro-
ken / dewijle het ene kennelike Synecdoche is. Maar my soude dan noch
beter dunken (onder verbeteringe nochtans) hy aldiennen het so name / dat
hem alle de koningryken der weereld, so verx als die sightbaar waren / ver-
toond zijn; ende 't woord *Βασιλεύς Basileia*, dan op 't ruimst genomen voor
ene onderscheidene heerschappye / gelijk מלך *melech*, en מלכות *malchoeth*, in
't hebreeusch al veel maals die betekenisse hebben; Iso acht ik dat 'er een berg
als Pisga of Thabor konde zijn / van welken men meer dan eene landstreek
of gebied of heerschappye / beogen konde; Ende neemt dan eens dat dese
Verzoeker of Bedziager / *πειραζων peirazoon*, *διαβολος diabolos*, sich daar voor
uitgaf (want so gy al hy den Duivel blijft / so komtet doch op leugens uit)
dat hy van wege der hoge regeeringe / als ware van den Roomischen Raad /
in last hadde / hem 't bewind van alle die voornamhe heerschappyen toe te
voegen; so sy sleghts begeerde uit sijne handen die te ontbangen / ende sich
so verre aan 't gesagh dat hy voorgaf hem in desen toe te komen / als de
hoogste maght vertonende / te onderwerpen. En dewijle ik niet magh
twijfelen / of dit is ten minste eene der geboeglike verklaringen / diemen op
dit stuk bedenken kan: so acht ik datmen grote reden heeft / deselve liever
aan te nemen / om datse ons hy huis houd / en onder 't menschedom blijft /
als datmen in de andere weereld springen / den Duivel uit de HELL doen ko-
men / en op dese wijze sal doen spreken.

II. Wat belangt d' ongerijndheid die de E. E. Broederen in mijne ver-
klaringe sien / als of die ene battigheid in de wijsheid selve stelde / groter
dan degene die ik aan den Duivel self niet toeschryben soude: also my sulx
ook al te voren in de Synodus is voorgehouden; so heb ik 't antwoord op 't
einde van dat hoofdstuk §. 16. hy het border drukken aangehecht. D' E. E.
Broederen hebben dan te sien / of de swarigheid daar mede wechgenomen
zy.

XIII.

Sulx slaggh van bedenkingen zijn den Auteurs in publijske boekjens
voorgehouden. Wy hebben niet gehoord / dat sijn E. daar op
geantwoord heeft. Verzoeken daarom d' antwoord in dese conse-
rentie

A N T W O O R D.

Om op Boekjes dus bezre uitgekomen iets te antwoorden bond ik niet geraden: also ik eens booz al aan D. vander Hooght geantwoord hebbe / hoe daar mede in 't verbolg vermeene om te gaan. Ook sijn sulke boekjes sonder naam van schryver / ende drukker / en tot nadeel van eens anders eere en welvaart by 's Lands wetten eens booz al verboden: daar op te antwoorden soude so veel zijn als die te billiken. Ende is hier in besonderlik aanmerkens weerdig / dat dese luden schryvende tot voorstand van kerkelike vergaderingen en der selver handelingen / terwyle sy mijn reght als Doctor noch betwisten / willende dat ik sonder oorlof van de Classis niet sal mogen schryven: echter selve onder die verdichte namen noch verschuilen / als of sy 't sich schaamden over 't gene dat by kerkenraden / Classen en Synoden is gedaan; ende sulke boekjes / sonder voorgaande visitatie en approbatie hinder Classen door dat middel in de weerdeld brengen.

D. E. E. Broederen hebben hier mijn antwoord / 't welk ik aan hem onpartypdig oordeel geve: bereid zijnde om nader onderzichinge t'ontvangen / so bezre door desen niet en is genoegh gedaan.

VYFDE ONDERHANDELING.

Zynde een vervolg der vierde Voorstellingen.

Ontvangen den 1 November ten 2 uren na Noen: beantwoord den 7 's avonds na de predicatie; hoewel ongeëischt.

I.

Also onder andere redenen / waarmede men gewoon is te bewijzen / dat de Duivel werkt *intra sphaeram activitatis humanae*, ook dese is / dat hy die verscheiden qualen en elenden / waar van so dikmaal by de Evangelisten werd gewaggh gemaakt / veroorzaakt en gewzoght heeft; en dat D. Bekker sijn best doet / om ons dit argument te ontwringen / loochende dat ooit enig menschen van den Duivel is beseten geweest / endat sulx in des Duivels maght soude zijn / &c. so willen wy sijn E. daar ontrent dese volgende consideratien te gemoet voeren.

Door

Door af lib. 2. cap. 25. handelt sijn E. van de Dæmones, aan de welke die voornoemde qualen werden toegeschreven; en poogt te bewijzen / dat die Dæmones geen sodanige bose Engelen / die wy Duivelen noemen / zijn geweest; maar verdichte geesten der Heidenen / die sy voor Goden hielden / hoewel sy in der daad geen Goden waren: p. 172. en dat om wech te nemen 't argument / dat uit desen hoofde door de werkingen der Duivelen *intra spheram activitatis humane* werd gehaald.

Dat de Heidenen de Dæmones voor sodanige geesten hielden / geven wy geerne toe: maar daar uit volgt niet / dat de Dæmones niet wat anders souden betekenen in de schriften van het N. T.

A N T W O O R D.

Dus verre seggen de Eerw. Broederen niets / dat het myne niet en is; het zy dat het uit mijn boek genomen / ofte ook voortz in dier voegen gesheid is / dat ik 't gaarne toestemmen wil. Segge dan insgelijx / dat het my niet ongerijmd voorkomt / indien de Dæmones in 't N. T. iet anders betekenen als 't gebruik van dat woord by de Heidenen was. Maar ik voege daar by dat die betekenis niet eenerley onder de Heidenen self / nochte ook by de heilige schryvers geweest is; gelijk ik sulx vand' eerste in 't I. Boek II. Hoofdstuk §. 6. 9--13. ende in het II. boek. XXVI. §. 12/ 13. XXVII. §. 2. en van de laatste XXVI. §. 14. slechts iet in 't voorbygaan aangewesen; totwelx nadere verklaringe ik my nu op 't gene van d' Eerw. Broederen word voorwerpen / gehouden binde.

II.

En E. segt wel / lib. 2. p. 153. dat de schryvers van 't N. T. de griekische woorden in dien sin hebben gebruikt / als by de Grieken / en dienvolgende by de Heidenen gebruikelik was. Maar wy souden met verscheidene instantien tonen konnen / dat die regel niet vast gaat. Wy sullen nu alleen sijn E. te gemoet voeren 't geen hy selver aantekent lib. 1. cap. 2. p. 10. over 't woord *ἀδύς* hades nam: dat het selve in enen anderen sin by de schryvers van 't N. T. gevonden werd.

A N T W O O R D.

Het zij niet verlos van de *Cerw.* Broederen geseid / dat ik sijn schry-
vende als van hen daar word aangehaald / hier hebbe konnen sien / dat
het woord *δαίμων*, *hadaer*, by de Heidenen deszelf den tyds als d' Euangelis-
ten en Apostelen schryven in geen enerleijen sin is verstaan geweest / om
dat het onse oversetters 1600. jaren daarna anders vertaald hebben / als 't
gebruik daar van by plato of socrates 400. en 450. jaren voor den tijd des *N.*
E. geweest is. Maar volgens Plutarchus en Cleero (so verre als die mede 't
grieksch verstond) dese weinig voor Christus / en d'ander kortst nad' Apo-
stelen geleef d' hebbende / verstonden dat woord in geen en anderen sin dan
het by de schryvers van het *N. E.* is gebruikt geweest. Staat nu verbol-
gens te besien / of 't ook anders met de *δαίμονες*, *Daimones*, gelegen zij.

III.

We konnen niet anders sien / of 't gemeen geboelen in desen van onse
Nederduitsche uitleggers ook gevolgd ; volgens 't welke de
Dæmones in 't *N. E.* doorgaans den Duivel en sijne Engelen beteke-
nen ; is op gode gronden berustende : 't selve sullen wy met enige in-
stantien pogen te toonen.

1. *Kor.* 10: 20/ 21. konnen de *δαίμονια* *Daimonia* waar Paulus van
spreekt niet beter als de Duivelen betekenen : immers geenstus soda-
nige versierde geesten der Heidenen. Want byaldien 't woord *δαίμονια*
Daimonia daar ter plaatse sodanige versierde Goden / die in *rerum*
natura in de gansche wyde weerd , niet en zijn betekenen ; so voldoet
Paulus sijne tegenwerpinge niet / die hy sich selven formeert *1. 19.*
Hy maant die van Korinthus af van 't eten van dat gene dat den Afgod
geofferd was. Hy boert sich selven te genoot ; wat seg ik dan ?
dat een Afgod iets is , of dat het gene den Afgod geofferd is iets
is ? als of hy seide / spreek ik my selven tegen 't geen van my te
boren *cap. 8: 4.* is geseid ; namentlik dat een Afgod niets is in de
weerd , als ik rade / dat op uw onthouden sult van 't geenden af-
god geofferd is ? want wat hoefmen sich te wachten van 't geen den
Afgod geofferd is / so den Afgod niet is in de weerd ? Daar op
antwoordt hy *1. 20.* of schoon den Afgod niets en is / so is 't noch-
tans waarachtig / dat 't geen de Heidenen den Afgod offeren /
is niet Gode / maar de quade en onreine geesten / van welke de-
se

se dwalinge afkomstig is / offeren: of schoon sy sulx niet denken noch verstaan. Immers daar ter plaatse komen de Dæmonia niet berekenen die versierde Heidense geesten; want dan sou Paulus niet anders seggen als 't is waar / den Afgod is niets / maar of schoon den Afgod niets is / so is 't nochtans dat 't geen den Heidenen den Afgod offeren / sy aan de Dæmonia offeren d. i. aan een deel versierde geesten / die niet zijn in de weereld.

A N T W O O R D.

Concedo tibi totum. Ik sta u dat geheel toe, Want ik meine dat d' Apostel geen ander bewijs inbrengt / als van de menigte de nietigheid en volgens dien verfoeilikheid der valsche genaaide Goden; dewelke so wel מלכא מופלגת, en מלכא שבעה שבעים, als מלכא Elilim, om deselfde reden by Gods volk genaamd zijn. Het is by den God van Israël een groutwel die hem tot pber berwekt / so sich sijn volk vergrept aan de genen die geen Goden zijn / Deut. 32: 17 / 21. Dus tergen sy den H E E N / gelijk dat Paulus op deselfde wyse en op de selfde plaats seil.

I V.

So meenen my sekerlik mede / dat Jac. 2: 19. de Dæmonia de Duibelen betakenen. D. Bekker geeft toe dat Dæmonia daar ter plaatse geen sodanige versierde geesten der Heidenen berekenen / als wel elders; maar wil dat de Papen en Pzesteren van sodanige versierde geesten daar ter plaatse door de Dæmonia werden verstaan. Sijn E. had wel gedaan / by aldien hy 'er gelykluidende plaats uit enig grieksch schryber had bygebraght: want op sijn E. bloot seggen nemen wy sulx niet aan. Waar betekent δαίμονες Daimonion de Pzesters van de Dæmones? 't Geen sijn E. bybrengt uit Jerem. 51: 44. en 50: 2. Ezech. 30: 13. klemmt niet: also in geen van die plaatsen de Pzesters van die Afgoden in 't besonder werden verstaan; maar werd in deselve op een Poëtischen en Rhetorischen trant beschreven de verwoestinge van de afgoderij van Bel met al sijn roebhoren in 't gemeen.

A N T W O O R D.

I. Dewijle de Eerm. Broeders in 't begin van desen verklaard hebben / dat het woord δαίμων Daimoon, in anderen sin genomen word by de schry-

schryvers van 't N. T. dan by de Heidenen gebruikelik was / so en soude 't niet voldoen / oft ik al iets uit der selven schriften wiste by te brengen / dat aan de Priesteren hunder Goden den naam van *daimones* Daimones gegeven zy. Sulx quam hen ook niet te passe / als welke geloofden dat een Daemon wat is / daar d' Apostelen sepden / dat een Afgod niets ter wereld is. Daar sulki een verschil van gevoelens is / geen wonder dat de spraak niet een verscheelt. Wat de griekische kristen schryvers aangaat / wy en hebbender geen op 100. jaren na die so oud is ; ende konde 't gebruik van dit woord / na verloop van ene gansche Eeuw merkelijk veranderd zijn. Altoos is het seker / dat Justinus / Clemens / Tatianus / by my gemeld XV. §. 4/ 5/ 6. des eersten boex / in de tweede Eeuw / 't selfde gevoelen in alles van de *daimones*, Daimones, niet en hadden / dan ons in de Heilige Schriften word geleerd. Maar also die malkanderen gelijkvormig zijn / en d' Apostelen hoewel in 't grieksch schryvende / ende nochtans Hebreen zijnde / Hebreewsche spreekwijzen gebruikten : (schoonse alle misschien sodanige niet en zijn / die by sommigen daar voor gehouden worden) so heb ik gemeend wel te doen dat ik sulken sin als ik den woorden van Jacobus gebe / in de Profeten tone.

2. Ook heb ik daar in niet geoordeeld mis te slaan / al is 't dat het bygebraghte met enen poëtischen en rhetorischen styl geschreven is. Want so dat hier gelden magh / sullen wy menigte van argumenten uit de poëtische en prophetische boeken der schrifture / de betekenis der woorden aangaande moeten missen. D' Apostel in prosa schryvende / ook niet profeteerende ; mocht nochtans / wel *tropos* maniere, en *schemata rhetorica* gedaante der retorijsk konst gebruiken ; als welke in 't gemeen gebruik der tale d' allerge-meenste manier van spreken mede brengt : weshalven ook de schriften der Apostelen / en besonder dese sendbries van Jacobus daar van vol is. Ende willen dien volgens de Eerw. Broederen self hier na / dat ik ene metonymia of Naawisselinge, sal erkennen in alle die plaatsen / daar de siekten Daimones genoemd zijn Doch so daar aan d' exempelen door my ter gemelde plaatsen bygebraght noch iets ontbreekt : so sal het misschien den Eerw. Broederen voldoen / dat het my niet vreenider voorkomt / so de *daimonia*, Daimonia / tet geloven, hoe wel so maar verbichtelen van menschen herffenen zijn ; dat so de Teraphim ook spreken, hoewel sy niet meer dan maakfels van menschen handen zijn. Zach. 10: 2. Maar hoe spreken de Teraphim ? So als de waarleggers lien : 't gene de profet onmiddelik daar by voegt : een bewijs dat al 't spreken der Teraphim in 't sien der waarleggers bestaat : desge-lyx van ook 't gelobe der *daimonia*, Daimonia.

Wij gaan andere redenen voorby en tekenen alleen noch aan / dat gene in verscheiden plaatsen van 't N. T. den Daimones, in andere we-

wederom den Duivel en Satan toegeschreven werd. Act. 10: 38. getuigt Petrus van Jesus van Nazareth dat hy het land heeft door gereisd / goed doende en *ἰσχυροῖς ἰσμενος* of genelende alle die van den Duivel (*Διαβολῶν* *Diabolos*,) overweldigd waren. Dat door die van den Duivel overweldigd waren, hier ter plaatse andere souden worden verstaan als dien elders *δαίμονιζομενος* *daimonizomenos*, beseten &c. werden genoemd / is buiten alle waarschijnlijkheid.

A N T W O O R D.

I. In't XXVIII. Hoofdst. des II. boes §. 16. stell ik myn selven twee tegenwerpsels voor / om vervolgens (gelijk ik doe) te beantwoorden: welker eerste my van iemand opgegeven / en 't ander by my self was opgesocht. De haastigheid des Drukkers / heeft my de derde plaats / hier na van d' Eerw. Broeders bygebraght doen vergeten: Echter was mijn voornemen geweest / daar af te handelen / wanneer ik aller eerst dit werk begon c. XVIII. §. 1. N°. 6. en XXVII. §. 1. ende nochtans op de laatste plaats maar terloops iets daar by aangeteekend hebbende: so ben ik rechtstreek ver schuldigd om myn selven hier daar over byder te verklaren: Ende moet ik seggen / dat myn dese plaats lang heeft tegen gehouden / eer ik door een grondig onderzoek der anderen noodzaak wierd / even den rechten sin daar af ten allernaafsten na te speuren: dies het my te grooter wonder doet / hoe ik die so ongemerkt hebbe konnen oversien.

II. Om dan mijn gevoelen recht uit te verklaren / so bekenne ik / dat het gene hier geseid word niet wel anders / immers geensins beter dan van den Duivel / dat is den bosen geest / by uitneemtheid also genoemd / ofte van de bese Engelen in 't gemein verstaan kan worden: by aldien men die dus op sich selve neemt. Want het woord genelende, *ἰσχυροῖς ἰσμενος*, geeft genoeg te kennen / dat hy hier van sletten spreekt: en van den Duivel *καταδυναστεύων*, *katadynasteuomenos*, overweldigd te zijn / so na by 't selve gevoegd / schijnt te willen seggen / dat het op de siekten siet die de Duivel in de menschen veroorzaakt hadde / ofte uit natuurlijke oorzaken ontstaan zijnde / sich daar onder gemengd / om des menschen leden te verswaren. Nochtans vind ik dat woord noch maar eens in 't N. T. te weten Jak. 2: 6. En overweldigden u niet de ryken. En het ander desen gelijk / is *κατὰ φύσιν*, *katifcho*, die poorten der Helle sullen Gods gemeente niet overweldigen. Matt. 16: 18. So nu 't onderscheid der beide woorden in den grond en oorsprong eens word nagespeurd / salmen bevinden dat *κατὰ φύσιν*, *katifcho*, op de kragt siet / en *καταδυναστεύων*, *katadynasteuo*, op 't vermogen. Maar het moet door kragt zijn / sal de vrand iemand overweldigen. Doch die en sal in den Duivel nooit so groot zijn / seit de Saligmaker / dat hy de genen die in de gemeente zijn / ooit vermeersteren sal. Maar so hy de gene die buiten zijn / door

dooz de kraght der sonde overweldigd houd / als zijnde d'eerste oorzaak van de sonde / gelijk ik dat van Heb. 2: 14. XIX. §. 6. verklaard hebbe : dat dunkt niemant vreemd. Waar uit ik geboegeelijt / so my dunkt / besluite / dat het ongelobigen zijn / van welken Petrus hier getuigt / dat hem Christus was *ἰωάννης ἰωάννης*, genesende, ende dat van siekten; gelijk ik met de Broeders versta.

Maar de *δαίμονια*, *Daimonia*, waren qualen daar de Heere ook de genen ende wel voornamelijk genas / die op sulken sin in 't geweld des Duibels niet meer waren; maar gelovig en boetvaardig / so als ook Maria Magdalena was; en sulke ene die met recht om die reden van den Heer ene Dochter Abrahams genoemd is Luk. 13: 19. So mein ik dan / dat ons Petrus hier de grote goedheid van den Heere Jesus dus verheft; dat hy van zijn goed doen sprekende / wel besonderlik getuigt / hoe hy niet alleenlik goede / maar ook quade menschen / die genoegsaam onder des Duibels maght / dat is rechte slaven van de sonde waren / van die suode quellingen genesen heeft. Waar in hy waarlik sinen Vader wel geleek / ende sinen broeders wees het gene hy hen leerde / om den selven als opreghte kinderen na te volgen / die ook zelfs den onrechtvaardigen en godlosen sinen regen ende sonneschijn verleent Matt. 5: 45. Ik bekenne dat my dese uitlegginge self niet al te wel voldoet / om datse wat gedrongen schijnt: ende nochtans komt derselver / mijns oordeels merkelyk te bate / dat de schryft elders van andere saken op de selfde hoogte spreekt; als dat God den godlosen rechtvaardigt / Rom. 4: 5 / ende Christus vooz de sondaars gestorven is rap. 5: 6. en voor d'onrechtvaardigen geleden. 1. Pet. 3: 18. Doch wat swaerigheid steekter in / so wy 't werk van genelen geestelyk verstaan; gelijk God de gebreken krankheden onser sielen geneest, wanneer hy ons de ongerechtigheid vergeeft. Psal. 103: 3. Daar staat insgelijx in den griekschen text *ἰωάννης ἰωάννης*. Want de Sone des menschen daar toe maght op aarden hadde / die hy ook als een geestelyk geneesmeester gebruykte Matt. 9. 6/12. Ende in desen sin dede hy het meeste goed / aan de menschen / dat was zijn Hoofdwerk / ende derhalven weerdig om alleen te noemen / dat hy genas de gene die also van den Duivel, dat is van de sonde zijn oorspronkelyk geboedsel / overweldigd waren. Ende bezynits ik niet kan sien / dat op dese uitlegginge iets te seggen valt / so sullen my d' Eerw. Broeders des te lichteliker kunnen duiblen / indien ik my dooz dese woorden des Apostels Petrus van mijn oordeel niet versetten late; immer tot so lange dat my nader kraght in dat bewijs / 't gene men daar uit vermeint te halen / nangelwesen werde.

VI.

Op 't seggen van die tseventig / dooz den Heer hy twee tot den dienst / sinis rijts dooz 't land gesonden; Heere dat de Dæmones zijn ons

ons onderworpen in uwen name; segt Christus Luk. 10: 17. En ik sagh den Satan als een blixem uit den hemel vallen. Waar uit blijkt/ dat die wonderlike kraght der genesinge van alle jammerlyke qualen ene kraghtige verbzeking was van 't werk des Satans/ en dat by gebolge de onderwerpinge van de Dæmones en de kraghtige verbzeking van 't werk des Satans een en 't selve is. Insgelijks is aannemelyk 't geen Christus segt/ Luk. 12: 16. van die vrouwe die enen geest der krankheid 18. jaren lang had gehad; dat nammelyk de Satan dese vrouwe 18. jaren lang gebonden had. 't Is waar/ sijn E. soekt die plaats Luk. 12: 16. enen anderen sin te geven/ verstaande door den Satan daar ter plaats niet den Duivel/ maar die quale selver/ om dat die de vrouwe regen was. Siet lib. 2. p. 187. Maar so spreekt sijn E. sich selver tegen. Want lib. 2. cap. 17: p. 96. verstaat hy door den Satan/ Luk. 12: 16. den Duivel. En wat reden is daar doch/ om te vermoeden/ dat het woord Satan in enen anderen sin sal moeten werden verstaan. Luk. 12: 16. als Luk. 10: 17. alwaar D. Bekker selver toegeeft/ dat door de Satan de Duivel werd verstaan. Siet lib. 2. p. 176. 177. Waar uit wy dan besluiten/ dat in de schriften des N. T. de Dæmones de Duivel en de Satan een en 't selve zyn; en dat also om verre valt 't geen sijn E. hier omtrent anders gevoelt.

A N T W O O R D.

Wat eigentlijk de reden is waarom ik die twee plaatsen Luk. 10: 17. en Luk. 12: 16. so verklare als ik doe/ is. XXVII. (XXVIII.) §. 18. 19. 20. en XXVIII. (XXIX.) §. 21. te sien. 't Gene my d' Eerw. Broederen hier tegen setten/ sie ik niet hoe my sal bewegen om daar af te gaan. Want die tegenspreking vind ik in die plaatsen van mijn boek niet/ daar sy op wysen. XVII. (XVIII.) §. 2. heb ik Luk. 11: 18. en 12: 16. Op eenen self den sin gesteld. Niet evenwel dat in beiden de Duivel verstaan moet worden/ maar (gelyk ik daar in den aanhang sprekke/ datmen den Duivel in sekeren sin daar wel magh verstaan. Het is dan wederom toegebeender wijsse geseid/ gelyk ik noch eens moet seggen/ dat het opschryft des kaptels sulx wel klaarlik meld: dat ik niet alleenlik sulke plaatsen der schryfture daarin melden wil/ die kennelik maar ook die waarschynelik ende in sekeren opsigt van den Duivel sprekken. Stellende die dan vooreerst daar op een register/ so kom ik naderhand besonderlik te onderzoeken/ welk de bequaamste sin van elk der selve zy.

VII.

Hier op gaat sijn E. verder voort / in 't XXVI. Capittele ende wil dat de menschen die in den Euangelio gesegd werden van de Dæmones beseten of gequeld te zijn / alleen sonderlinge siekten onderworpen waren. Hier ober heyd sijn E. sich selven lank uit; ende komt alles in substantie daar op aan / dat de Dæmones of Dæmonia in den Euangelio niet anders als siekten en bysondere qualen zijn geweest.

Wp hebben daar so veel niet tegen / dat alle die gesegd werden in den Euangelio van de Dæmones beseten of gequeld te zijn geweest / met sonderlinge siekten en qualen / de een met dese / en de andere met gene / waren behept. Maar quid inde? wat dan? 't komt daar op aan / waarom die siekten en qualen aan de Dæmones werden toegeschreven. Wp kunnen niet denken / dat sijn E. lochenen sal / dat in al die manieren van spreken een Metonymia aamtwisseling is / en dat die naam van de werkende oorzaak aan 't effect werd toegeschreven / gelijk de werkingen des H. Geestes de H. Geest doorgaans werden genoemd.

Sona / als wp te boren bewezen hebben / dat de Dæmones een en 't selve zijn met de Duivelen, en so al dese qualen met de naam van Dæmones werden benoemd Metonymice; so volgt duidelik / dat de Duivelen werkende oorzaken zijn geweest van alle die qualen en elenden / die aan de Dæmones in 't N. Testament werden toegeschreven.

A N T W O O R D.

Waarom ik 't bewijs niet aanneeme / dat de Duivelen en de Dæmones, een self de sake zy / blykt genoegsaam uit het gen voorszeld is. Doch de Metonymia aamtwisseling sta ik toe; in sulken sin als ik die verklaard hebbe; d'oorzaak / niet die het waarlik was maar die daar voer gehouden wierde / is in alle die spreekwijzen in plaats der siekten als daar voer voorszakt synde / genoemd.

VIII. wp

VIII

Wij zullen noch een woord seggen tot sijne consideratien over de
se benamingen / waarom hy door de Dæmones sodanige siek-
ten en qualen verstaar lib. 2. p. 156. besluit sijn E. / dat nooit was,
daar quam nooit iets af. Maar sodanig is 't gelegen met de Dæ-
mones, die nooit in rerum natura zijn geweest; waar op sijn E.
voorgaat / en van oordeel is / dat al de siekten en qualen Dæ-
mones werden genoemd in de Schriften van 't N. Testament /
dat sulx de gewoonte der Heidenen was / die naar sijn E. seg-
gen alle ongemeene qualen met den naam van Dæmones noemden.
Hy meent dat die gewoonte van de Grieken tot de Joden enig-
sins is overgegaan / en haalt tot dien einde verscheide saken uit
Nichtfoot by. Alles komt daar op uit / Christus en d'Aposte-
len in desen volgen de de dwalende gewoonte van de Grieken en
Joden. Waar op wij sijn E. alleen dit volgende te gemoet boe-
ren.

1. Nademaal van ons bewezen is / dat de Dæmones en de
Duivelen een en deselve zijn / so valt sijn E. besluit / dat nooit was,
daar quam nooit iets af; ten desen aansien om ver / en 't geen hy
daar op bodwt.

2. Dat de Joden de gewoonte hadden / van besondere qualen
en elenden met den naam van רע רמ *ruah ra-a* of quade geesten
te noemen / staan wy sijn E. toe. Maar dat is meer tegen als
voor hem; also sp door die quade geesten niet de versierde geesten
der Heidenen / maar de שדים *Schedym* of Duivelen verstonen; als
blijkt uit de plaats van Nichtfoot by gebraght / in 't Hebræwisch
naar gesien. Waar uit volgt / dat de Joden ten tyde Christi
van oordeel waren / dat al die qualen en elenden niet van de Hei-
densche Dæmones, maar van de שדים *Schedym* of Duivelen veroorz-
saakt wierden.

A N T W O O R D.

1. **H**oe veel plaats by my 't bewijs vind / dat de Dæmones en de Dui-
vel een self de sake sake zy / heb ik in 't voorgaande genoegzaam ver-
klaard.

K

II. In 't

II. In't genen de *Gerw. Broederen* verder gelieft te seggen / dat de *Joden* door die quade geesten de *שדים* *Schedym* verstonen / stemm ik volkomelijk toe; ende is dat my een nieuwe grond om te geloven / dat sy daar door insgelijx de *δαίμονια* *Daimonia*, verstonen; also uit de griekse oversettinge klaarlijk blijkt / dat de *שדים* *Schedym*, der *Joden* ende der *Heidenen* *δαίμονια* *Daimonia*, een en de selfde sake zijn.

Dit alles tot openinge van mijn gevoelen / so verre als ik tot noch toe wijs ben: *salvo meliore judicio*, onder verbeteringe; ende also met bereidwilligheid om alles nader te overwegen / ende my selven niet alleenlijk van de *E. Clafs* / maar ook van den geringsten lidmaat onser Kerken nader te laten onderrichten; ende overtuigd zijnde / mijne dolinge te erkennen. Gesloten dese wisseling van schriften met de *Gerw. Broederen* *Secommitteerden* den 4. *Novemb.* 1691.

SESDE ONDERHANDLING.

Daar by geconfidereerd en overwogen worden de voornaamste Beweegreden des Auteurs tot het schrijven van zijn Boek.

Ontvangen by den Auteur op den 2. December, en beantwoord op den 31 dito en den 21. Januar. 1692.

I.

D'Auteur heeft voorgenoomen gehad / Gods allerhoogste eer en zijn allerheiligst woord van der menschen saligheid te versterken: ende gedooft oversulx niet / (als wy ook niet gedooogen) dat sulke dingen den Duivel toegeschreven werden / die van so gevaarlike consequentie zijn / dat het Christendom daar dooz van al zijn zonden ontfett / of immers hier dooz ondermijnd, en somen het van die kant bespringt / onhoudbaar is. 11. B. xxxiv. §. 1.

Dit soude daar in bestaan / datmen den Duivel tot God maakt / Jesu krooningrijke / de goede Engelen / den aart van Gods geheimenissen / de waarheid van het Christelijk Gelobe; met name dese allergewigtigste / dat de Bybel Gods Woord is, dat Jehova God is, dat Jesus de Messias is; ja ook de ware Godbzugtigheid grotelyx te kout doet / dooz het gemeen geboelen daar ontrent. En daarom/geen Hoofdstuk des Geloofs weegt by den Auteur so swaar als dit: alle zynse losen onbewijslyk, somen 't gemeen gevoelen, dat het volk van de list en magt des Duivels heeft, en so als men gemeenlyk by geleerden en by Leken daar van spreekt, niet en verwerpt. Ja het gansch gebow der saligmakende Leere moet hier mede staan of vallen. Het welke also zynde / so was het van de alderhoogste noodzakelykheid aldus te schrijven.

A N T W O O R D.

So als de CC: Broederen mijne woorden alhier uitgetrokken hebben / so is alsnoch mijne meininge: doch met dien verstande als ik my hier na op elk stuk

Onderhandelinge over het Boek

stukt besonderlik verklaren sal / volgens 't gene my in 't verbolg sal worden voorgeworpen. De sin is in 't gemein / dat die saken so genomen als men wel spreekt / al 't gene dat ik der gemelde plaatsen daar van segge / daar op dan byzondere wel toegepast mag worden. Maar niet dat zy / die so spreken / alle / offe immers eigentlijk van dat gevoelen zijn : insonderheid so veel als luiden van letteren betreft / die so verre niet vervallen kunnen als 't gemeene volk : Ende is hier wel besonderlik op aan te merken / dat degenen daar ik tegen schrijbe / dese zonden vast houden / dat Jehova God is , dat de Bybel Gods Woord is , en dat Jesus is de Christus : also ik sonder dat my te vergeefs bemoeijen soude / om hen van al sulke grobe dwalingen / als daar tegen stryden / te overtuigen ; waaraf zy 't gebolg niet merkende / nodig hebben / dat het op de kragtigste wijze aan hen werde voorgesteld.

I I.

Wp sullen daar op voor af in 't algemeen seggen / dat dese Consequentien niet applicabel zijn op de leere van de Gereformeerde Kerken / die zy in haren Catechismus en Confessie geuitet heeft ; noch op eenige hare gewone verklaringen van de H. Schrift. So dat die redenen niet en konde dienen / om in dese hare verklaringen enige verandering te maken. Het was daar omme niet van nooden geweest / den Duivel ganschelik te bannen uit de weereld / ofte het ganschelik uit te sluiten *extra speram auit humanam* ende voortz te stellen / dat nooit een mensche van den D. ofte van eenigen hosen G. is beseten geweest.

A N T W O O R D.

Ik sta geerne toe / dat dese gevolgen niet en mogen gepast worden op de leere der Gereformeerde Kerk ; die ik geensins bevechte / maar verdedige / om hare vaste zonden / en met een die van de gansche Kristendheid / tegen sulke grobe dwalingen te verskeren. Ondertusschen maak ik merkelyke onderscheid tusschen de leere der Gereformeerde Kerk / so als in den Catechismus / Belijdenis en Regelen der dootsche Synodus begrepen is ; als eigentlijk hare leere zijnde / en de gewone verklaringen der Leeraars in deselve : also de Leeraars niet en zijn de Kerk / nocht hunne verklaringen sulke regelen van t' samenbindinge als de Formulieren. De Kanttekeningen onser oversetters / so veel als de Nederlandsche Kerken in 't besonder aangaat / zijn buiten twijffel boven d' uitleggingen van andere Godsgeleerden te achten. Nochtans zijn die zelfs niet bekwaam / om de Leere der Gereformeerde Kerken te vertonen / al waren 't de Nederlandsche maar alleen : also zy beelsins van malkanderen verschillen / ende op verscheidene plaatsen

sen by my anders uitgeleid / selve twijfelachtig spreken / en den Leser hier van uitlegginge geven.

Het was dan niet van node geweest / (neem ik hier verlof te seggen) den Duivel in de weereld te brengen / om de Leere der gereformeerde Kerken te bewaren; ofte te stellen / dat ooit menschen van den Duivel zijn beseten geweest / of noch heden zijn: alsoo de regte Leere der Gereformeerde Kerke dat niet mede brengt; maar veel eer in haren regten grond verworpt.

I I I.

Wat Godgeleerden is met zijn geboelen so verre gegaan / dat enige der voorgezwende Consequentien daar uit souden hebben moeten volgen: Danæus selve niet / so men acht geeft / hoe die sich heeft gelimiteerd / als in 't vervolg bliken sal.

Indien sommige geleerden / (om van 't slegte en superstitieuse volk niet te spreken) in desen te verre gegaan zijn / als Bodinus / die van den Autheur genoemd is / en andere zijns gelijke; zijn Certw. is de eerste niet die hem wedersproken heeft. Maar veel anderen hebben dat reeds gedaan: doch zy en hebben dat so niet gedaan als Reinold Schott ende als onsen Autheur / dat zy daarom souden hebben willen van het eene uiterste tot het ander overslaan. Onder dese so is 't dat Joh. Reinoldus in zijne Cens. libr. Apocr. tom. 1. pret. 92. & 93. Bodinus hier over voorgezogen heeft / *temeritatem & audaciam hominis beschuldigende*. Maar van Regin Scotus schryben de segt hy; *Contrariam Bodino insanit insaniam*. Ende daarna: *ut Diogenes castigavit fastum Platonis sed majore fastu: ita hic Bodini perverfitatem redarguit, sed perversiori vanitate, & habet mendacia, sed alius generis*. Pret. 93. inf.

A N T W O O R D.

Of Danæus in 't besonder hier van my genoemd / so verre niet gegaan zy / als ik stelle / dat wil ik daar ter plaats en overwegen daar het my van de E. E. Broederen gepast sal worden. Ende wat d'anderen aangaat / men moet het my ten besten houden / dat ik rondeljk segge / hoe het by my leit. Aan d'eene zyde sullense den Duivel merkeljk bepalen / en aan d'andere doorgaans wel so veel toestaan / ofte ook uitdrukkeljk toeschryben / datter die stukken onbermydeljk uit volgen / die ik in mijn Boek op dat geboelen passe. Het gelieve den E. E. Broederen hier na te letten op de blijken die ik daar van geven sal: ende met een doen sien / dat sy die dus spreken en geboelen / daar in afwijken van de Leere der Gereformeerde Kerken / die ik voorzaan en be-
(22) wa-

waren wil. Spook / troutwen: maar also dese wegh / na mijn geboelen daar van afwijkt / so wil ik hen dat tonen / die sulx dooz besondere gelegentheid en genegentheid ondersocht hebben; in hope datse 't noch wel sien / ende my kunnen medearbeider booz mijnen suren arbeid danken sullen.

Wat Bodin betreft / die Roomsche gesind / ende also buiten de gemeenschap onser Kerken was; daar komt het niet op aan. Des heb ik hem ook / daar ik van Protestanten sprek / 1 B. XXII. niet eens genoemd: maar wel in 't boozbpgaan XX. §. 14. daar ik van 't geboelen der Papisten handele. Ende daar na XXIV. §. 2. buiten opsicht tot Roomsche of onroomsche / stelle ik hem tusschen Koning Jakob en Danæus / twee protestantsche schryvers in d'eerste tijden van de Reformatie / welke beide al so wel als hy sulx geleerd hebben over 't gene den Duivel en sijn doen betreft / 't gene op de gronden der Gereformeerde / ja der Kristelike Kerke in 't gemeen niet berusten magh. Tot bewijs hier van geef ik op het gene 1 B. XXII. §. 8. uit des Konings boeken / en §. 9 / 10 / 11. uit Danæus aangetekend hebbe: waar af hier na sal te besien staan / of men behoudens dat geboelen wel kan staande houden / de bewijzen van die dyle boozname gronden der gemeene Kristenheid / dat Jehova God / dat de Bijbel Gods Woord / en dat Jesus de Messias is.

Derhalven gaat 'et my niet aan / dat ik d'eerste niet en ben die Bodin weer spraken hebbe: nadien dat twee so grote mannen in de protestantsche Kerke meest al bevestigd hebben wat hy schryft; uitgenomen dat niet duidelik paaps is. Want (gelijk ik in 't 1. B. XXIV. §. 16 / 27 / 18. ook beweere) daar booz hebben sich de protestantsche schryvers wel gewacht / datse niet met het Pausdom spraken / daar sy waren uit gegaan: maar wat boozts van 't Heidensch of van 't Joodsch sich ongemerkt daar onder mengde / dat en heestmen niet so naatw in acht genomen / also men tegen die t'hans geen geesteliken oorlog hadde.

't Was derhalven mede niet van noden / dat sich de E. E. Broederen met het seggen van Johannes Meinolds hier versterkten: also hunne achtinge my meerder is als van eenen man die niet meer en was dan een van ons. En dat is 't gene ik segge: dat onse schryvers doorgaans meer van dat schadelijk geboelen by sich houden dan sy daar af weerleggen: gelijk deselfde Meinolds in de woorden by de E. E. Broeders aangetrokken / Schott sijnen landsman en geloofsgeuoet meer ongelijk geeft dan dien Fransman en Papist.

I V.

Dit so in 't algemeen geseid zijnde: wat nu de Consequentien in 't besonder betreft / om te tonen dat die geen van allen gemeenschap hebben met het gene onder ons van de weetenschap / het vermogen en bedryf des Duivels word geleerd / so seggen my booz eerst.

Het

Het en volgt niet / daar worden seer grote dingen van den Duivel gesegd / die wel eenigzins na God gelijken souden by sommige menschen / ende die in der daad groter zijn dan die van andere schepselen: Ergo de Duivel word daar door tot God gemaakt. Want dan hebben de Heidenen gelijk gehad / welke de Sonne tot God maakten / uit kragt van haar werk; van welke wy ook lesen Psal. 19: 7. Haren uitgang is van 't einde des Hemels, ende haren ommeloop tot aan de einden. *ens.*

A N T W O O R D.

Na sal ik dan eens sien / of en hoe bezre my de Broederen / door hunne redenen die volgen / sullen kunnen overtuigen / om van mijn gevoelen af te slaan: ofte immers mijne tale te veranderen / die seggen / dat de doelingen die ik bestrijde van sulck een gewicht en so schadeliken gevolge zijn.

So wil ik voor eerst dan wel bekenne / dat het niet en volgt: somen dingen van den Duivel seit / die in der daad groter zijn dan die van de menschen, dat daar door de Duivel word tot God gemaakt. Maar by aldien datmen hem maar toeschrijft het gene enigzins na God gelijkt; so mein ik dat ik reden hebbe so te spreken. Want geen schepsel / en voor al de Duivel niet / magh enigzins by God geleen worden. Het moet in alles maar een schepsel / en God self de Schepper blijven; tusschen welken beiden het verschil volstrekteljk onetndig is.

Maar ik kan (met oozlof van de W. Broeders) niet begrijpen / hoe dit de Heidenen / die de Sonne tot God maken / in 't minst of meest verschonen kan: also in de woorden van dien Psalm het alderminste niet en is dat enigzins na God gelijkt; dan wel het tegendeel. Want dat uitgaan en dat omlopen betwysen klaarlijk / dat hy niet alom op eenen tijd kan tegenwoordigh zijn; en datter veel is dat sich t'elker ure / maar seer weinig dat sich t'allen tijde voor der selver ziele kan verbergen. Want so als haar lichaam sich geduriglijk verplaatst van 't een einde des hemels tot het ander: also ook hare ziele. Dit gevolg is dan niet goed / om de Sonne self voor God te houden / behalven dat hy ook so sienlijk / maar God self onzienlijk is: en so hier na bebonden word dat het meer niet te beduiden heeft / het gene men gemeenlijk van den Duivel seit: wil ik self mijn ongelijk bekenne.

V.

Wat aangaat den Duivel: hoe grote dingen van hem geleerd worden / het blijft nochtans waarachtig / dat de Duivel daar door niet en word tot God gemaakt. Want het geeft hem noch Goddelike

delike Namen / noch Goddelijke Eigenschappen / noch Werkingen
noch Verbodigheden.

A N T W O O R D.

Indien de Heidenen uit mijn seggen moesten gelijk hebben: de Papisten uit dit seggen noch veel meer. Want wy sullen hen om gelijke redenen van geen Afgodery beschuldigen konnen: dewijle sy hunnen Afgoden geene godlike Namen toeschrijven / maar hen sleghs Heiligen noemen. Geen godlike Eigenschappen; also sy hen geen Alomtegenwoordigheid toepassen; noch hen voor Almachtig houden / die alles doen door Gods vermogen; noch voor Alwetende / nadiense meinen dat sy in den Spiegel der H. Drieenigheid sien het gene dat hier omme gaat. Geen godlike Werkingen: om dat sy Gode toeschrijven al 't gene dat de Heiligen te wege brengen. Noch goddelike Eere: want sy harden sterk betuigen / dat syse maar als middelaars en tusschen-sprekers (dat is als *daimones*) aanbidden. Want het is met allen seker / dat sich hunne leeraars dus vershonon. Ende gelijk wy dese vershoninge niet aanneemen / uit oorzaken die bekend zijn: so heb ik deselfde reden / om niet tegenstaande alle deselfde uitblughten / ook alle 't selfde te seggen / dat my mijne leeraars tegen 't Pausdom hebben in den sin gebraght.

V I.

Niet eenige goddelike Namen. Want of wel waar is / dat wy gewoon zijn hem te noemen den God deser Eewe, uit 2 Cor. 4: 4. sulx en is hem niet *simpliciter* [dat is / enkelik] God noemen: ofte dit geschied om dies wille / dat de Eewe, dat is de weerd / het met hem houd.

A N T W O O R D.

Indien men seggen magh / dat de Schryft den Dupbel met den naam van God deser eewe beteekend / om dat het de weerd met hem houd: so heb ik reden om te seggen / dat sy desen naam geeft aan 't verderf dat in de weerd is door de begeerlikheid, daar het de weerd buiten twiffel mede houd / also sy geheel in het bosc ligt. 1 Joh. 5: 19. Want so is ook de Busk hun God / die het met hem houden / aardse dingen bedenkende. Dienvolgende gedaag ik my tot het gene desen aangaande in mijn II. B. XXXI. 9. 12. geschreven hebbe.

V I I.

Niet enige godlike Eigenschappen. Want of wel waar is / dat wy den Duivel een seer grote Kennisse / en geen mindere kracht toeschrijven / en die houden booz de eigene kennisse en kracht des Duivels; (daar het in desen meest op aan komt) en ook dit daar enbopen geloben/dat hy in minder tyd dan wy/kan hier of daar tegenwoozdig zijn: so en schryven wy echter hem noch Alweetenheid/ noch Almachtigheid/ noch Overalregentwoozdigheid toe. Den Auteur selve heeft geen swarigheid gemaakt / van der Engelen kracht aldus te schryven: Wat hunne kracht belangt / die magh wel groter zijn/dan om 185000 man te doden. lib. 11. c. 10. §. 13. De grootte dan van de kracht / die wy den Duivel toeschrijven / maakt hem niet tot God; of men soude moeten seggen / d'Auteur heeft d'Engelen daar booz tot God gemaakt.

A N T W O O R D.

Hoe wel ik hier in met de E. E. Broederen eens ben / dat booz de kracht/ den Duivel wel of qualik toegeschreven/ moet verstaan worden de eigene kragt des Duivels: so strydt dat echter tegen den geheelen inhoud der selver eerster artikelen van die dertien / welke my eerst de Kerkenraad / en daar na de Classis ook beliest heeft booz te stellen: en waarin de grond by hen gelegd is / om boozts mijn geheel Boek te versoeijen / ende my te vergen tot herroepen: daarin besonderlik belijvende / dat d'uitlegginge sulker schyftuurplaatsen t'onreghte van my veranderd waren. Want de ses eerste artikelen spreken niet een enig woord van de eigene kragt der Geesten / besonderlik der Duivelen; dat is die waarlik in hen is / booz hun eigen wesen / so als dat vanden Schepper onveranderlik in de Natuur bepaald is. Maar alles komt op Gods Almachtigheid aan / om te seggen wat die soude kunnen doen / so't hem beliesde / sonder t minste bewijs dat hy ooit so doet. Daar uit besluitmen niettemin op den sesden art. dat de Kerke niet en doolt / misdien datse hare uitleggingen op besondere schyftuurplaatsen na sulke stellingen schikt: dat is (so ik het wel versta) deselbe verklaart met die gedachten / dat God veel meer soude kunnen doen dan hy doet; het gene niemant ooit ontkend heeft; maar ook mijns wetens / nooit sulke een besluit daar uit genomen: gelyk ik dat elders betoond hebbe. So en had ik derhalven niet te bekennen, het gene my de sevende artikel vergt. Maar nu houd ik my aan't woord van de E. E. Broederen Gecommitteerden / ronduit belijvende / gelyk sy met duidelike woorden hier verklaren / dat het in desen hier meest op aankomt: te weten / niet of God aller-

allerhande werkzaamheid op allerlei lichamen aan allerhande Geesten geven kan; maar of hy sulke werkzaamheid/ als wy betwisten/ aan sulke Geesten heeft gegeven als de gene zijn daar wy van spreken. Maar hoe ben ik dan dese vier maanden lang dus verre buiten omgeleid / tot geheel wat anders dan de vrage was / en daar het niet op aan en komt? En wat middel booz de E. E. Broeders / omme my / volgens hunnen last / op die dertien artikelen noch te bewerken / daar sy enen geheel anderen wegh inslaan / en die nochtans de reghte is. Te vergeefs derhalven dat die artikelen so overtuigende geacht zijn geweest / om my te doen bekennen / dat ik tegen de Gereformeerde Kerk geschreven hadde.

Hoe de Duivel als een geest / hier of daar kan tegenwoordig zijn / heb ik in het II. B. III. §. 8. also verklaard / dat het met der Broederen gevoelen niet en strijd: derhalven dien aangaande hier niet by te doen.

Wat de Godlike Eigenschappen / als Alwetenschap / Almachtigheid / en Alomtegenwoordigheid betreft: daar op heb ik reeds gesegd / dat de Roomsche gesinden al so seer / en met al so groten schijn van reden hunnen Afgodsdienst verschonon. En so der noch set meer gesegd kan worden; hoe sal 't Antwoord in den Catechismus op de 30. v. 2. bestaan / seggende / dat die van 't Pausdom metter daad verlochenen den eenigen Saligmaker Jesus, om datse sulke een groot deel hunder saligmakinge aan de Heiligen toeschrijven? Ende nochtans sullen sy al so seer als wy belijden / datter maar een God is / ende een Medelenaar Christus: niet bemerkende dat het gene sy den Heiligen toeschrijven / regelrecht daar tegen strijdig is: indien niet in hun eigentlijk gevoelen / 't is in hun spreken en hun doen. So ons volk mede / in so verre sy in die gevoelens van den Duivel zijn / daar ik tegen schrybe: so als reeds gesegd is / ende noch meer gesegd sal moeten worden. Sy ontkennen dat de Duivel God is / en spreken / ja geloben echter dingen die daar mede strijden. Doch sy merken 't niet: en so is mijn eenigst oogmerk datse 't merken mogen.

Booz 't laatste seg ik / dat so niemant groter noch besonderliker dingen van den Duivel seide noch geloofde / dan ik ter genoemde plaats van de Engelen schrybe: ik geen oorszaak ooit genomen soude hebben / om te seggen / dat de Duivel word tot God gemaakt.

V I I I.

Niet enige goddelike Werkingen. Want of wel waar is / dat dese en geene schrybers / hem grote en wonderlike werken toeschrijven; de eene meer de andere min: so zijn het echter alle Godsgeleerden daar in eens / dat / indien de magt des Duivels sich uitsprekt ofte uitlaat na buiten toe / tot enige lichamelijke stoffen / om die te bewegen en wonderlike dingen daar dooz te verbygten: zy egter geen groter dingen doen dan die natuurlijke oorsaken in haar vermogen heb-

hebben / *dum is utuntur tamquam instrumentis, & per localem motum applicando agentia passivis, ut agant juxta naturalem motum & activitatem suam.* terw ijle zy deselve als werktuigen gebruiken, en door plaatselike beweeginge de werkende dingen voegende op de lijdende, om te werken volgens hunne natuurlike beweeginge en werklaamheid. Voet. sel. dispp p. 1. pag. 931. **Danæus** selbe / hoe grote dingen hy den Duivel toegeschreeven hebbe; so wil hy echter niet / dat hy iets gezocht hebbe / *nisi quantum & quando & in quibus rebus deus ipse illi concedit.* dan alleen so veel, en wanneer, ende in wat saken God hem toestaat. **Daarenboven** : *ut neque per alias res quam naturales operari valeat, etsi sæpè quidem nobis ignotas.* dat hy ook door geen andere als natuurlike dingen werken kan, hoewel dikmaals voor ons verborgen zijnde. **Ja** hy en geeft den Duivel so veel eere niet / dat God hem ooit met enig mirakel te doen vertweerdigd hebbe / als wel zijne Heiligen: uit dese reden; *quod Satan in edendis miraculis non spectet Dei gloriam, & boni angeli & sancti viri eo solum respiciunt, & tendunt Itaque miraculorum dei instrumenta sæpè hi sunt, isti autem nunquam* dat de Satan in 't doen van mirakelen Gods eere niet beoogt; en dat goede Engelen en heilige mannen daar alleen op sien, en daar na tragten. Dienvolgende zijn dese dikwijls werktuigen van Gods wonderheden, maar d'andere nimmermeer. *de Sortiargi. cap. 4.*

Wat nu betreft vroegen of spaden regen op zijn tijd, **Jer. 5.** of donder en regen buiten tijds, **1. Sam. 12.** ofte enige diergelyke werken Gods: wy en weten niet / wat Gods geleerde enige van die / (te weten / so als God gewoon is die te geeven, aan den Duivel toegeschreeven hebben. Wel is waar / dat sommige van haar geen swa-
 righeid gemaakt hebben / enige donderen / blixemen / winden / regen / aardbevingen / &c. aan den Duivel toe te schrijven; daar toe betwogen door de historie van Job / en andere plaatsen / als te sien is by Voetius / door den Auteurs in zijne laatste antwoorde hier toe by gebracht. Maar sulke donderen / blixemen / winden / regenen &c. sullen dan meer gelykheid hebben met het geen de menschen te desen aansien vermogen: doch in een minder graad dan hy / door natuurlike middelen en behulp van konst; als men siet in 't Canon / windroers / spuiten / fonteinen / &c. sommige van welke een Re-
 gen maken om een brand te lesschen; een ander wind / die door zijn tragt een hoegel doortdrijft door dikke planken henen / sommige een Donder en Blixem die verbaarlik is. &c. als gelykheid of gemein-
 (b) schap

ſchap met Gods donder / blixem / Regen &c. daar de Schrift van ſpreekt in die plaatſen / *qua deo nostro hæc opera peculiari ratione vindcant.* welke onſen God die werken op ene beſondere wijle eigen maaken. *Pſal.* 18. & 29. & 68. & 147. *Job.* 40. als Voetius in d'aangerogen plaatſe daarby geſteld heeft.

So eventuel d'Auteur in dit of dat beſonder particulare had willen verſchillen / uit breeſe van enige conſequentie / ofte om dat het niet genoeg gedistingueerd was: niemand ſoude lichtelik met zijn &c. daar ober hebben willen twiſten. Wat andere werkinge betreft / wy ſullen hier na noch breeder daar van ſpreken.

A N T W O O R D.

Zijn 't geen godlike werken / doden op te wekken / 's menſchen verſtand verlichten / ene Vrouw doen ſwanger worden ſonder toedoen des mans / en diergelijke meer? Nochtanſ worden deſe van voozname ſchriftgeleerden onder ons den Duivel toegeſchreeven. Het eerſte van Voetius Diſp. Parte 111. pag. 585. Concl. 2. *Cadaver hominis recentior mortui vere & realiter movere, circumducere, & hominem illum tamquam adhuc viventem ſimulare, actioneſque actionibus viventis ſimiles, minime tamen vitales proprie d'has ad tempus edere indubium eſt, tum ex experientia, tum etiam quod nulla repugnantia aut impoſſibilitas affignari poſſit.* Het is buiten twiſfel, ende word door d'ondervindinge (die ik nochtanſ nergens vinde) bevestigd, dat hy het dood lighaam eens menſchen, die nieuwelick geſtorven is, waarlijk en metter daad bewegen, herom voeren, en dien menſche als noch leevende doen ſchijnen kan, ende hem werkingen doen te wege brengen, die den werkingen der leevonden gelijke, hoewel eigentlich geen levendige werkingen zijn. Ook en kan daarin geen ſtrijdigheid nog onmogelijkheid aangeweſen worden. 't Is waar dat hy hier by ſeit Concl. 4. *Mortuos homines revera ſuſcitare aut in vitam reducere queunt.* Dat zy na waarheid geen doden opwekken of wederom in 't leven brengen kunnen. Maar laat nu eens betweſen worden / dat Chriſtus de dochter van Jairus / of Paulus dien Eutychus / beide verſch geſtorven geweest / waarlijk van den dood heeft opgewekt: want het en blykt niet dat ſe lang daar na geleefd hebben. 't Is waar van die dochter blykt het / dat ſe leevendige werken heeft gedaan / want zy heeft gegeten: doch dat aan wel na de meeninge van den Certw. D. Schaak ſonder geboelen zijn geweest / gelijk ik zijn Certw. in de predikatie over Gen. 18. hoorde zeggen / dat het met die drie mannen welke Abraham verſchenen / ſoude geweest zijn. Het tweede idem Voetius diſp. p. 1. p. 692. Concl. 5. *Diabolus aliqua ratione immediate & diverſe agit in mentem &c.* De duivel werkt enigerwijſe onmiddelik en regtsdraats op de ziel. en daarna p. 963. ead. concl. circa med. *Scientias quas novit communicet quandoque menti humana &c.* Hy deelt ſomtjids mede aan des menſchen ziel de weetenschappen die hy kent. Ende hoe? *per modum preformantis & imprimen-*

mentis internæ species intelligibiles, & quidem tempore imperceptibili. In sulker voegen dat hy haar te voren daar toe schikt, en de voorbeeldselen inwendig indrukt; en dat so snel, datmen geen tijd gewaar word. **Segt my / waarde Broeders/** heeft de **H. Geest** al veel meer te doen / om in ons te werken verlichtede ogen des verstands. Het derde getuigt de selfde **Heer** disp. p. 111. p. 937. dat **Hemingius / Zepperus / Casimannus** *diabolos incubos & Succubos.* Duivelen die booz Man of Vrouw spelen/en die men Nachtdrukker en Nachtmerrrie noemt/geloven: te wege brennende dat ene vrouwe swanger word ende een leevendig kind baard / sonder dat een man ontrent haar komt. Hy self wil het liefst niet gelooven / ende kan het echter niet geheel verwerpen. **Zanchius** seit de oper. Creat. p. 1. l. 4. c. 16. th. 1. *diabolos assumptis humanis corporibus cum veris mulieribus coire posse, & ex illis liberos suscipere: modo tamen minime naturali, sed tamen vere, quamvis nobis incognito, deo autem possibili* (seit hy effen te voren) *& demonibus permissio* dat de Duivelen menschelike lighamen aanneemen, en daarin met ware vrouwen vleeschelik verkeren kunnen; nochtans niet natuurliker wijze, ende niettemin waarachtig; hoewel ons onbekend, Gode nochtans bekend, en den Duivelen toegelaten. Men merke doch / hoe hy hier Gods magt met dat werk des Duibels paart: kan God/zo kan de Duivel/ mits dat het hem slegt toegelaten zy. Moetmen dit geloben / so en sie ik geene raad / om de lastering der Joden tegen d'onbeplekte ontvangenis onses Saligmakers te ontgaan.

Dat onse Theologanten d'een meer d'ander min grote werken / en den gewonen loop der Natuur overtreffende/ den Duivel toeschrijven; van waar komt dat anders / dan dat de gene die hem minst toeschrijven de swarigheden sien die uit dat geboelen volgen / en beschroomd zijn om een scheepsel so veel toe te schrijven/datse lichtelikh het selve al te na met den Schepper vergelijken / of dat d'anderen die hem 't meeste toestaan de natuurlike oorsaken niet genoegsaam onderzoeken / uit welken sulke ongewone dingen / als men so gereed is aan den Duivel toe te passen / warelikh ontstaan? Want so zy doch alle bekennen / dat de dingen die zy meinen dat de Duivel doet / in 't vermogen der natuurlike oorsaken zijn: waar uit weetmen dan dat het geesten doen van welken men niet eens is dat zy sulx in hun vermogen hebben? 't Gene **Boetius** ter aangewesene plaats seit / dat seggense altemaal. Maar wat is het doch / dat hen alle so doet spreken / dan datse van self buiten alle schriften en buiten de Nature gaande / sich genoodsaakt vinden om alfulke onderscheidingen en bepalingen te maken ontrent de werkingen des Duibels die sy hem eerst onbedachtelikh toegeschreven hebben / en daar na bemerkt / datse den Schepper daar in te na quamen: om dan hunne misliavelingen niet alfulke uitvluchten te verschoonen.

Danzus kan het geensins goed maken met die dziederlepe reden van verschoninge / uit sijn Schrift *de Sortiariis* dat is van de Toveraars, hy gebzaght. Niet met d'eerste: dat de Duivel niets en werkt / dan voor so veel ende wanneer, ende in sulke saken als hem God toelaat. Want dat is hem evenveel toegestaan als de gesegende Saligmaker ook maar van hem selven belijdt: die sijne godlike kraght in de menscheid onder de menschen verheerlijcende / niet verder

verder heeft in 't werk gesteld / dan voor so veel ende wanneer ende in sulke saken als hem God de Vader toeliet : gelijk sulx van my mede getoond is II. B. XXXV. §. 10. Hier van was 't dat hy niet alles dede in zijn Vaderland / wat hy wel elders had in 't werk gesteld. Luk. 4: 23-27. Zijne tijden wel uitzukkelijk by die van Elia en Elisa / ende hem selven also in dat stuk by die twee Profeten vergelykende. So ook hoewel hy self d'opstandinge en het Leeven is, so en stelde hy nochtans die kragt aan Lazarus niet eer te werk / voór dat hem de Vader verhoord hadde omme sulx te doen. Joh. 11: 25 / 41 / 42 / 43. Men moet sich dan wel wachten / dat men den Duivel niet alleen tot geenen God / maar ook tot geenen Christus make; ende also by gebolge noch beel meer. Te weten dat de Duivel van de Scheppinge des weerelds af tot nu toe by de 5650. jaren lang / dagelijks so grote werken door de gansche weereld doet / als onse grote God en Saligmaker in drie of vier jaren tijds op 't langst binnen 't Joodsche land alleen / dat misschien het duisendste deel maar van dit gansche rond des bewoonde aardkloots maken kan. Hier uit maak ik rekeninge / tijd en plaats te samen vergeleeken / en des Duivels dagelyksche besigheden / op 't gemoed des menschen aldermeest / daar de Heere voór zijnen Hemelvaart en dien plegteliken Pinxterdag niet beel toe dede / dat des Duivels wonderdaden in het quade wel een millioen uitmaken tegen een (ik schrikke dit te denken !) dat hy wiens eigen naam is wonderlik / ten goede van de menschen op der aarden heeft gedaan. Siet / Broeders / so beel acht ik de verschoning van Danus / en van alle sijns gelijk in dat stuk.

Zijne tweede reden is beantwoord / daar ik selde dat men geen bewijs kan geven dat een werk is van den Duivel / welken men als van selfs onzichtbaar niet verneemt / wanneer men rede toestaat / dat het de Nature self uit eigene kragten werken kan.

Van de derde moet ik met verlof van mijn bymoedig spreken dit verklaren / datse my / wanneer ik 't in Danus en by anderen voór desen las / seer belachelijk is voorgekomen. God doet / seggen sy geen mirakel door den Duivel / al doet dese noch so grote dingen / om dat hy daar in Gods eere niet beoogt. Wat is dat ? God doet geen mirakel door den Duivel / maar de Duivel doet het self 't gene hy doet : want van geen andere werken dan sijne eigene zijn de waarde Broeders met my eens alhier te spreken. Immers na dit slot moet mijne vorige rekening noch baster gaan / dat de Duivel self (door Gods toelatinge) ongelijk meer grote wonderlike werken doet / dan men leeft dat God self ooit door Profeten / door Apostelen / door sijne Engelen / door zijnen Sone selve heeft gedaan. Ik segge 't buiten lastering en met eerbiedigheid / ja uit eerbiedigheid : om te kragtiger daar mede te bewijzen dat den Duivel / ongeacht so veelereye tusschenscheidingen en bepalingen / sulx in onbedenkeliken overbloed word toegeschreven / als van den almachtigen tot een bewijs van goddelijke kragt en mogentheid in 't heylig Boek te lesen staat. Men sal dit in 't vervolg noch nader sien.

't Exempel door my voorgebragt / van vroegen en spaden regen opijnen tijd, of donder en regen buitentijds; daar af de E. E. Broeders nu vervolgens

gens spreken: dat word wel duidelik door veele onser Godgeleerden aanden Duivel toegeschreven / so als God gewoon is die te geven: dat is (so ik het wel versta) op sulken wijze als die ooit quam / om te tonen dat het God is die sulx alles doet. Voetius sal ons dat wederom best kunnen zeggen / die alle schijvers heeft by een gehaald *Disp. p. 1 p. 969. Satis ardua est disquisitio, an tonitrua, fulmina, ventos, pluvias, terra motus &c. producat, aut pro- ducta hac illac agitet? Non Pauci ex nostris affirmant, alij plane negant, alij distinguunt.* 't Is beswaarlik te onderzoeken, of hy ook donder, blixem, wind en regen, aardbevingen ens. verwekken kan, of verwekt zijnde, hier en daar henen dryven? Velen onder ons seggen ja: anderen ontkennen het in alles; anderen maken onderscheid, Wat hem self belanght / hy laat sich door de klare schriftuur *Psalm. 18. 29. 68. en 147. met Job. 40. Quae deo nostro hac opera peculiari ratione vendicant;* Die dese werken onsen God besonderlik eigen maken, (gelijk de *E. E. Broederen* dat ook hier melden) niet bewegen / om alsulke werken aan God self alleen te laten. Want hy seit *uitdrukke- lijk. Nos, ut verum fateamur, non videmus cur prima sententia defendi non debeat; cum vis loco motionis demonum sufficere videatur, ad exhalationes premitu & terra & aqua extrahendas, aut saltem ad eas jam productas ei ascendentes secundum partem aliquam intercipiendas; atque ita sursum, deorsum, voxsum, prorsum agita- tus, & accidentalibus formis meteorologia indutas immittendas in quoscunque velit.* Wy, om de waarheid te seggen, kunnen niet sien, waarom dat men 't eerste ge- voelen niet en behoort voor te staan; aangesien dat de kragt van plaatselike be- weeginge, die de Duivelen hebben, schijnt genoeg te zijn, om de dampen allereerst uit der aarde en het water uit te halen; of ten minsten deselve reeds uitgehaald en voortgebragt zijnde, na d'een of andere kant te onderscheppen; en also opwaarts, neerwaarts, voorwaarts en achterwaarts gedreven, en met toevallige wens of gedaanten, van luchtwerkselen bekleed, op sodanig doen komen als se willen. Even eens oft die eerwaarde Heer daar by gestaan hadde / wanneer de Duivel weer maakte / om het ons dus klaar te kunnen seggen. 't Welk mijn oordeels lichtelik dan daar op uitkomt; wanneer de *H. Schrift* / eenboudig sprekende / rond uit verklaart / dat God alleen sulx doen kan / en die konst als aan sich selven hond (*ut quam sibi soli artem peculiari ratione vendicat*) wy dan met onse Philosophie noch so schrandert zijn / om hem dat af te sien / en sulx alles na te doen / so wy sonder liehaam / ende sonder geesten waren: Doch misdien dat de Kristenhed maar eenen God geloofst / so en kan de Duivel hier geen tweede zijn / dan onder hem: daarom seiter de Heer Voetius wederom by / *deo ipsi hoc permittente*: wanneer hem God sulx toelaat, gelijk de gemeene taal van allen is. Wanneer men daar dan byboegt al dat gerell van de noozdsche weermaaksters en windverkoopers / by *Olaus Magnus* gemeld / en doorgaans by anderen door waarheid aan- genomen; by niemant / immers weinig onser Godgeleerden wederleid / noch onlangs met verscheidene afgrijfelike leugenen / daar self mijne kinderen van walgen / door *Simon de Vries* / in een boek doozdach- telik tegen my uitgegeven / onbeschaamdlik weder opgehaald / ende van

nienant met woord of werk gewzaakt: Hoe isst langer te ontkennen / dat de doling / die den Duivel op sulken wijze als geseid tot God maakt / onder ons niet alleen gebuld / maar ook geboed word? Mit dit alles blijkt met eene / dat het gene de E. E. Broederen van menschelike konstwerken gewagen / als windroers / waterspuiten en diergelijke / d'oorzaak mijner klaghte niet wegh en nemen: nadien het by wat meer is 't gene men den Duivel toeschrijft / en dat het mede by wat anders is. Ik segge / by wat anders: op dat men my niet tegenwerpe / dat de Duivel meer behoort te kunnen mogen dan de mensch / 't gene ik echter noch niet toestaan sal. Want laat hem als een groter geest dan onse ziel is / meer geestelike hoogheid werken: wie seit dat hy sonder lichaam zijnde / meer (ja ik vage noch op verre na so veel) licha- melijx sal kunnen doen? De Natuur en leert ons geen en Geest / die sonder sulken lichaam als het onse / meer dan onse geest op een lichaam werken kan. En seitet de Schrijftuur? Dat is 't gene daar al 't zoeken nu om is / sonder dat wy 't daar in 't samen kunnen vinden. Nu so de Duivel op die wijze als met windroers / of door middel van 't Kanon al sulke dingen werken kan: so moet hy ook noodzakelijk een lichaam ergens uit de lucht (so 't niet van grover stoffe is) tsamen pakken / daar die lucht / waar mede hy sulke een ge- weld wil doen / in besloten werde. Hoe siet men dan dat lichaam niet / dat in stede van 't Kanon / van windroers of mortieren of waterspuiten dient; also het die verdikking / als men in de regenwolken siet / noodsaaklik sight- baar maken moet? so zal men dan / wanneer een donderwolk of waterhoog sich aan de Lucht vertoont / nooit seker zijn of 't Gods weer en wind is / of (gelijk een godloose boer in Friesland seide) een Duivels weer. Maar neemt eens dat een wind van enen bosse geest uit onderaardsche holen berst: die meen ik dat de schatkameren des winds wesen sullen / die God door Job verhoogen hield; en soude hy den Duivel die gewesen hebben? die bosc Geest / die 't ge- luid des winds niet en hoort / nochtans beter dan de mensche die het hoort / kunnen weeten of van waar hy komt ofte waar hy heuen gaat? Want so is een mensche die uit God geboren is. Joh. 3. Soude God wel sijne werken van genade by de gene vergelijken die hy self in de Nature doet / indien het din- gen zijn die ook de Duivel wel kan doen? Het dunkt my / waarde Broeders al te vreemd.

Door 't laatste denk ik mede niet datse mijne bymoedigheid qualik neemen sullen / nadiense selve toestaan dat ik reden hadde van sommigen hier te ver- schillen: so ik segge dat enige werkingen den Duivel toe te schrijven of niet toe te schrijven / niet wel gedistingueerd, dat is / onderscheiden zijn. Van meine dat hier gene distinctie meer en helpt / dan die ons God in syn schriften leert. En so denk ik verder datter maar te veel gedistingueerd word / gelijk al reeds geseid is: misdien dat men aan d'eene zijde den Duivel grote werken in de Nature toeschrijven wil / en aan d'andere bevind / dat sich God deselve in de Schrijftuur eigen maakt. Waar door men dan verlegen word om hier d'een dus en d'ander so te distingueeren; na dat hy veel of weinig aan den Duivel heeft gegeven; om sich so veel te meer of min te verhoeden / dat hy niet en werd

werde aangesien als een die den Duivel maakt tot God. Van d'andere werken sal ik met de E. E. Broeders wachten om hier na te spreken.

I X.

Niet eindelijk eenige goddelijke Eere. Want die magh men by de woeste Heidenen binden / doch niet by de Kristenen zoeken: welker gene / of hy al den Duivel booz sozmidabel houd / om tegens hem op sijne hoede te zijn; uit Ephes. 6: 12 / 13. echter hem welbehagelikh soude willen dienen / met eerbiedinge ende godbzughtigheid / als het de eere Gods vereischt. Heb. 12: 28.

A N T W O O R D.

Nergens word van my geseid / dat den Duivel van degenen die hem goddelike Daden / Eigenschappen / werkingen toepassen / ook met eene goddelike eere word betwefen. Maar also dit vierde onschaidelik aan die drie eerste stukken bast is: so heb ik d'ongerijmdheid van alsulken doling willen tonen wie het gebolg datmen soude moeten toestaan / so 't boozgaande waar mogt weesen. Ende wil ik noeh wel leeren hoe dit van malkanderen te scheiden zy. Geeft God sulken grote magt aan Babels Koning / hoe heldensch en godloos hy is / dat hy Juda en Jerusalem gebangen neemt / en zy daarom na des H. E. E. E. E. woord den Koningen van Babel moeten dienen / eeren / en ontsien: waarom dan den Duivel mede niet / so hem God so veel vermogen geeft / so hy hem dus veel toelaat ober zijn verhozen volk? So verre als Nebucadnezars Koninkrijke strekt / so verre moet hy ook gehoorzaamd worden: en hy aldien dan ook de Duivel ober 't gansche rond des aardrijx heerscht / so moet hem alles onderdanig zijn. Ende dit ook mede met so veel eerbiedinge en godvrugtigheid als hem toekomt na mate dat hy God is. Want is hy dat niet weerdig om dat hy quaad is? *Oderint dum metuant.* Laatse my haren, sose my slechts vreesen, 't is ook eere gebyesd te zijn. God selue word gebyesd om 't goede dat hy doet / en om 't quade dat hy ons dreigt. Is de Duivel so veel minder God / en is hy so veel bofer noch daar toe? de vyse zy dan ook so veel geringer als hy minder magtig is / en dan wederom so veel te groter als hy bofer is. Sulx echter zijnde grouwelijh om denken; so moet ook 't ander / datter dus uit volgt / gansch te verwerpen zijn. Daar hy komt, dat hem echter de Overaats en Kollen op hunne Sabbathen (so 't waar is) genoegsaam godlike eere betwijfen / wanneer zy uit kragt des Duivelschen verbands God affwerende / (1) den Satan voor God erkennen en vereeren, dat hy hen helpen, en geroepen zijnde, bespringen sal. (2) dat zy hem offerhande doen / en dier gelijke / als uit Danzus in mijns 11. boeks 111. Hoofdstuk 9. 10. verhaald is.

X.

Voorts / hoe soude enig Protestant / door zijn geboelen van den Duivel hem worden gesegd tot een God te maken? daar zy alle leeren en belijden dat de Duivel niet en werkt dan dependent van God; en datter geen werk des Schepsels zy (het zy groot of klein) of al wat daar in wesentlijk is / moet Gode / als de eerste en opperste / en het Schepsel nooit anders of hoger als de tweede en gediensstige oorzake / toegeschreeven worden.

A N T W O O R D.

Indien dese verschoninge goed is / so hebben wederom de Christenen / Joden en Mahometanen gansch geen reden om de Heidenen / noch wy om de Papisten vooz Afgodendienaars uit te maken / om dat zy meer Goden dan dien eenen erkennen. Want so gy de verstandigste Heidenen of Papisten na 't vermogen hunder *δαίμονες* of Heiligen vraagt: zy fullen mede seggen / dat zy alle onder dat opperste wesen staan. En wat is heden anders het geboelen van die Indianen / welke anders geene Goden kennen dan die onder Permiseer; oppersten van allen / staan? gelijk ook d'oude Persianen hedendaags; welke seven en nog ses-en-twintig Goden tellen / alle van den oppergod afhankelijk / ende dienaars van den selven: gelijk in 't 1. B. VII. insonderheid getoond is. Insgelyx is ter plaatse daar het telkens pag gaf / in dat selfde boek betwefen / ende buiten dat genoeg bekend / datter niet een van der Heidenen Goden is / die so veel doen kan na hun geboelen / als veel seggen dat alleen de Duivel kan en doet: Dat elke God maar werksaam is in 't zijne / en by zijn eigen volk: maar den Duivel wilmen dat door alle landen / en by alle menschen / en op alle dingen besig is. dies vreesde self de Filistijnen wel den God van Israél. 1. Sam. 4: 7/8 / d'Afprische Priesters waren self in dat geboelen / dat de God van Israél in zijn land de sterkste was. 2. Kon. 17: 26. en Riabsake geloofte dat zijn Koning sterker was dan enig van de Goden in die landen. Jesa. 37: 12. So ook Nebucadnezar meinde / dat geen God so koen was / die Daniels gesellen uit zijne hand verlossen soude. Dan. 3: 15. Daarenboven wanneer men so spreekt / gelijk nog onlangs opentlik hier 't Amsterdam op stoel / dat gelijk God den mond der Ezelinne opende, also ook de Duivel opende den mond der slange: leertmen dan dat onderscheid tusschen God en Duivel ook / dat dese van hem afhangt in al 't gene dat hy doet? En steltmen niet veel eer den Duivel onbedachtelik met God gelijk: wanneer men daar uit wil bewijzen / dat hy / als een geest / dus op een lighaam werken kan / om dat God die een geest is ook so werkt. So ik seide / dat de ziele van een kalf het selve wel op 't ps soude kunnen doen danssen of op Schaatsen leeren rijden / om dat de geest eens menschen op zijn lighaam dat kan werken: Soude dat geen spottelik ge-

gevolg zijn? Ende nochtans van 'teen schepsel tot het ander: maar van 't schepsel tot den Schepper is oneindelijk verschil. Ende noch eens Danzeus tot getuige hier te nemen; die seit / dat des Duivels bondgenooten niet alleen-
 lik hem om alles bidden; maar dat hy 't ook doet: so als op de voorgemelde
 plaats met een te sien is. En wat doet hy toch? So zy 't begeeren / sal hy storm
 op zee verwekken / schepen 't onderste boven keeren / ens. Die hem om sulke
 dingen bidden / met gedachten dat hy 't ook so doet; ik vrage of zy den Dui-
 vel goddelijke eer aan doen of niet? En die sulke dingen geloben / gelijk Da-
 neus en zijns gelijke met sulke schryven klaar betonen / maken die den Duivel
 niet tot God? immers tot enen God van anderen / schoon tot hun eigen niet.
 Desgelijx / als geseid de Heidenen / die anderer volkeren goden ook voor go-
 den hielden / hoewel se die als eigen Goden niet en eeren.

X I.

Waar hy noch dit komt / dat alle onse Godgeleerden niet minder
 van de onkunde en onmagt des Duivels geschreeven hebben /
 als zy van hunne weetenschap en vermogen hebben willen schryven.
 Het is de pijnne waardig dat te lesen hy Doet. loc.cit. pag. 944. 945. 946.
 ende doorgaans in dat dispuut.

A N T W O O R D.

Ik seg op desen als hier bozen; dat geen godgeleerden / self onder ons / seer
 weinigen uitgesonderd / so veel van des Duivels onvermogen ooit geschre-
 ven hebben / als de Heidenen hy oude en nog heden van hunne eigene Goden.
 Volgt daar nu uit dat zijse voor geen Goden hielden? So niet; en dat wy reden
 hebben om hen toe te schryven / dat zy vele Goden eeren; wie kan my qualijk
 afnemen / dat ik 't selfde van degenen segge / die den Duivel / hoe weinig
 't ook mag zijn / echter so veel toeschryven / dat het alle die gewaande kragt
 der verdigte Goden overtreft?

Wat wederom den Heere Voetius belangt / so veel als hy den Duivel eerst
 beneemt pag. 944/ 945/ 946. so veel geest hy wederom in de volgende bladen.
 Ende wil ik goed doen / dat geen gesonde philosophie sulx alles aan den Dui-
 vel toestaan sal / dat hem Voetius ter geseide plaatsen geest / of hy sal hem
 geerne toegeven al 't gene dat hy hem beneemt. Maar gemerkt sulx hier wel
 wat te lang mogt vallen; so seg ik / dat na al het gene dat die grote man en de
 schryvers die hy mede voor zijn seggen bybrengt / aan den Duivel toestaan wat
 hy doen kan / men noodzakelijk sal mogen seggen dat hy alles kan: Want die
 slegs van noden hebbe om te tonen / dat hy alles kan: die so veel kan en doet
 als God ooit dede / om te tonen dat hy was die God die alles heeft gemaakt
 en alles onderhoud. Waar uit doet doch Jehova blijken dat hy 't is / en dat
 geen heidensch God ooit sulx gedaan of ook doen en kan? dat hy 't gewerst is
 (c) die

die de weereld met den Sontbloed gestraft en Israël uit Egypten heeft verlost. Het blijkt uit dien / dat hy de roode zee en de Jordaan heeft opgedroogt : want op 't woord der genen die Jehova voor den oppersten God hielden / is dat geschied. Maar dat kan de Duivel ook / seit Voetius. Want hy kan de hoofdstoffen (so ook dan 't Water) *localiter movere continuitatem & terminos utriusque mutare, distrabendo, conjungendo &c.* plaetsclik bewegen, den t'samenhang en palen van beiden, door toetrekken, 't samenvoegen enf. veranderen p. 967. meer behoeft hy niet / en meer en heeft Jehova in dat groot werk niet gedaan. d'Egyptenaars moesten 't voor bewijs van Godheid nemen / dat hy stof tot luizen maakten Ex. 8. Maar dat is den Duivel gansch geen werk somen Voetius geloofst. *Animalia imperfecta generat ex putri materia, observato & mediante tempestivo colore & influentijs caelestibus.* Hy teelt onvolmaakte dieren uit rottige stoffe, by 't waarneemen en behulp van tijdige warmte en vloeijingen der Hemelsche lichamen. *Sic communiter scholastici:* 'tis aan te merken / dat Jehova in Egypten geen Beerden / Roepen / Schapen / noch Leeuwen / Tygers / Beiren; maar Luizen / Dorschen / slangen heeft gemaakt. Ende waarom dit: had hy niet verstaan / dat het maken van geringer beesten klaar genoeg bewees / dat hy eben seer d'allergrootste hadde konnen scheppen / ende waarlik heeft geschapen al wat inde weereld is? dies dan ook d'Egyptenaars niet den minsten uitvlugt daar op maakten; maar erkenden self Gods vinger in het maken van de luizen. Kan de Duivel so de Lucht verdikken/en daar mensche-like Lichamen uit maken / of ontweer verwekken; waarom kan hy ook het water niet verdikken / of des menschen lichaam lichter maaken / onsigtbaar ondersteunen / om het te doen boven drijven / of daar op doen gaan / diergelyk als veele seggen dat hy trowloos aan de geen en doet / als men hen op 't water werpt. So de Duivel kan *applicare agentia passiva*; werkende dingen schikken met de lijdende, waarom ook niet *amovere agentia passiva*, de werkende dingen van de lijdende afwenden. sich onsigtbaar tusschen beiden werpen / en so maken dat het water niet bevochtige / en het vuur niet brande? Eindelek / het gaat op desen grond niet vast / so daar ergens pest ontstaat / dat het is de hand des Heeren die sulx doet: want de Duivel (seit de selfde Voetius noch te dier plaatse / ende elders meer) kan de Lucht ook wel besmetten / en de pest ontfleken.

So seg ik dan / alhozens hier nu af te scheiden / (vermits ik aanstonds met de Broeders tot een ander hoofdstuk overga) dat de Duivel word gemaakt tot God / al is 't dat men hem stelt onder God / al is 't dat hy buiten Gods toelatinge niets kan doen / al is 't dat hy alles niet vermag: want mermen echter hem I. de krachten toestaat die den loop en kragten der Natuur te boven gaan / ende II. hem alsulke werken toeschryft die God voor hem self bewaart / en waar uit Jehova wil bewesen hebben / dat hy God / ende Jesus de Messias is. Dat nu sulx door dat gevoelen daar ik tegen schrybe / word gedaan / is uit al 't voorszeyde / meen ik / wel gebleken.

X I I.

Jesu Koningrijk aangaande: wat heeft doch dat selbe te lijden? Ofte waarin word het eenigfins benadeeld dooz het Koningrijke ende heerschappp des Duibels / so als wy gewoon zijn dat te leeren? Ofte wat reden om dienthalven te loochenen het Koningrijke des Satans. *Matt. 12: 5.* te loochenen / dat de Duibel te verstaan is dooz den oversten deser weereld, *Joh. 12/ 31.* dooz den God deser Eewe, *2. Cor. 4: 4.* dooz den oversten der macht des Luchts, des geests, die nu werkt in de kinderen der ongehoorsaamheid. *Ephes. 2: 2.* dooz de Overheden, de Magten, de geweldhebbers der weereld, der duisternissen deser eewe, de geestelike boosheden in de Lucht. *Ephes. 6: 12.* Waarom so veel daar opgesocht tegen de gemeene verklaringe van de gansche Christenheid? als *lib. 11. cap. 31.* Want hoe grote dingen den Satan in dit zijn Koningrijke werden toegeschreven; laat het sich al wijs en breed uitstrekken; laat het heerschen zijn / op sulken wijze als daar van word geleerd; ja laat het *καταδυναστεύειν Act. 10: 38.* laat het *καταχύειν Matt. 16: 18.* zijn; so en word Jesu Koningrijke daar dooz niet meer verminderd / als Gods Koningrijk en heerschapppe is verminderd geworden / daar dooz dat de Medianschten heerichten ober Israel / *Jud. 6.* ofte dat de Philistijnen ober haar heerichten in Samsons tijd. *Jud. 14.* ofte dat nu een Fransch Koning heerscht in sijn rijk / tot geen kleene versoeeking van de Kerck.

Wy sullen hier echter by boegen de woorden van den Heer Doetius sal: *Potestatis & dominij diabolici, quod habet in homines, & in ordine ad hominem in plerasque alias creaturas, hæc sunt adjuncta.* 1. Quod sit non primum supremum & *αὐτοκρατορικόν*, sed subordinatum. 2. Quod consequenter non sit absolutum, aut in se aut ratione exercitij; sed limitatum per providentiam divinam. 3. Quod non sit naturale, primævum, sed tyrannium, & propter peccata introductum. 4. Quod ordo quidam sit in *ἀτάκῳ* & tyrannico illo regimine. 5. Quod ratione impiorum sit dominium propriè dictum..... (si ita loqui liceat) immò & directum: quâ ratione Regnum dicitur, & diabolus Princeps, Deus, Rex. 6. Quod ratione fidelium propriè nec Regnum sit nec Dominium: (*Col. 1: 13.*) sed potius antiqui dominij umbra, reliquiæ & vestigia aliqua; tantum ad vexationem, pugnam & exercitium. *Tom. cit.*

pag. 9; 2. De magt en heerschappy des Duivels, die hy over de menschen en in opsigt van de menschen doorgaans over de schepselen heeft, is met dese eigenschappen bekend. 1. Dat deselve geen eerste noch hoogste en selveigene heerschappye zy, maar ondergesteld. 2. Dat deselve volgens dien ook niet volstrekt, het zy in haar self, het zy in aansien haarder bestieringe zijn, maar door Gods voorzienigheid bepaald. 3. Ook niet natuurlijk en oorspronkelijk; maar door dwang ontstaande, en door de sondeingevoerd. 4. Dat in die ongeregelde en tyrannische of dwangswijse regeeringe nochtans enige order is. 5. Dat het in aansien der godlosen een eigentlik genaamde heerschappye zy, (indien men so mag spreken) ja ook regt uit daar op aangeleid; in welken aansien het een Koningrijk, en de Duivel een Vorst, God en Koning word genaamd. 6. Dat het in opsigt der gelovigen eigenlik geen Koningrijk noch heerschappye zy; (Kol. 1: 13.) maar eer ene schaduwe, overblijffel en enige voetstappen der oude heerschappye; alleenlik tot quellinge, strijd en oefeninge. Daarom sulke dingen bind / aldaar en kunnen niet seggen dat den Duivel ene heerschappye toegeschreven word / die tegen Gods en Christus Koningrijke ebenaart: ja ene magt die breeder dan Gods eigen Koningrijke strekt: als lib. 11. cap. 18. §. 6.

A N T W O O R D.

Wat Christus Koningrijke te lijden heeft / of hoe veel aan 't selve word te kort gedaan / door sulken rijk als men doorgaans aan den Duivel geeft / dat heb ik mijns crachtens in mijn 11. b. xxxiv. duidelik geleerd / en dewijle tegen mijne redenen daar ingezagt hier van d' Eerw. Broeders niets meer in 't besonder word geseid / so behoeft ik anders niet / dan mij voor alnoch daar toe te gebrogen.

Op 't genie dat hunne E. E. vraagwijse tegenwerpen / dunkt mij onder verbetering / dat ik selve eerder oorzaak hebbe om te vragen / wat reden datter zij om een Koningrijke te besluiten uit des Heeren wonder Matt. 12: 15. daar ik immers in mijn 11. b. xxxiv. §. 2. al op geantwoord hebbe: alsmede datter geene reden is die ons verplicht / om in die andere plaatsen / Joh. 12: 31. 2 Kor. 4: 4. Efes 2: 2. en 6: 12. den duivel te verstaan. Want anders niet te seggen op mijne verklaringen die ik daar over xxxi. §. 8-20. opgegeven hebbe / dan datse tegen het gemeen gevoelen strijd? Tegen 't selve is mijn gansche werk: en mijne uitlegging / so ik meine / niet gesocht / maar in den text gebonden / en daar uit gehaald / daar de gemeente door 't gemeen woorddeel in gebragt was. Want ik bidde de Broeders / by hen self eens te bedenken / hoe dat kristen uitleggers tot alsulke verklaringen hebben kunnen komen; of hoe zij eerst tot

tot die gedachten quamen / om Overheden, Goden, Oversten uit de Hiel te halen / daar der so veel keurs af op Warden is; so zy niet op 't kragtigste van kinds been af met dat gevoelen van den Duivel ingenomen / en op school noch meer daar in bevestigd waren? dat leg ik nu eens af / besie de teksten in den grond en t' samenhang / bergelijke voorts de schriften als men schuldig is te doen / tragtende in desen ook / gelijk wy alle elders doen / het officium boni interpretis na de bekende regelen van uitlegginge nate komen: en dat brenge my dan van selfs / of ten minsten leid my op het naaste tot alsulken fin als ik daar uit hebbe voorgesteld.

't Exempel van de Midianiten / van de Filistijnen / en dat van den Fransche koning brenge (onder verbetering) niets in / dat des Satans rijk / heerschen mag / dat hy mag καταδυναστεύειν, dat hy mag κατὰ κράτος, of een koninkrijk tegen Gods koninkrijk / ende noch weiniger binnen 't selve staande houden. Want wat de twee eerste belangt / God is een Geest / ende een geestelijk koning / die het lichamelijke verder niet besorgt / als het voor den geesteliken staat zijn volk behoeft. Welke sulx voor enen tijd ontbeeren kan / of daar in belemmerd zijn: God egter daarom evenseer koning blijvende van zijn besonder volk / mitsdien dat noch het geestelijk daar in behouden blijft. En dat hebben voer Midianiten noch Filistijnen / noch andere vanden aan 't volk Israel benomen / hun geloof en Godsdienst is tot allen tijde by gebleven. Hoewel de plegtelijke oefening in 't openbaar ten tijde der verwoesting van Stad en Tempel stille stond / so en hebben zy echter hun geloofs en Godsdiensts halven self in vreedden lande geen geweld noch overlast geleden: en de vervolging van Antiochus was van korten duur. Boven dit alles heeft hen God telken male in 't midden der verdrukkingen door zijne profeten te verstaan gegeven / dat hy noch hun koning was en bleef / de vbandige koningen slegs voor geesteslaars gebruikt / om zijn eigen volk over weder spanningheid te tuchtigen. Maar nergens leert de Schrift / dat een volk over Israel geheerscht heeft / na dat zy van der selver heerschappye zijn verlost geweest. So volgt dan uit de vergelykinge van die exempelen te meer / ende is het sekerder dan enig ding / dat Christus koninkrijk hier op berust / dat hy zijn volk verlost had van den genen die 't geweld des doods hadde / den Duivel / ende dat niet / door alleenlik zijn geweld te nemen / maar na dat hy dien geweldenaar (om so te spreken) self vernietigd heeft. Heb. 2: 14 / 15. Daarom sal de sonde, des Duivels oude werk / over ons niet heerschen, want wy zijn onder de genade. Rom. 6: 14. Enige vijandschap des vleesches tegen den geest strjdende maakt geene heerschappye. Wat derhalven den koning van Babilon en zijns gelijke vervolgeren betreft / die en is daarmede geen koning dat hy vband is / ende hier en daar enen hoek lands scheeren en te plaagen. Maar des Duivels kragt wil men dat sich heerschender wijs door de gansche weereld strekt: sulx nooit Filistijn / noch Midianit / noch Babilonier / nocht oock den Franschen koning mogt gebeuren. En dat is het dat ik tegenspreke.

En daar heb ik dit noch by te doen / dat het Christus Koninkrijk of heerschappij niet en krenkt / so hy byanden onder de menschen heeft / die sich tegen zijne wetten stelle / welke tot hunder behoudemisse strekken souden so syse gehoorzaamden : want dat is hem wel geseid : heerscht in 't midden uwer Byanden. Psal. 110. Ende het is / om dat hy een Middelaar Gods en der menschen / niet der Duibelen zijnde / wel menschen in zijn Koninkrijk dulden kan / die sich daar tegen stelle ; om dat hy hem tijd en plaats ter bekeeringe / of tot overtuiging gunt : maar voor den Duivel ende zijne Engelen is daar tijd nog plaats toe : Hy en mag derhalven daar niet duren / ik geswage dat hy ook noch heerschen soude ; of het is te seggen / dat hy 't noch wel door de menschen doet / die uit eigene hoogheid / in den eersten val oorspronkelijk aangesteken / onsen Koning Jesus in zijne heerschappen allen mogelijken afbreuk doen : doch (gelijk de Broeders weten) dat en is de sake niet daar by van spreken.

't Gene wederom uit Doetius word bygebragt / is / bekenn ik / by gematigd : maar met al dat gene vergeleken / dat ik ter genoemde plaats / ende dan noch 11. b. xxxiv. daar van schrybe / mein ik niet dat het eene mijner redenen weer spreken sal. Dienvolgende so heb ik hier / mijns oordeels / ook niet meer te doen / dan my selven kortelik op elke reden van dien groten Leeraar te verklaren. Mitsdien seg ik dan / dat het gene die Gerw. maar voor af laat gaan / sprekende van een Rijk des Duibels over de menschen , ende in opzigt tot de menschen , ook met eenen over andere schepselen , t'eenemaal is buiten de schrift. Geen schepsel op der aarde is ooit den Engelen / selfs voor den val ; maar alleen den mensche in d'eerste scheppinge onderworpen ; ende na den Sondbloed als een besonder proefstuk goddeliker gunste / enigzins hersteld. Ende tot wien van d'Engelen heeft God ooit geseid ; hebbet heerschappye over de Visschen der zee , ende over het gevogelte des Hemels , ende over al het gedierte dat op der Aarde kruipt , ende over het vee , ende over de geheele Aarde ? Genes. 1: 28: 26. Ende na den bloed : ulieder vrees en verschrikkinge zy over al 't gedierte der Aarde , ende over al 't gevogelte des Hemels ; en al wat sich op den aardbodem roert , ende in alle visschen der zee : zy zijn in uwe hand overgegeven Gen. 9: 2. Was dit na den Sondbloed / so was 't ook na den val : van welken de mensche wel hersteld is / maar de Duivel nooit. Oversulx mogen de gelovigen in Christus dies te hoger roemen : wat is de mensch ? &c. ende gy hebt een weinig hem minder gemaakt dan d'Engelen. (te weten de goeden.) gy hebt hem gesteld over 't werk uwer handen. en. Hoe komt nu de Duivel so gelukkig dat hy den Kristenen mensch het werk uit de handen neemt / ende dat tot zijn nadeel so merkeliik misbruikt ? Mag nu hier uit met goede redenen besluiten / dat de Duivel over minder schepselen gansch niet te seggen heeft : wat magt sal hy over hunnen heer hebben / die hy over d'onderdaanen niet en heeft : en wat sal hy op het goed van Gods gelovigen vermogen / daar hy self aan dat van d'ongelovigen niet en heeft ?

Du sal ik op die ses bepalingen let seggen / waar mede ons die Leeraar 's Duibels Koninkrijk om schryft.

Het

Het eerste was onnodig onder Christenen te seggen: also sp niet van eenen God / ende mitsdien Koning van 't Heel Al / geen tweede Koningrijk begripen kunnen / dat niet onder hem sal staan.

Het tweede moet noodzakelijk uit het eerste volgen: des hem niemand dat be-
twisten sal.

Maet het derde moest uit het voorgaande ook so wesen / als geseid word: uitgesonderd / dat het laatste seggen / *propter peccata introductum*, om der son-
den wille ingevoerd, my reden aan de hand geeft / om te denken dat het niet en is. Eerst: Is de mensch een onderdaan des Duibels door de sonde; wat deugd toch heeft den Duivel dan tot zijnen Heer gemaakt? Tot vergelding / moest men seggen / van zijne ongehoorzaamheid aan God / en gehoorzaam-
heid aan den stem des Duibels. Dit soude ik enigszins verstaan / so de man ook om deselve reden onder het gesagh der vrouwe ware gesteld geweest / om dat hy heeft geluisterd na de stemme zijns wijs. Maar het tegendeel is hem gebeurd: tot de vrouwe wierd geseid / uw man sal over u de heerschappye heb-
ben. Ik en gunne den Duivel 's menschen val so goed koop niet / dat hy daar by so veel sal winnen als 'er d'arme mensche by verloren heeft.

Het vierde spreekt van order in een rijk dat sonder order is / en daarom wel een geselschap / maar geen rijk. Dit meen ik (behoudens d'eere des hoog-
waarden mans) so veel geseid / als dat de Duivel / niet alleenlik Koning / maar ook God genaamd / ook enigszins een God van order is / tot lof des gro-
ten Gods alleen geseid van den Apostel 1 Kor. 14. en dat degenen die al sulken rijk versinnen / *arbitrata* stellende / deselve ook door diergelijke stellingen genoodsaakt worden te ondersteunen.

Het vijfde schrijft den Duivel eigentlijke heerschappye toe; het gene hy niet hebben kan / so 't hem niet van God gegeven is: Joh. 19: 11. En dan heeft hy niet gelogen (so men 't na de letter wil verstaan) wannet hy tot den Saligmaker seide / dat hem alle dese maght en heerlikheid gegeven was. Luk. 4: 6. 't gene echter van so vele letterlike uitleggers deser plaatse word ontkend. Of so sp 't erkennen / mogelijk in sulken sin als het hier van Doetius geleerd word: Het kan zijn / dat de Duivel hier in op zijn eigen seggen meest geloofd word; om dat hy / als een leugenaar / niet alleen dat self en seit / maar dat Christus 't ook niet tegensprekt / dan alleen hem daarom niet aanbidden wil. Op 't bewijs in desen des geleerden mans / dat het word een rijk ge-
naamd / en de Duivel / Koning / Vorst en God; heb ik my te voren al ver-
klaard. Aangaande de Geïobigen / wat maght den Duivel in het seste toe-
geschreven word / dat is alreeds geseid: en de plaatse Koloss. 1: 13. betwijft dit Koningrijk niet meer dan so veel andere / die ik in mijn II. B XXXI. ver-
handeld hebbe. Ende meen ik / dat de gene die te voren sulks niet in zijn hoofd en heeft / door de woorden maght der duisternisse, niet de minste gedachten van een rijk des Duibels krijgen sal.

't Gene nu de Voeders op het slot van desen seggen / dat den Duivel van de genen daarmede sulke dingen bind / geen so grote heerschappye toegeschreven word / als de gene die ik in mijn Boek bestrijde: kan ik so verre inschikken als met

met dese mijne aanwysinge niet en strijdt. Maar dan weten ook de Boebers wel / datse alle niet en seggen wat de Heer Boetius seit; en dat ik sijne schriften niet ten doele van de mijnen hebbe voorgesteld.

XIII.

Wat Gods Geheimnissen betreft: het en strijdt tegen deselve niet meer / dat de Duivel, als dat een godloze daar van iets te weten komt. Gods verhoogen raad lekt daar door also niet uit / dat of hy of sijne Kerke daar door soude verraden zijn. Noch is de wijsheid die vanboven is Jac. 3: 15. daarom duivelsch, niet meer dan sy menschelik is: so men houdt dat Duivel of mensche daar van kennisse hebben. Gods Wijsheid behend gemaakt zijnde / is en blijft nochtans de wijsheid Gods. 1 Cor. 2: 7. De redenen waarom de Duivel geen kennisse soude hebben noch van naturelike dingen / noch van talen / noch van godgeleerdheid / ende booz al niet van Gods geheimenissen / komt meest daar op uit / dat het onbegrijpelijk is / hoe hy die weten soude / in so verre als men geloofst dat hyse weet: als of ons begrijp moeste zijn de mate van ons geloof. Nochtans so weetmen dat God hem niet onweetende geschapen heeft / en dat haren val haar ingeschapen kennisse niet ganschelik en heeft benomen. Het komt meest daar op aan / dat de Duivel geen vijf sinnen hebbende / niet en kan horen / sien / Ec. Men geloofst ondertusschen van Gods heilige Engelen wel / dat se gedurig (so te seggen) 't aangesichte van den Schepper / en daarin de schets (om so te spreken) van alle schepselen / het 3^e Geest of Aichaam / sien. lib. 2. cap. 32. §. 6. Maar hebben dan dese of gehoor / of is ons dan verklaart / de wijze van hunne kennisse? of gelijkt dit niet veel meer na het vierde *speculum Trinitatis*, Spiegel der Drieenigheid? Hoe dikwijls gebeurt het / dat wy een sake geloben / hoewel wy de wijze der selve niet verstaan? Voorders so houdt God den Duivel onweetende ontrent alle sulke dingen / daar sijne eere ende het welwesen van sijne Kerke aan hangt: gelijk dan ook onse Godgeleerden sich niet ontzien en hebben te schrijven / dat hy den Duivel is *multiplex ignorantia*, *du-bitatio*, *error*, *oblivio*, *insania*, *vertigines*, Ec. veelvuldige onkunde, twijfel, doling, vergetelheid, dulligheid, swijmelingen ens. en dat hy hem niet en is kennisse van gedachten / van toekomende dingen / Ec. Voet. tom. cit. pag. 924, 925.

A N T.

A N T W O O R D.

Op het eerste moet ik hier verlosf nemen om te seggen / dat het mijns oordeels veel verschilt / oft enen bosen mensche / dan of aan enen bosen geest ietwés van Gods geheimenissen / dat is / van de Leere der Saligheid geopenbaard word. Want den menschen / so die het niet geloben / als die het geloben sullen / moet deselve door Gods uitgedrukten last verkondigd worden; maar aan den Duivel niet. Verderlepe menschen moeten Gods genade rieken / dese ten leven en gene ter dood. 2 Kor. 2: 15/ 16. Het moet den ongelovigen tot overtuiginge zijn / dat hen de middelaar Gods en der Menschen is behend gemaakt: maar die en neemt de Engelen niet aan; so raakt het ook den Duivel niet.

Ik hebbe geseid / dat Gods wijsheid niet duivelsch is / niet om dese reden datse aan den duivel niet verkondigd word / maar om datse van hem niet te halen is. Waarom? omdat hy die niet weet. En hy weetse niet / om datse aan hem niet verkondigd word / nog enigzins van God geopenbaard.

En daarom is 't niet reden / dunkt my / onbegrijpelijk / hoe de Duivel Gods gedachten weet / so hem die van God niet zijn geopenbaard; Of / heb ik daar te sedig aan gesproken / het is by my wel te begrijpen / dat hy gansch niet en weet de dingen van Gods Geest; die de natuurlijke mensche niet en weet; wien sy nochtans / als geseid is / wel uitdukkelijk betreft. Derhalven kan ik wederom niet wel begrijpen / hoe sich de E. E. Broederen in desen op des Duivels eigene nature en d'eerste scheppinge beroepen / en dat hy die door den Val niet heeft verloren. Want / ook de mensche niet. Weet die nu dan uit sijne eigene nature 't gene God bereid heeft dien die hem lief hebben? Of is de Duivel weiniger bedorven dan de mensche? min verduisterd in 't verstand dan de mensche? heeft hy meer van 't godlijk leven behouden dan de mensche? dien hy dat heeft doen berispen?

Dat ik van 't gebruik der uiterlijke sinen in 't belang des Duivels sprekende / is om dat hy dese wijsheid die van boven is niet hebben kan / of sy moet hem ook van boven zijn geopenbaard; En dat moet lichamelijkerwijs of geestelijk geschieden; so als God aan de menschen / of so als hy sich aan sijne heilige Engelen ook openbaart. Nu en hebben sy 't niet als de menschen / nochte van de menschen / of sy hebben 't door 't gehoor: so niet / ten minsten door 't gesicht: 't welk de mensche geen van beiden hebben souden / so hy anders niet van Geest / dat is / sonder lichaam ware. Waarom de Duivel dan ook niet kan weeten 't gene self de mensche sonder die twee sinen niet en weet. Blijft derhalven over / dat hy 't geestelijker wijze magh te weeten komen / gelijk de heilige Engelen / op ene wijze die wy nu noch niet begrijpen. Maar dat d'Engelen niet van de dingen weten mogen die den mensche betreffen / so veel als sy dienen / en sijn woord doen; dat is een groot voorrecht / 't welk den Duivel nooit gegund is.

Ondertusschen heeft mijn seggen niets gemeen met dat *speculum Trinitatis*, Spiegel der Drienigheid, als de waarde Broeders my te binnen brengen; en de weet ik niet wat hen magh bewogen hebben / om dat hier te pas te brengen: zijnde wel een ding dat meer handeling behoeft dan hier nu wel vallen kan. Altoos dat raakt my niet / die meine dat ik my / is 't niet ter gemelde plaats van mijn Boek / echter nu hier boven duydelyk genoegh verklaard hebbe wat ik wilde seggen.

Dikwyls / ('t is waar) geloben wy / en moeten ook geloben 't gene wy geensins begrijpen / hoe. Maar dan weten wy nochtans dat sulken sake is / die wy niet begrijpen hoe sy is. So seide ik daar esen / dat sich God aan d' Engelen wel openbaart: want dat seit de Schrift. Maar hoe / dat en weet ik niet: en gelobe 't evenwel / om dat de Schrift het seit. So die my nu niet en seit / dat God synen Raad des Wydes aan de bese Engelen te kennen geeft: wat heb ik my dan te bemoeijen om te weten / op wat wyse sulx geschied het gene niet geschied.

Voor so verre nu de Broeders seggen / dat God den Duivel onweetende houd van 't gene dat sijne Eere en 't welweseu sijner Kerk betreft / dat stem ik geerne toe. Maar wat is dat voor Theologie die Gods eere en 't welweseu sijner Kerke niet betreft? en hoe is de Duivel van de grootste Theologant, gelijk hy doorgaans word genoemd / ende noch onlangs opentlik alhier op stoel geseid is? Die veelvoudige onkunde evenwel / hem van Doetius en andere Theologanten toegeschreven / kan geensins bestaan met al 't gene dat hem vast eenpariglik van allen toegeschreven word. Laat 'er volgens hunne stelling twijfeling en doling by hem zijn / in so verre men hem daar van d'oorzaak maakt; het gene men in de scholen efficiënter uitwerkelijk noemen soude: sy en kan formaliter, dat is / vormelik of wesentlik by hem niet zijn; ende noch min vergetelheid: so 't waar is / wat men doorgaans is gewoon te seggen / van so groten Theologant / die het is om dat hy so lang voor ons in de weereld is geweest / om dat hy so scherpsumig is / om dat hy over al so by kan komen. Die alle ketterijen in de weereld saait / kan van 't onderscheid dat tusschen alle waarheid ende doling is / niet wel onkundig zijn. Die so gereed is / om by alle gelegentheid / sonder sich langh te bedenken / syn quaad in 't werk te stellen / by dien heeft twijfeling te weinig plaats / en die syn werk so seker neemt / dat het hem schier nimmermeer misluket / en doolt niet licht. Want maghmen de gemeene taal van kerkelike schrijvers hier geloben / sy sullen ons by voorval van ene iegelike swarigheid die in de Kerk ontstaat / des Duivels listen tonen / die de ketterij gesaaid en den broedertwist berokkend heeft.

Wat sal ik nu seggen? *Protestatio contraria facto ipso jure nulla est*, Betuiginge tegen de daad self strijdende is in Reghten kraghteloos. Noch in den voorsleden somer is een Boek op eene onse hoge scholen goed gekeurt / waarin de schrijver sijne nieuwe uitlegginge over 's Heeren stryd in de woestijne / geheelik op des Duivels sonderlinge grote kennisse van Gods Geheinen raad en eeuwige besluyten bouwde: so dat die *multi lex ignorantia, error, oblivio*, veelvoudige onwetenschap, dwalinge, vergetelheid, daar ganssch niet en blijkt; indien hy is / ge-

gelijk in dat boexken lese / *arcanorum dei consiliorum conscius*, medekundig der godlike Geheimenissen. En salmen dan noch mogen loochenen / of verschonen dat alsulke geboelen (schoon het niet is der Gereformeerde Kerke) by geleerden als by leken in ons midden word geleiden en geboed?

X I V.

V Angeen meer gewichte is het voorgeven / dat den heiligen Engelen soude worden te kort gedaan / dooz de kennisse / de Magt en het Betwind / 't geenmen den Duivel toeschrijft: als of men den Duivel alle de eere gaf / en nautwelijx aan hunne daden dachte. Gods lieve heilige Engelen, segt den Auteur elders / hebben, so 't schijnt, niets te seggen: de Duivel is een heerschende, en sy slechts gedienslige Geesten. lib. 11. cap. 18. §. 6. Maar wie doet Gods lieve heilige Engelen in hare daden te kort? of die gene welke leeren / dat al die grote daden hen toegeschreven in de H. Schrift zijn hare eigene daden / als het *correlatum* het gene daar op slaat, van die grote kragt / hen toegeschreven in Gods Woord / en die van den Auteur erkend is dooz haar eigene kragt? ofte hy die sijn werk gemaakt heeft om dit te loochenen; en van de eigen daden der Engelen niet meer te seggen heeft / dan dat God ons geen rekenschap schuldig is van het gene hy sijn volk doen laat? Datse sijn wil in den hemel doen / en dat hare kragt wel groter zijn magh dan dat een van haar 185000. man versla? Is het ook den heiligen Engelen meer oneere dat sy God dienen / als dat sy met de Duivelen rampsalig souden heerschen? Dat bozders van de weetenschap / het vermogen / het betwind en de daden der heilige Engelen niet meer gesproken word onder de menschen tot haren roem: dat en is niet de schuld van de gesonde leere / maar van 't verdozven leven / en meer aan de hoosheid van de menschen / als aan het geloobe van de Protestanten te wijten.

A N T W O O R D.

H y doet den Engelen mijns oordeels niet te kort / die belijdt dat hunne kragt wel van anderen aart sy dan der menschen / ende nochtans wel groter souden konnen zijn dan om 185000. in eene nacht neer te vellen. Men hebbe nergens van de Duivelen so breed gesproken / sulx ik nu ook wel sal wachten. Insgelijx doet hy den Engelen gansch niet te kort / die so hy hen iet neemt / het selve geeft aan God / in wien sy zijn al watse zijn: en wat den Schepper eigen

eigen is dat komt den schepselen niet toe. Maar so ik 't schepsel neeme dat des schepsels is / en geve 't aan een ander schepsel / dan doe ik aan 't eerste sekerlijk te hoort. Nu spreek ik in mijn Boek op 't aangemelde hoofdstuk niet van 't gene d'Engelen in aansien van den Schepper of van mindere schepsels (gelijk de menschen) zijn: maar van hun gelijken in nature / doch verdooven en verdoemd: ende kan derhalven in mijn hoofd niet krijgen / hoe dat dese so den meester soude spelen / en wel tienmaal breeder van derselver grote daden word gesproken dan van gener / welke echter buiten twiifel als Gods eigene Engelen / by sijn eigen volk in de meeste achtinge en handelinge moeste zijn. Men tone my een eenig boek van bybelstoffe so groot als 't mijne / waarin de Duivel niet wel honderdmaal tegens d'Engelen maar eens genoemd sal staan. en wat sonde word 'er schier bestraft / daar de Duivel niet in word betrokken: maar van d'Engelen / waar hooft of leefstmen eens / dat dien by 't goede so veel plaats word ingeruimd? Men berge my toch geen bewijs van 't gene dat noch dagelijks so veele duisenden getuigen heeft.

De boosheid van de menschen kan na mijn bedunken geen meer oorzak geve om den Duivel / als den stichter / meer te noemen; dan de deugd / daar hen d'Engelen in voorgeen / om die immer met so veel beslaghs daar by te brengen. En 't moeste wonder zijn / soude God den gebangenen / meer bypheids geven / om sijne eigene lieffte ondersaten te ontruften / dan by sijnen bypen boden geeft die hy noch besonderlik tot hunnen dienst gebruikt / om de selve te vertroosten / en in 't goede voort te helpen. Dat sulx dan niet so wel als 't ander word geleerd / is de schuld ook van de Leere niet / maar een misbryk in den stijl van leeren / welken ik wel geerne soude sien dat in onse kerk verbeterd wierde. Waar toe niet weinig dienen soude / so een ander eens so grote boeken van Gods Engelen en derselver werken maakte / als de Wyse van den Satan in sijne kragt, wesen, werkingen en diergelijke in de weerd brengt. Niet te verwerpen by de genen die niet my om desen handel twisten: also hy geen auteurs overslaat van degenen die den Godgeleerden onder ons genoegsaam geloofwaardig dunken / en het gene sy van des Duivels groote kracht geloven / op 't berigt der selver bouwen.

Die dus in opsicht van Gods heilige Engelen spreekt / gelijk ik daar ter plaatsen in mijn Boek / en hier nu spreek / kan het niet wel sonder moeilijkheid verneemen / 't gene hier de Broeders tusschen beiden seggen: namelijk / dat ik daar mijn werk af make, om de grote kracht te loochenen / die den Engelen word toegeschreven in Gods Woord. Om dat ik / wel te weten / niet wil seggen dat het was huone eigene kragt. En nochtans seg ik / dat die noch wel groter soude kunnen zijn / dan tot sulke werken als hen worden toegapast / vereischt word. Word van Moses ook verkleind / als men niet en seit / dat hy met sijne eigene kracht water uit de rotse sloegh / of de Zee klesde / ofte diergelijk werk / dat hy bediende / maar de kracht en 't werk was Gods. Het maakt iemant groot en sterk / so hem God de gunste doet / dat hem andere schepselen ten dienste staan / om dat uit te werken / dat hem in sulke aansien byengt: volgens dat oude

O Nimum dilecte deo, cui militat æther!

Oman, den Goden hard bemind,
Tot uwen dienst is weer en wind.

En so derf ik my vervolgens op der Broederen bescheidenheid beroepen / dat se my eens seggen / waar ik met het minste woord te kennen gebe / 't gene tot verkleininge der Engelen strekt: Ende ik sal hen geheele bladen tonen daar ik hunne eere op het hoogst verheffe.

Dat het niet en is de schuld der gereformeerde leer of kerke / dat so weinig van de Engelen / en so veel van de Duivelen gesproken word / siemne ik selve geerne toe: ende wil derhalven dat sulks misbruik onder ons verbeterd worde; maar geenfins daar voor wesen aangestien dat ik de Gereformeerde Kerke of Leere soude willen tegenspreken / daar ik so wel by sta als iemant / van de genen die my soude mogen tegenstaan.

X V.

Maar alderswaarst schijnt te sullen wegen / dat Gods allerhoogste Eere en sijn allerheiligst Woord van der menschen saligheid sonder des Auteurs geboelen niet en kan bestaan: bysonder niet dese hoofd artikelen van het Christelyk geloof / dat de Bybel Gods Woord is / dat Jehova God is / dat Jesus de Messias is. 1. lib. 1. cap. 1. §. 3/4. en lib. 11. cap. 35.

A N T W O O R D.

Dat is hoorwaar een stuk daar ik my noch vast aan houde / ende hebbe daar in 't vorige / so veel als 't pas gaf / so veel blyks af gegeven / dat ik wel gerustelik magh voortgaan / om te sien wat ik te antwoorden hebbe op het gene my de waarde Broederen vorder sullen willen tegenwerpen.

X V I.

Dochlop voeren daar op den Auteur te gemoete. 1. Dat het schijnt / als of sijn Certe. van meeninge wate / dat de waarheid van het Christelyk geloof niet en steunt op eenige andere fondamente / als maar op tekenen en wonderen / die men wil dat Christus niet groter / ja niet so groot gedaan hebbe als de Duivel; ende die dan hierom niet soude kunnen dienen voor betoog; daar men doch wel weet / dat het anders hier mede gelegen is / en dat de Christus

stelijke waarheid niet enkelijk op sulke dingen steunt; gelijk de Apostolisten / so oude als nietwe / in hare verantwoordinge van het Christendom / en ook diegene welke tegen het Pausdom over de Mirakelen geschreeven hebben / overbloedig hebben aangewesen.

A N T W O O R D.

I Swel waar / dat het kristelijk Geloof op meer andere gronden dan alleenlijk op Mirakelen beruht: maar geen andere nochtans / beneffens het stuk der Profetieën die de schrift selve gebruikt om hare godlikheid te tonen / of ook te bewijzen dat Jehova God ende Jesus de Messias is. Daarenboven is er geen bewijs dat so kragtig is als dit. Want ook de Profeten selve hunne goddelijke sendinge door Mirakelen bewezen. So wy dat bewijs dan komen wegh te neemen / ofte te verswakken / wat sal ons het ander geven / daar de Schrift / eenigste bron der kennisse ter saligheid / so weinig staats op maakt / dat het alles op Gods werken aan komt / die bewijzen dat hy 't is / die ons die dingen openbaart; gelijk het in 't verbolgh noch nader dienen sal.

X V I I.

Dat zijn Cerw. ten onrechte de werkinge des Satans in alle kragt ende tekenen ende wonderen der leugen. 2. Thess. 2: 9. gaat vergelyken met de tekenen en wonderen, ende menigerleij kragten ende beedelinghe des H. Geestes na zijnen wille: door welke God heeft mede getuigd over de offerhande ende bedieninge des Geloofs, namelijk / het Evangelium der saligheid: Heb. 2: 4. ja die boven dese verheffen: als of de Duivel meer dan Moses / ja dan Christus selve gehouden wierde door enen man van God onder ons betoond door kragten en wonderen, en tekenen, die God door hem gedaan heeft in het midden van ons. Want uit het voorgegaande is alreede af te nemen / dat het so breed met de wonderen van den Satan niet en is / datmen Bodinus en zijns gelyken daar in niet en volgt / door dat gevoelen / het welke wy van de tekenen en wonderen des Duivels houden: dat alle de wonderen van den Duivel niet boven / veel min tegen de Nature zijn; al is het dat zy onse kragten / en die van magtelose schepselen / ja ook ons begryp te boven gaan. En voerwaar vele dingen zijn wonderen door ons / hoewel se natuurliker wijs also geschieden / om dat wy de Nature niet aller dings verstaan. So datmen in plaate van met den Auteurs te seggen / duisend dingen steltmen dat door Duivels
kracht

kracht en list geschieden, om datmen niet en weet dat sulx natuurlijk so geschieden kan, lib. 11. cap. 34. §. 14. met / al so veel regts dat omkeerende seggen mogen; duisend dingen loochentmen dat door Duivels kragt en list geschieden, om datmen niet en weet dat sulx natuurluk so geschieden kan. **Waarom soude de Duivel in natuurlijke dingen niet meer kunnen erbaren / ende vermogender zijn dan wy?**

A N T W O O R D.

Op dit alles weet ik niet dat nodig is iets meer te seggen/dan ik hier te vooren al verklaard hebbe; waar toe ik nu in desen dan gedrage. Te weten / in wat sin men aan den Duivel meer en groter werken (hoewel met voordacht niet / maar onbedachtelik) toeschrijft dan aan Moyses / ja aan Christus self. Hoe verre Godin met reden daarin tegengesproken/ende echter met de daad gevolgd word / is daar mede al geseid. Die man/schoon hy so veel wonderen van den Duivel schrijft / sal daarom niet meer dan een van ons het woord willen hebben / dat hy so doende enen God van den Duivel maakt. 't gene nu by ommekeer mijner woorden uit 11. b. xxxiv. §. 14. voorgehouden word / neem ik ook so wel als 't ander met vryen herten aan. En noch meer: duisendmaal tien duisend dingen loochen ik, dat door Duivels kragt en list geschieden, om dat ik niet en weet, dat sulx natuurelik door sulken geest geschieden kan. **Dat is / ik loochene dat op bewijs.** Want het gene ik natuurluk niet begriipe / en de Schryft nu niet en leert / dat neem ik ook op niemants seggen aan. **Het is de slegte die alle woord geloofd / maar het past den genen niet die den slegten wijsheid leeren moeten.** Immers volg ik liever Paulus lesse: verwerp; seit hy / die oudwysfche fabulen, ende oefent u selven tot godsaligheid. 1. Tim. 4:7. Maar noch heb ik niet genoeg geseid / dan uit al 't voorgeaande reden om daar by te doen: duisend dingen weet ik dat de Duivel niet kan doen, die natuurluk niet geschieden kunnen.

XVIII.

Immers heeft God de waarheid van het Evangelium laten versekerd worden door sodanige mirakelen / dewelke openbaar zijn boken alle de kraghten der Nature/ ende met welke de grootste wonderen van den Satan niet in het allerminste te vergelyken zijn: hoedanige dan ook van sommige Godsgeleerden onderscheids halven zijn uitgerekend; als dat Josua de Sonne dede stille staan. Jos. 10:13. Dat Iesaias des selfs schaduwte in de graden van Achaz sonnewijser tien graden achterwaerts keerde. Jes. 38:8. Dat de schaduwte van Petrus de krankhen genas / Act. 5:15. Ec. Waar quam ooit

ooit de Duivel met sulke of met diergelyke Credentien? Siet Perr. Martyr Loc. Comm. pag. 35. 6. Morneus. de Verit. Relig. Christ. cap. 23. die de mirakelen van God of Christus en van den Duivel tegen malkanderen stellende / van des Duivels mirakelen segt: *Miracula hæc cujus generis, ut quis id circo habeatur deus? Wat zijn dit dog voor Ichone mirakelen, om daarom voor eenen God gehouden te zijn?* Maar van Gods mirakelen: *At vis sic videre vera dei miracula; quæ nulla creatura facere, nulla assequi, nulla ementiri, nulla non stupere possit? Mundum condidit ille, & evertit si lubet: Mare quoque, & arefacit, solem, & sistit. &c.* Maar wilt gy eens ware godlike mirakelen sien? welke geen Schepsel doen, nochte ook begriipen, noch versieren kan; maar elk met verbaasdheid aansien moet? Hy heeft de weereld geschapen, en maakt dien wederom tot niet, so 't hem lust: De Zee insgelix, en verdroogtse; de Sonne, en doetse stille staan, *ens.* En waarom schryft men dan door Duivelskracht, So doet een toveraar of hex veel groter werken; dan ooit Moses of Profeten, of Christus d'allerhoogste Heere beslon den om te doen? lib. 11. cap. 34. §. 3. en §. 4. Daar aanbolgende / gesproken hebbende van de Schepping en Onderhouding / gebieden van Regen en Wind / bestieren van de Schepen op de Zee / leevendig maken van doden / en diergelyke wonderen / die de kragt ten van den mensch te boven gaan: Maar alle dese dingen doet de Duivel mede, als men seit. Wie seit dat? Den Auteurs sie maar na / hoe Doerius in zijn twee Disputatiën *De Natura & operationibus Dæmonum*, van den aart en werkingen der Duivelen; Dat plat uit ontkend / ende geleert heeft / dat noch schepping / noch onderhouding / noch leevendigmaken van doden / noch veranderen van substantie / noch enig meesterschap van de Nature hem toekomt / gelijk doorgaans alle onse Godsgeleerden: Wat onse Heere J. C. betreft / die so vol wonderen is in zijn eigen persoon / die so veel wonderen heeft doen blyken in zijn geboorte / in zijn leven / in zijn lyden en in zijn sterben; maar voornamelijk in zijn opstandinge uit den doden / die het teken is van alle tekenen / door het welke hy kragtig betwefen is te zijn de Sone Gods. Rom. 1: 4. Men heeft van desen niet sleghts te bragen / tot verwondering / hoedanig een is dese, dat ook de winden ende de Zee hem gehoorzaam zijn? Matt. 8: 27. Maar nademaal hy by zijn leven andere afgestorbenen niet door gebod / als Elia en Eliza / maar door gebod als Heer / en na zijn dood hem

hem eigen selven van den doden heeft lebendig gemaakt / hoedanig is dese, dat ook de dood (die anders so een grote heerscher is) hem gehoorzaam is, ende voor hem swighen moet met al zijn kraghten: Want hy quam om te niete te doen den genen die 't geweld des doods had / dat is den Duivel. Heb. 2: 14. Om nu niet te spreken van de wonderen des Pinxterfeestes / daar Paulus meest op sagh. Heb. 2: 4.

A N T W O O R D.

Het is by my eene onbetwistelijke waarheid / dat God de waarheid van zijn Euangelium versekerd heeft door sodanige mirakelen die openbaar zijn boven alle kraghten der Nature, en met welke niet alleen de grootste, maar gantsch geene wonderen des Satans / die hy hier op Aarden soude doen / in 't alderminst te vergelijken zijn. Maar de gronden die men legt / en de werken die men hem toestaat / als hier boven van my aangewesen is / zijn sodanig / dat ik noch wel eens wil sien / waarom dat de Satan volgens dien de Sonne niet en soude kunnen doen stille staan / of de sterren van den hemel rukken. Want die iets boven de Natuur kan doen / die kan alles doen: en die doen kan 't gene God alleen kan doen / werken (gelijk wy Doetius flus hoorzen seggen) *qua sibi Deus peculiari ratione vindicat*, welke God hem sel op ene besondere wijze toeigent, 't gene de Natuur te boven gaat. Daar helpt dan geen bepalinge of onderscheidinge van 't gene God alleen / of de Duivel nevens hem kan doen / of hoe verre zijn vermogen daar in strekt. Al wat de Natuur voor hy is / dat strekt oneindig heen. Men moet hem dan so verre niet eens laten komen / of hy word licht meester van 't geheele werk. Maar waarom soude hy de schaduw niet kunnen doen te rugge gaan / so hy de lucht met schaduwte verbullen / en op allerhande wijze verdikken en verdunnen kan? so hy (gelijk men hier nu al begint te prediken) ene land- of weereldkaarte in de lucht kan maken / en die so afschaduwen / dat hy den Heere Jesus alle koningrijken dadelik in eenen oogenblik vertonen kan? Maar siet nu eens de schaduwte van Petrus aan / of die de kranken meer geneest / dan de Duivel onder 't seggen der heren doet. Hun zegenen / bekennen / dat is niets: de Duivel doet het werk *Sanat ut ledat, vitam aliquando praeservat ut perimat*; hy geneest om te quetsen, en bewaart somtijts het leven om te doden. seht Doetius P. 1. p. 947. Sulx doende sonder enig behulp- of geneesmiddel / doet hy dan noch geen mirakel? Men sal seggen / Neen / also hy 't haastelik door hulpe der Naturen doet / schoon 't de mensche niet en merkt. Maar waarom bedachten dat die ongelovige Joden niet / om de Apostelen dat voor te werpen; Simon speelde met verborgene konsten / so verre dat men hem voor enen God begon te houden; maar hy maakte niet eenen kranken gesond. Ik hebbe ginder ook uit Doetius getoond / dat den Duivel het ver-

mogen om de Zee / ten minsten al so verre als het God door Mozes heeft gedaen / doog te maken / niet en kan geloochent worden / toegestaan de gronden die hy leert. Te vergeefs word ik dan na Voetius gewesen / daar ik al by hem geweest ben; en het so bevonden hebbe dat ik niet de minste reden vinde om van tale te veranderen / in 't gene hier ter plaatse uit mijn Boek word bygebraght.

Van onsen Heere Jesus is dat ook mijn eigen seggen / 't gene volgens by de waarde Broederen seer wel is uitgedrukt. Maar dewijl hy is gekomen om 't geweld des Duivels te vernietigen / gelijk hunne E. E. daar op 't einde by vermelden: so heb ik des te groter forse / dat dien bosen geest niet het minste toegeschreven werde / waar door eens al 't bewijs van sijne Godheid moet vervallen / dat op sijne werken / en de wonderen die ontrent hem zijn gebeurd / voornamelijk berust. So en wil ik dan niet seggen / dat hem daar de Duivel in te boven gaat / die nooit en bid wanneer hy wonder doet: gelijk de Heere daar in de Profeten overtreft / die altijd wel moesten bidden / 't gene hy / schoon niet behoevende / echter wel als menschen Modelaar / terwyl hy godlik werkte / somwijl met opgeslagen oogen na den Hemel / en ook wel (als by 't graf van Lazarus / Joh. 11: 41.) met uitgedrukte woorden heeft gedaen. Verre moet het dan van daar zijn / dat de Duivel / die te boos is om te bidden / sonder dat werken soude konnen doen / die God alleen kan doen. Daar leit dan al 't bewijs dat Christus de Messias is. Doch dat verhoede God!

De Wonderen Hebz. 2: 4. gemeld / beken ik dat voornamelijk sien op den eersten kristen Pinxterdagh en sijn gebolgh. Maar vermits het voornaamste en met een het weerdikundigste daar af de spraak in vzeemde talen was: so dunkt mij wonder vzeemd / dat men heden veelmalen door bewijs neemt van Beserenheid / indien een mensche vzeemde talen spreekt / dan doet de Duivel wederom so veel als God.

XIX.

De dese dingen wel aanmerkt / so hy dan de leere / welke daar door bevesticht is / gaat onderzoeken / heeft geen nood / dat hy door de wonderen des Satans soude beweegd worden van de hope des Evangeliums: maar sal in gelobe gefondeerd blijven en vast / ten vollen verskerd zijnde van de prediking des Evangeliums.

A N T W O O R D.

Ut al't voorszede moet (met verlos van d'Erw. Broeders) blijken / dat ik gansch geen ongelijk hebbe / so ik door de vastigheid des

des Geloofs (niet in sich selve / maar om daar de menschen af te overtuigen) zeer bekommerd ben / so verre men zulk een geboelen als de meeste menschen van den Duivel hebben / niet en verlaat : nadien ik geenen raad en sie / de wonderen in de Schryftuur vermeld / als buiten tegen 'pake goddelijk / dan te verdadigen; nocht enig ander bewijs vooz de vastigheid der kerkelijke Leere / dat so kragtigh is als 't gene uit die wonderdaden word gehaald.

X X.

Vooz het laatste so geeft den Auteurs noch vooz / dat aan de ware Godbrughtigheid mede grotelyx word te kort gedaan / dooz het gemeen geboelen datmen van den Duivel heeft. Het welke indien het also ware / dan moest men het laten baren. Want het en kan van den Heiligen niet zijn dat aan de Heiligmakinge hinderlyk is. Doch hier op seggen wy:

1. Dat als dan het so genoemde gemeen gevoelen wederom moet een ander geboelen zijn / als het welke in onse kerken word geleerd. Want men leert aldaar niet / dat wy den Duivel nodig hebben, om de menschen tot Gods vrese te verplichten, als gesegt word cap. 36.

§. 2. hoewel men leert / dat de Duivel (hoewel *per accidens* by toeval,) ook toebrenght tot de vreesse Gods / als hier onder is te sien. Veel min stelt men daar God tot een oorzaak van de doling en het bedrog / daar de Duivel steeds op uit is. §. 7. *ibid.*

A N T W O O R D.

't Gemeen geboelen datmen ook in onse kerken / (hoewel geensins als de leere onser kerken) doorgaans leert / en waarin men sich van 't Paapsch en Joodsch noch niet genoegsaam onderscheid / komt my sodanig vooz / dat de ware Godsaligheid (onder voozwendel / nochtans / en met meininge van bordering) daarmede merkelyk verachterd word. Niet dat sy eigentlyk / daar ik het tegen hebbe / van dat geboelen zijn / datse geenen raad weten om de menschen tot Gods vreesse te verplichten / so sy dien aangaande van den Duivel niet en spreken: maar gelijk de E. E. Broederen myne woorden wel verklaren / dat hy *per accidens* (by toeval,) mede toebrenght tot Gods vreesse. Doch dat *per accidens* gaat by wat breed / dewijle men dagelyx so vele van den Duivel hoort en leest / als of hy *per se* uit sich self in de kisten lessen plaats hadde: so als nu genoegsaam (so als ik meene) op 't voozgaande van my aangewesen is.

Op het ander / datmen God tot oorzaak van de doling stelt / op die wyse

als ik te dier plaats te boren XXXV. §. 6, 7. dat verklare: dunkt my wel so klaar / dat ik niet en wete wat daar by te doen / sonder byna 't selfde te herseggen. Ende heb ik daar geen reden toe? aangemerkt dat wy gewoon zijn ons so hard te weeren tegen alle sulken die de leere der Gereformeerde Kerken niet sulke een gebolg beswaren; schoon wy dat niet toe en staan. Des had ik ongerne / dat men echter enige geboelens / daar sulke een gebolg niet af te scheiden is / in onse Kerken duldend / veel min boeden soude: schoon het wederom de Leere onser Kerken niet en is. Komt my daarom ook / so lief als my de eere der Gereformeerde Kerk is: dit seer ongemakkelijk te boren / dat men my / die dolingen van desen aard bestrijde / door gaans aanmerkt als sulke eenen die de Kerk self / waar af ik mede Lid en Leeraar ben / met mijn schrijven bevechte; en dat men so dien schijn geeft aan mijn doen / dat het gene ik tegen sprake d'eigene leere onser Kerken zij: daar ik die der selve so oneigen soek te maken als het mogelijk is. Maar dit gebolg is niet te loochenen / daar dit gevoelen plaats heeft / het zij in ons of buiten de Gereformeerde Kerk; die so gevoelt die doolt; so God den Duivel bystaat om mirakelen te doen / gelijk sommigen self onder ons (niet onse Kerken evenwel) volmondig leeren; dat is / so hy hem met geloofsbrieven van sijne Goddelike hand en zegel self voorziet / om leugen en bedrog te plegen: ik bidde ieder een die sijn verstand gebuikt / my toch te seggen / of die verleiding dan geen hoger oorzake heeft dan desen vader van de leugenen alleen?

XXI.

2. **D**at derhalven alles wat den Auteurs gesteld heeft / als iets waar door de sonde in den mensch te meerder zij / ende de voortgang in de Godsaligheid gehindert word / geensins applicabel is op de gemeene leere van de Kerk / de wetenschap en het vermogen des Duivels rakende: maar of op sulke alleen die den Duivel al te veel toeschrijven / of op sulke daar beneffens / die het geen na de waarheid geleerd word / misbruiken; hoedanig zijn die den Duivel vragende / om dat hy meer weet dan sy; of die haar herte sodanig laten innemen door een vreesse voor hem / dat het aan het geloeven en aan de godvrughtigheid hinderlijk is; of die haar selven onschuldig houden / om dat de Duivel de versoeker was / of wat van die soorte meer is. Den Auteurs weet dat het gene wy van den Duivel leeren geen meer oorzake tot sulke dingen geeft als het gene wy van Gods rechtvaardigheid / genade en barmhertigheid / oorzake geeft tot wanhoop of tot ontuchtigheid.

A N T W O O R D.

In gebolge van 't voorsz. so en werd hier niets geseid / dat ik niet met voller herten daar voor houde; mitsdien dat ik niet en twijfele / of de waarde Broeders willen in het laatste deel der rede seggen / met de woorden 't gene wy van den Duivel leeren, dat het is 't gene de Geresoormeerde Kerk daar van leert: of hare leere / so verre als die uit de Formulieren eigentlijk ende in 't gemeen te kennen is; ongeacht wat hier en daar van sommigen; schoon ook van velen in 't besonder anders werd geleerd; En dat zijn de gezinnen daar ik tegen schryve.

XXII.

3. **H**oe verre het daar van daan zij / dat onse leere van den Duivel / enigzins soude Gods Eere ende de ware God. blyghthigheit vernadeelen / dat willen wy lieft seggen met de woorden van de vermaarde Boetius. tom. cit. pag. 923. *Siquis autem à fide extraneus hanc sapientissimam Dei gubernationem arrodatur, ei opponimus istas rationes. Prima. Non esse absurdum si Deus malos Spiritus adhibeat; quia ipse absolute praestit omnibus creaturis, & eas sibi servire facit, quamvis se corruerint. Neque enim equum est, ut malitia creatura cessare faciat dominium Creatoris, & Mundi gubernationem. Secunda. Perfectissima sapientia, bonitas & potentia Dei inde magis elucescit, quod utitur tam malis instrumentis ad bonum. Tertia. In magna domo sunt vasa ad vilissima ministeria deputata, ad quae praestantissimis uti volumus. Sic Angelis non posset uti divina providentia, mala permittens & in bonum ordinans, ad tyrannos & pseudoprophetas instigandos, 1 Reg. 22: 22, 23. & similia scelera. Quarta. Ut ad maiorem Dei gloriam, sic ad maiorem fidelium laudem & consolationem, quod tam potentes & improbos adversarios fide & panoplia spirituali à Deo instructi tandem vincant. Rom. 16: 20. 2 Cor. 12: 9. Jac. 4: 7.*

Hinc confectarii loco elicimus usus practicos: ne quis putet, Theologiam hanc esse merè speculativam. Primus est reprehensionis. Quod tam securi & ignavi sint homines in opere salutis, in vita hoc censu & certamine: cum tamen tam antiquum, tam deique & versipellem, tam improbum, tam iratum, tam potentem habeant adversarium, & Deus homines aliquando tam horrendis modis per illum affligat. Secundus est excitationis ad meditationem & admirationem virtutis in Domino nostro Jesu Christo, qui hostem
(c 3) hunc

hunc exiit & triumphavit. Col. 2: 13. 1 Joh. 3: 8. Tertius adhortationis, ad invocationem Dei, vigiliam spirituales, cautionem & constantiam in hoc certamine. &c. Ephes. 6: 13. 1 Pet. 5. Jac. 4: 7. Confer Chrysosth. in Ephes. 6. Homil. 22. Quartus Consolationis, ex eo quod tantus adversarius, hactenus per specialem & paternam Dei providentiam ita coercitus sit, ut nobis non tantum non praevaluerit quod ad aeternam salutem, sed plerisque nihil, aliis parum damni in corpore aut bonis externis hactenus intulerit. Ergo in futurum bene speremus, & fortiter insultibus ejus nos opponamus: quandoquidem sine Patris nostri voluntate ne porcis quidem, nedum corporalibus aut sanitati nostrae nocere possit. Matt. 8: 31. & 10: 31. Indien een ongelovige dele allerwylste godlike bestieringe bekibbelt, wy stellen hem dese redenen tegen. I. Dat het niemant vreemd moet dinken, so God de bose geesten gebruikt, dewijle hy volstrektelik voogd is over alle scheepselen, en sich deselve doet dienen, al is 't dat se sich verdorven hebben. Want het niet billik is, dat de boosheid der scheepselen de heerschappy des Scheppers en bestiering des Weerelds hinderen soude. II. Gods allervolmaaktste wijsheid, goedheid en mogentheid blinkt daar door te meerder uit, dat hy sulke bose werktuigen ten goede gebruikt. III. In een groot huis zijn vaten tot de geringste diensten geschikt, daar wy de kostelike te goed toe achten. Dus en soude Gods voorzienigheid de Engelen niet konnen gebruiken, het quaad toelatende en ten goede schikkende, om de tyrannen en valsche profeten aan te porren. 1 Kon. 22: 22, 23. en diergelijke schelmstukken te bedrijven. IV. 't Is so tot Gods meerdere eere, als tot meerderen troost en lot der gelovigen; dat sy sulke magtige en bose vyanden door 't gelove en de geheele geestelike wapenrustinge van God toegerust, eindelijk overwinnen. Rom. 16: 20. 2 Kor. 12: 9. Jak. 4: 7.

Hier uit trekken wy by gevolge dese gebruiken ter Godsaligheid, op dat niemant meene, dat dese Godgeleerdheid in blote bespiegeling bestaat. D'eerste is tot Bestraffinge: dat de menschen so sorgeloos en so traag zijn in 't werk der Saligheid, gedurende den loop en den strijd deses levens; daar sy nochtans sulken ouden, sulken schranderen en doortraptten, sulken bosen, sulken toornigen, sulken magtigen vyand hebben; en God de menschen somtijds op so vervaarliken wijze door hem plaagt. De tweede is, om ons op te wekken tot overdenking en verwondering der kragt in onsen Heere Jesus Christus, die desen vyand uitgetogen heeft, en over hem getriumfeert. Kol. 2: 13. 1 Joh. 3: 8.

De derde is, om ons te vermanen tot het gebed en geestelike wacht, omfigtigheid en volstandigheid in desen strijd. &c. Efes. 6: 13. 1 Pet. 5. Jac. 4: 7. (Vergelijk Chrysofth. over Efes. 6. de 22. predicatie) de vierde is tot vertroosting uit dien dat sulken groten vyand, tot noch toe door Gods besondere en vaderlike voorforge diermalen bedwongen is, dat hy ons niet alleenlik niet verwounen heeft, soo veel als de eeuwige Saligheid betreft; maar ook doorgaans niet met al, anderen weinig schade aan lijf of ziele, of uiterlike goederen tot noch toe heeft aangebragt. Derhalven laat ons voor het toekomende goeden moed hebben, ende ons mannelik tegen sijne bespringingen ter weere stellen: also hy sonder den wille onses Vader selfs de swynen, ik swijge onse tijdelike goederen, of gesondheid, niet beschadigen en kan.

Daarmen so schrijft en leert / hoe kan men daar Gods eere ende ware Gods saligheid grotelijc te kort doen?

A N T W O O R D.

Op dit alles heb ik (met verlof der waarde Broederen) veel te seggen: ende sal het nochtans kortelijc / na mijn vermogen doen. Eerst en voor al moet ik hier dan vernieuwen mijne vorige klachte; datse my als 't ware op gemeene rekeninge der Gereformeerde Kerke wederom / gelijk dikmaals te voren zoeken te bereghen. Want daar heb ik het niet tegen: ende so veel als hun eigen geboelen betreft / of der genen uit wiens name sy in desen met my handelen; daar in heb ik my op verscheidene stukken in 't voorgaande / my ontmoetende / telkens verklaard / dat ik daar niet tegen hadde. Hier heb ik het nochtans: alsoo ik niet kan toestaan / dat God den Duivel toelaten sal / in sulker voegen als nu Doetius daar ook verhandeld heeft / op de menschen los te gaan.

Och dan moet ik echter seggen / dat dit niet en is het gene daar de Broeders laatst af spraken: namelijk om te bewijzen / dat het der Gods saligheid niet tegen is / so men wil dat God den Duivel bystaat / om mirakelen te doen / tot voorstand of bevestiginge van de leugen en verleidinge: 't welk dat gene is / daar ik ter laatst gemelde plaats van mijn Boek sulke ene grote swarigheid in sagh. Echter sal ik nu met weinig woorden aantekenen / wat my op elke reden lett / die de vermaarde Doetius alhier te berde brengt.

Op de eerste. Hy seit wel / dat de boosheid des schepsels Gods recht van heerschappye over 't selve niet verminken kan. Daar ik noch wel by doen wil / dat hy daar over noch een nieu recht verkrijgt / a's Rechter / om hem over 't quaad te straffen datse doen. Ende blijkt sulx ook ten klaarsten aan dat ewig vuur / dat den Duivel ende synen Engelen bereid is; beter dan aan sulken onbedrijf dat hem God noch in de weereld toelaten soude. Even of

't no-

't nodig ware / dat hy de menschen door die bose geesten straffe / ende otliker daer anders geen middel toe hadde / zijner heilig sie Majesteit meer betame hyf gelijk het seker is / dat een boest zijn regt kragtliker over de gebangenen dan over vrye onderdanen toont.

Het tweede sta ik van de bose menschen toe / so hen God ten goede wil gebuilen / so lange sy noch in den pjang der straffe niet en zijn. Maar sulx kan niet des Duivels gebangenissen en banden (elckers tusschen ons verhandeld niet bestaan.

Op het derde, daar van mocht het eer sie lid wel by 't voozgaande staan / als vast een en 't selfde zijnde. Maar het ander schaam ik my te leesen van alsulken man: die daer inne niet alleen de waarheid / maar niet een hemself te seggen spreekt. Want geen tien Doetli sullen my ooit doen gelooven / ofte hen na seggen 't gene by my een onduidelike taal in de kristelike en gereformeerde kerken is / dat God den Duivel self gebruikt, *ad pseudopphetas instigandos*. om de valsche Propheten aan te porren: 't welk by wat meer geseld is / dan of daar blotelik stonde / dat hy de bosen wel in hunne boosheid laat begaan / en deselbe wijseliken ten goede schijkt. Sulx is de gemeene leere der gereformeerde kerken en de mijne. Doch in desen spreekt hier die geleerde man hemself te tegen dat hy 't verhaal 1 Kon. 22. eigentlik verstaat: want sonder dat heestet hier de minste kragt niet van bewijs. Maar Part. 1. pag. 993. seft hy (eveneens als ik 't verklare 11. b. xxv. §. 19, 20.) *Narratio illa Job. 1: 5, 7. est parabolica descriptio seu fictio, ut Luc. 16: 23, 24. Hof. 1: 2. 1 Reg. 22: 19, 20, 21.* dat verhaal Job. 1: 5, 7. is ene beschrijvinge by wege van een sinnebeeld ofte een versieringe, gelijk als Luc. 16: 23, 24 Hof. 1: 2. 1 Kon. 22: 19, 20, 21. Die so spreekt is niet my cens; maar en geeft dan ook ter voozgestelde sake uit die plaatse geen bewijs.

Op het vierde moet ik seggen: dat spiegelbechten geenen troost van overwinninge geven kan: en so de strijd des menschen met hem selfen / dat is met de sonde / 't oude werk des Duivels / op 't einde hem dat niet en geeft / wat sal hem 't ander doen? Want laat hem nu den Duivel self verwonnen hebben; so moet hy noch al bloedigen wederstand doen / strijdende tegen de sonde: ende is daar van niet eer verlost / noch als verwinnar gereghtheerdigd / vooz dat hy gestorven zy; Rom. 6: 7. Het zy datmen dit sterben geestelik of lichamelik versta. De plaatsen by den heere Doetli hier aan gewesen acht ik niet dat ons de minste reden geven / om aldaar den Duivel in te sien. Want Rom. 16. van genen anderen Satan was gesproken / dan van sulke bukdienaars / die tweedragt en ergernissen aanreghten tegen de leere. v. 17. 18. en derhalven niet meer regts dan Petrus so te noemen. Wat Satans wil die Paulus plaagde / en dien hy door lijdszaamheid verwon / des zijn het d'uitleggers noch in lang niet eens. En den Duivel welken ons Jacobus leert te wederstaan / soek ik onder die hoveerdigen welke God ook selve wederstaat; ende kenne hem aan zijne nydigheid welke beide tegen de genade staan. v. 5 / 6. So dat bose menschen door hovaardy en nydigheid gedreven *διαβολοι*, lasteraars waren tegen de genade: welken men niet moet toegeven / maar door wakliken tegenstand / als bege honden doen versterven: mits datmen sich aan Gods hand onderwerpe / ende die vertrouwende geene menschen voozts ontfie.

Wat

Wat die *usus practicos* [gebruiken der godsaligheid] betreft: d'eerste, zijn de van bestaſſinge / is mijns oordeels ſelve te beſtraffen. Te weten / dat men dooꝝ die ingebeelde magt des Duivels den menſche ſorgeloos doet ſlapen / in opſigt van ſijn eigen ſondig bleefſch / des hy ſeker is / daar hy dagelijks geboel af heeft / daar ſich Paulus Rom. 7. ſo om quelde / ſonder van den Duivel eens te melden. Maar hy dankt ook God dat hy hem dooꝝ Chriſtus van dat lichaam des doods verlost heeft; waermede hy geloofst volkomeſik verlost te zijn.

Met een verbale dan ook het tweede, alſo dit is het ſelfde; en dat wy beter doen / God dankende vooꝝ die weldaden daar wy ſelf ten vollen af verſekerd zijn / ende ſulx verhalven niet verſuimende dooꝝ geſochte dankbaarheid van 't gene ons niet eens en blijkt / de grootſte verloffinge hier zijnde ſo ons God maar wil verloffen van ons ſelve.

Belangende de Overheden ende Magten, daar het derde ſtuk van ſpreekt; over welke Chriſtus heeft getriumfeerd / Kol. 2: 13. mag ik immerſ hier Coccejus tegen Doetius wel ſtellen / die'er menſchen dooꝝ verſtaat; gelijk ik 11. b. xxxi §. 6. aangetekend hebbe. De werken des Duivels, welke Gods Soon quam te niete doen / 1 Joh. 3: 8. zijn (gelijk daar ſelf dooꝝ onſe overſetters word verklaard) de ſonden der menſchen; ende worden van den Duivel niet gewerkt / maar zijn quaad exempel word daar in gevolgd; gelijk het goede daarentegen niet van Abraham gewerkt kon worden / ruim 2000 jaar na der ſelven dood / in de Jooden van die tijd. Maar die daar in Abrahams exempel volgden / waren Abrahams kinderen; alſo die den Duivel volgen in het boſe / Duivels kinderen, dus word dit uit gelijke plaatſe Job. 8: 39-44. Behalven dit geef ik den geleerden verder te bedenken hoe die ſpreuke van Joannes / al genomen in den ſin ſo alſmen wil / hier te paſſen komen kan. Want zy ſpreekt van 't gene Chriſtus heeft gedaan; niet wat ons in deſen ſtaat te doen: van enen byand dien hy al verwonnen heeft / niet dien wy ook noch eerſt verwinnen moeten.

Het derde moet het tweede volgen / en verbale dan ook met een. De Schizture daar hy aangetrokken heb ik mede al verhandeld. Efes. 6: 12/ 13. in mijn 11. b. xxxi. §. 2-5. D'andere 1 Pet. 5. xvii. §. 4. de derde is daar eben al verhaald.

Het vierde is al van het ſelfde ſlag. Ende heb ik ſus al eens geſeid / dat my beter dunken ſoude / ſomen op den ouden menſche wat meer moeite dede; ende God dan dankte alſmen daarin vooꝝdeel bonde 't Verhaal uit Matt. 8. 31. ſo als van my 11. b. xxix. in 't byeede verklaard.

Maar ſo wy nu dit blad eens ommekeeren / ſullen wy het pauſdom ſelf wel eens verlegen vinden / omme alſo nuttige gebzuiken als die daar van Doetius uit het Vagevier te halen? Men leſe tot een ſtaaltje ſlegs het gene Bellarmijn in zijn boerken de *eterna felicitate* van d'eewige gelukſaligheid. l. 2. c. 11. met deſe woorden ſchrijft: *Quid hic dices, anima christiana? &c. quid de te tuique ſimilibus ſi-
et, quibus peccare libet & labor penitentiae nimis gravis est? unum e duobus necessarium
est, ut vel in hac vita, vel in purgatorio percutiaris & poliaris, vel in edificio illo, subli-
miore locum non habeas & in aeternum malleus te gebenna contundat. Et pauld post. Neque
des-*

despiciat purgatoriam tunctionem in vita futura. ea siquidem quamvis aeterna non sit, gravius tamen & saepe diuturnior est quam poena qualibet huius vitae. Wat sultge hier toe seggen, kristen ziele? ens. Wat sal van u en uwer gelijken worden, die lust hebt in sondigen, en wie den last der boete verveelt? Een van twee moet wesen; gy moet hier in dit leven, of in 't Vagevici geklopt en geeffend worden; of gy hebt in die boven-woning geen plaats, maar sult met den helschen hamer geplet worden. Ende een weinig verder. Veracht ook die stampinge des Vageviers in 't ander leven niet; want al is 't dat die niet eewig duurt, zy is nochtans swaarder en dikmaals langduriger dan enige straffe in dit leven. Ende daarna getuigenissen over 't selve uit Augustinus / Gregorius en Humbertus bygebracht hebbende / so sluit hy met de woorden van Anselmus over. 1. Cor. 2: 3. *Sciendum est, quia gravior est ille ignis quam quicquid potest homo pati in hac vita. Omnia enim tormenta quae hic sunt faciliora sunt: & tamen homines ne ea patiantur quicquid ab homine fuit iustum faciunt. Quanto melius est facere quae jubet deus, ne illa graviora patiamur?* Dat vuur, wel te weten, is swaarder dan al wat een mensche in dit leeven lijden kan. Want alle pynigingen die hier zijn, zijn lichter: en nochtans sullen de menschen doen wat hen van menschen word opgelegd om die te ontgaan. Is het dan niet veel beter te lijden wat God wil dat we lijden sullen, om dat alderswaarste lijden te ontgaan? Wy en kunnen (gelijk sy ook) geene andere hoewel kragtiger beweegredenen uit de helle selfs halen / dan sy doen uit het Vagevuur. Wat seg ik van het Vagevuur / en van de Roomschgesinden? Ieder afgod der Heidenen / so wel als hunne Heiligen / sal genoegsame stoffe geven aan degenen die hen daar voor houden / om alsulke werkingen te doen op hun gemoed: sy sullen daar uit / so sy melnen / malkanderen tot Godsaligheid verplichten seggende.

Disce iustitiam moniti, & non temnere divos.

Leert so de les om vroom te wesen,
En voorts de Goden meer te vresen.

Onser Kristenen sommige dat navolgende seggen: *& non temnere Christum.* En voorts om Christum meer te vresen, te kennen-geebende / dat de Heidenen so veel eerbiedigheid tot hunne Goden hebben als wy aan Christus geven. So heb ik mede wel gelesen / die Mahometanen so beweeglik hadden horen preken / dat den menschen 't herte te breeken moeste. De bygelovigheid werkt by wylen kragtiger dan 't gelove. De redenen daar af zijn ons bekend. So sal een mensche dikmaal meer bewogen worden door 't gene dat hy droomt / dan dat hem wakende ontmoet. Maar dat is de regte godsvrugt niet / door dromen of verdeltselen / maar door de waarheid self geleid te zijn; ende niet uit ydele waan / maar door opregten gelove / met vollen berispingheid tot God te komen.

Ik geve dan den E. E. Broederen noch eens wat nader te bedenken / of ik ongelijk hebbe / dat ik alsnoch hier by mijn stuk blijve; 't welk is / dat door het gemeen gevoelen aan Gods eere en de ware Godsaligheid grotelijc te kort geschied?

XXIII.

Also meenen wy dan te hebben aangeliefen / dat alle dese beweegredenen des Autheurs van veel grotere opheff dan tiraght zijn / om so te moeten schrijven als sijn Eerw. geschreven heeft. Ende dewijle wy meenen in voorzgaande stellingen te hebben aangeliefen / dat sijn voornamē gronden sijn ongegrond / en dat de H. Schrifture hier en daar spreekt tegen sijn geboelen : so willen wy sijn Eerw. indachtig maken de gedane verklaringe in sijn tweede boek ontrent het einde : dat hy sich voor alle dolinge in het een of ander stuk dus of so te behandelen niet veilig acht ; ende soeke der algemeine Leere te voldoen , so hy besonderen Leeraars niet voldoen en kan. Desgehoor in de Voorrede van het 1. Boek / so hem iemant anders overtuigen kan , ende hy dat doen wil met sachtmoedigheid , dat sijn Eerw. het hem voor grote vriendschap nemen sal.

A N T W O O R D.

Ut alle mijne antwoorden moet tot hier toe blijken / dat sich de waarde Broederen van hunne grote moeiten (daar ik hen op 't hoogst voor dankte) meer beloofd hebben / dan ik maghtig ben te voldoen. Ondertusschen houd ik my als noch / ende sal my al mijn leven houden aan deselve verklaringen / die hunne E. E. hier uit het einde mijns tweden en uit de Voorreden mijns eersten boex aangetrokken hebben.

XXIV.

Immers wy besluiten uit desen allen / datter geen swarigheden en waren in de gewone verklaringen van de H. Schrift : en daarom indien het den Autheur goed gedacht had tegen Bodines en diergelijken te schrijven / uit insight der voorzgaande gebolgen / dat sijn Eerw. daarom niet had behoeven af te wijken van alle die gewone uitleggingen / ende door een nieuwe en ongehoorde stellinge in de H. Theologie den Duivel uit alles te sluiten / ja naatolijx plaats over te laten in de H. Schrift.

A N T W O O R D.

Angesien dat ik my door de redenen / tot hier toe van de E. E. Broederen bygebraght / niet overtuigd en blide : so en sullense 't dan ook niet
(f 2)
qua

qualik nemen / dat ik dit gevolg niet toe en sta. Maar segge / dat dit wel de boozstaamste oorzaak is geweest / die my tot so diepen onderzoek van dit geboelen / en van den eigentliken sin sodaniger schizturen als van desen handel spreken / heeft gebzacht / dat het my onmogelik boozquam / Bodijn en sijns gelijken te weerleggen / so lang als men de gewone uitlegginge noch volgt / en den Duivel so veel plaats by de menschen op der Warde gunt *Dato uno absurdo infinita sequuntur*, Eene ongerijmdheid toegestaan, so volgen oneindelik meer andere.

XXV.

W At nu berders aangaat de swarigheden / welke wy meenen te steken in sijn Eerw. Boek : so bestaan onses oordeels daar in :

1. Dat de Formulieren van Eenigheid onser Kerken daar door niet en worden gelaten in haar geheel.

A N T W O O R D.

D Esen aangaande had ik gaerne gezien / dat de plaatsen in de Formulieren waren aangewezen geweest / waarin men acht dat ik deselve quetsse. Doch also het my niet swaar valt die te binden / so sal ik eerst in 't gemein / en daar na in 't besonder hier in booz my selve spreken.

In 't gemein dan so en magh het tegen my niet gelden / dat misschien hier en daar enig woord / manier van seggen / oft ook enige geheele spreuke in de Formulieren word gebonden / die ik niet gebzichte / ofte anders daar af spreke. Want de Acte die wy alle ondertekend hebben / bind ons daar niet aan / maar (so als de woorden luiden) aan alle de Artykelen ende Hoofdstukken der leere daar in begrepen ; daar ik my altijd aan hebbe vast gehouden / ende als noch ben houdende. Maar niet een enig Hoofdstuk noch Artijkel sal men in de Formulieren binden / dat ons leeren wil / wat maght of werkinge de Duivel op de menschen heeft : noch weiniger op andere schepselen / daar niet een letter af in Formulieren staat. De Catechismus wijgt 'er platt af still / en de Belydenisse brengt maar van ter zijden iets te pas in den XII. Artijkel ; welc wesentliken inhoud niet en is van 't gene dat de Duivel op den mensch vermaght of doet ; maar van de scheppinge in 't gemeen / en besonderlik der Engelen en menschen. 't En raakt ons niet so d'eerste schryvers van de Formulieren sommige ongewisse saken anders dan wy heden moghten verstaan hebben / also ons d'Acte niet en bind aan de mening der menschen / maar aan den sin van Godes Woord. Gelijck als in de Belydenis de XIII. art. dat de woorden uit den 49. Psalm op den val der eerste menschen gepast worden ; ende in den XXXV. het Brood en den Wijn in 't N. Avondmaal elk in 't besonder een Sakrament genoemd word.

een Sakrament genaamd word. So staat in den Catechismus op de 39. vrage / dat de dood des kruysles van God uervloekt was; 't welk men echter in Gods Woord so niet en leeft. So mede wat door Sleutelen des Hemelrijs zo te verstaan / word ons heden geheel ander uitgeleid / dan het daar in den Catechismus staat.

Ik doe hier by / hoe dat het klaarlijk blijkt / dat ja de stijl der Schrijvers en herschrijvers / in 't opstellen en over sien van dese stukken na hun besondere geboelens is geschikt geweest; dat daar in gevolgd is / wanneer het tegen de gemeene Leere van de Kerken niet en streed. Als by exempel dat op de 36. vrage van den Catechismus staat / dat mijne aangeborene sonden door de heilige ontfankenisse en geboorte onses Heeren voor Gods aangesichte bedektis; over 't welk t' sedert / zo wy weten / onder onse Leeraars noch verschil gebleven is. Diergelijke plaatsen zijnder meer / niet nodig alle te vermelden.

Het hebben sich onse Godgeleerden / als 't hen anders lustte / weinig met de Formulieren willen moeijen / nademaal sy niet alleen verscheidene leerstukken d'ein van den anderen by overlevering ontvingen / ende met malkanderen staande hielden / strijdig met den uitgedrukten text der Formulieren / of ten minsten desselfs duydelijke gevolgen: maar ook als hoofdzaken boordragen / die in deselve niet begrepen zijn; het zo datse daarin meest eenparig zamenstemmen / ofte in verscheidene geboelens staan.

Tegen de Formulieren word op alle hoge Scholen in 't gemeen geleerd. I. *Opera dei ad extra esse indivisa*, Gods werken na buiten zijn onverscheiden. Want de Belydenisse seft uitdrukkelik / art. IX. op 't begin / dat wy 't onderscheid der drie Personen in het Godlijk Wesen uit die werken leeren / welke wy in ons bevinden. Ende op het einde: Voorts staan aan te merken de besondere ampten en werkingen der drie Personen t'onswaart enz. De Catechismus op de 24. v. spreekt in alles op den selfden sin / en toont geen verder onderscheid. II. Desgelijx is 't gemeen geboelen / dat de Drieheid der personen uit het oude Testament bewijslijk is. Maar volgens den IX. Art. der Belydenisse sullen de twee schijfsuurplaatsen / daar toe als de kragtigste om te bewijzen / uitgesocht / niet meer uitzeygen als datter meer personen zijn dan een. IH. Van de X. Geboden seft de V. regel der Synode van Dordrecht / over het III. en IV. art. met den Heimonstranten in verschil / *Qua luminis Naturae, eadem hic decalogi est ratio. Cum enim & magnitudinem quidem peccati retineat, ejusque hominem magis ac magis reum peragat, sed nec remedium exhibeat, nec vires emergendi ex miseria conferat etc non potest homo per eam salutis gratiam obtinere.* 't Is hier even eens met de X. Geboden gelegen, als met het licht des Nature. Want also sy de grootheid der sonde wel ontdekken, en den mensche daar van meer en meer overtuigen; doch geen hulpmiddel aanwijzen, noch kragten om uit d'elende op te komen medebrengen enz. So en kan de mensche door de selve de saligmakende genade niet verkrygen. Maar nu seft een groot deel onser Godgeleerden / dat de X. Geboden zijn *Formu'a Fœderis Gratiae*, een Formulier van 't Verbond der Genade; immers in dier voegen alsse d'eerste maal op Sinat

zijn voorgesteld geweest. Wederom / de Belijdenisse seft in den XXXI. artijkel Aangaande de Dienaren des Woords, in wat plaatse datte zijn, so hebbende eene selfde macht ende autoriteit, zijnde alle dienaars Jeshu Christi, des enigen algemeen Bisschops ende des enigen hoofds der Kerke. Maar nu is tot Leiden op de hoge school geleerd: *Quid in causa disciplinae sanxissent Christianae, reifundatores, nusquam deprehendere datum est in Evangelicis & Apostolicis literis, &c.* Men verneemt nergens in de Evangelische noch Apostolische schriften, wat by de eerste planters van den kristeliken Godsdienst in saken van het Kerk bestier is vastgesteld. Daar na: *Est utique quod veneremur multis nominibus eam Episcopi appellationem, quā eminuisse supra Presbyteros comprobatum est.* Wy hebben waarlik veelerhande reden, dien name van Bisschop te vereeren, door welken 't seker is, dat deselve boven de Priesters of Onderlingen uitgesteken heeft.

Buiten de Formulieren word althans geleerd / I. Zedert het begin der Reformatie / dat de Paus d'Antichrist is. II. Zedert de Synode van Dort / dat een Verbond der Werken voor den Val geweest zy. III. Zedert Voetius tijd / dat het IV. Gebod moreel is: en 't andere gevoelen recht daar tegen over / dat het ceremonieel is. IV. Zedert Coccejus 't onderscheid van *ἀφεσις* *Αφεσις* vrylatinge of vergevinge, & *παρεσις*, *Παρεσις* overzieninge of voorbylatinge, eenige jaren herwaarts van groot belang geacht; alsmede V. van de 7. Perioden / by belenenen tijd lang hard gedreven; en van anderen met groten over wederstaan. Van welke stukken niet een enig woord in Formulieren is te vinden: ende niettemin weetmen / datter niets meer dan van dese dingen in de boeken word gelesen / of ook wel van predikstoelen is gehoord.

Nu sal ik wat besonderliker seggen / wat kragt of klem toch in de plaatsen is diemen my so voor als na heeft voorgeworpen / of die my self ontmoet zijn dese stoffe rakende. Nergens vindmen in de Schrift / dat 's menschen eersten val door Duivels ingevinge geschied zy: gelijk het woord op de 9. Vrage in den Catechismus staat. Nergens leestmen van de Duivelen en bose geesten in pluralis; in 'tveeltallig. En dat se als moordenaars loeren op de Kerke, ende een ieder lidmaat van dien, om alles te verderven ende te verwoesten door haar bedriegerien; ende ook niet / dat deselve noch eerst verwachten hunne tormenten en pijnen; daar doch alle wan geloof / dat se die al van 't begin af onderhevig zijn geweest. Desgelyk leestmen wel in de Schrift / dat de 12. Engelen uitgesonden worden tot dienst der gelovigen / Heb. 1. 14. maar niet / dat se daar toe geschapen zijn / so als in dien artijkel staat. Sy souden ook geringer moeten zijn dan de menschen: also de gene die alleen tot dienst van God geschapen is / 't gene van den menschen word geseid / noodzakelik veel meer moet wesen / dan degenen die het zijn tot dienst van God en menschen; so als nochtans uitdrukkelik geseid word van den Engelen. Desgelyk worden ook nergens in de Schrift de Duivelen de sonde, of de drie namen / duivel, weereld, vleesch, by malhanderen gevoegd; gelijk sulx op de 82. en 127. vrage is gesteld. Diergelijke stukken meer soude ik by een stellen / so dese niet genoegzaam waren / 't welk ik denke. Van dit eene acht ik voor aanmerkens weerdig: dat in 't overzien van de Belijdenisse in den jare 1566. ene gansche Periode van den

Wibbel sprekende uit den XII. artikel gelaten is / welke by den eersten duist albus gesteld was. Na de woorden: door hare bedrigheryen, ofte so als in 't eerste staat / door haar listigheid en bedrogh. Volghet. Ja ook so verre, dat sy hen van iegelijk aanbidden doen ende beloven grote dingen den mensche. Ende dat en is geen wonder, gemerkt hy voor Christum heeft derven komen, om hem van denselven te doen aanbidden.

Uit desen allen blijkt genoegzaam / datter de kerken en de leeraars beide qualik aan zijn zouden. Moesten sy sich richten na elk woord of spreuk / so als de styl en finlikheid der menschelike schryvers / telken male dat sy macht hadden om de Formulieren te overzien / dese of gene veranderinge daar in te wege braght: so als het van den Heer Heidanus in sijn Consideration pag. 5. en 6. mede wel is aangemerkt: seggende p. 5. datse ingesteld zijn na de gelegenheid van de tijden in welke sy gemaakt zijn, en meest tegen de dwalingen die doe in swang gingen, enz. daarna p. 6. op 't gene dat men de leeraars op ene nieuwe wijze aan de Formulieren scheen te willen binden: Hier mede, seit hy / word den Professoren, ja ook den Predikanten enen neuen arbeid geboren en geveerd: die tot noch toe gemeend hebben te kunnen volstaan, wanneer sy haar verskeren konden dat hare gedachten in de Schriftuur gevonden wierden, enz.

Uit welk alles dan noch eens ten klaarsten blijkt / dat sich niemand aan de Formulieren so verbind als men nu daar aan verbinden wil. Boven dit alles dient ook niet verswigen / dat ik nu bymoediglijk beroepen derf op elk eens gewisse / welke hen selven seggen sal / of sy ook de Belijdenisse en Regelen van Dordrecht al gelesen hadden / wanneer sy d'onderstaande Acte tekenden: zijnde wel verskerd / dat noch heden wel een goed getal bejaarde Predikanten zijn / diese nooit gelesen hebben. Ende des niettemin voor 't aanbaarden hunder diensten / als Gods Woord gelijkvoornig sonder omzien ondertekend; om dat men dat so doet / gelovende also het gene de Gereformeerde Kerk gelooft. Uit die blindheid is 't gebeurd / dat men nu voor 20. jaren in Friesland voor onrechtvoornig in mijn boek over den Catechismus aangetekend heeft / het gene met so vele woorden in den XIV. artikel der Belijdenisse staat / dat Adam voor den Val konde met sinen wille in alles over een komen met den wille Gods: willende dat ik hadde moeten stellen / hy quam over een.

Ik besluite dan uit kragt van all 't voorszreven / datter niet de allerminste reden is / nu te willen straffen over afwijkinge van de Formulieren: veel min / nu sulx sels te doen bekennen: nademaal uit desen nader overwogen / noch sal moeten blijken / dat niemant aan sulx minder schuldig is dan ik / sulx ik by gelegenheid noch wel nader tonen soude.

X X V I.

2. **D**at so te gelijk met de verklaringe van enige plaarse der D. Schrift / welke gehouden word van den Wibbel te spre

spreeken / maar by na van allen / word tegen gegaan / ende een andere nutte en ongehoorde verklaringe derselver in hare plaats gesteld : en dat den Auteurs om de oude te verworpen / sich enkelij bedient van de exceptien / meest gefundeerd op amphibolien ; [dobbelsinnigheden] maar ondertusschen geen bewijs geeft / waarom zijn E. verklaringe soude te prefereren zijn : daar dit laatste noch eens behoord had / om dat altijd genoegsame documenten vereischt worden van die gene / welke in een possessie van vele eeuwen na veranderinge staan.

A N T W O O R D.

Dat van de Formulieren so gelegen sijnde als geseid is / so en isser geen andere regel meer / die my soude konnen binden aan de verklaringen van anderen over besondere schijfplaatsen : gelijk ik ook verskerd ben / dat de Broederen des Classis daar in alle niet eens zijn. Welke byzheid sy ook al so wel / en sommige veel meer dan ik / gebruiken / in sodanige schijfplaatsen als hier te passe konnen ; sonder onderscheid te maken of die veel of weinig zijn. Altoos jonge Predikanten en Proponenten doen dat by al meer dan ik ; en moest sy buiten twijfel swaarder sondigen / die in veel plaatsen van d'oude uitleggingen afwijken / om dat het een man seit / dan die dat op weinigen door eigen oordeel en niet reden doet. En dit is eensins gesocht / maar een gebonden werk / dat ik niet voorby moght ; aangesien ik tegen een gemeen gevoelen schreef / welk voorzooftel alle die schijfplaatsen in sulken sin hadde doen verstaan en verklaren / alsse duslang meest verklaard zijn. So veel ik daar af overgeslagen hadde soudenmen my namaals hebben voorgeworpen : gelijk noch evenwel geschied met weinige die ik was voorgegaan / en die ik meinde dat uit d'andere genoegh verstaanbaar waren. Maar boven dit alles zijnder noch verscheidene plaatsen / daar ik enen sin van tone / over welken d'andere broederen ook niet eens en zijn ; ende my derhalven so wel by staat te verschillen als henlieden. Ende als 't er einde lijk op aan komt / laat sien of ik dan wel het tiende deel so veel schijfplaatsen in enen nieuwen sin heb uitgeleid als de Heer Cocceus heeft gedaan / wanneer sy noch so oud niet was als ik ; ende wiens nieuwe uitleggingen by velen als regelen / niet alleen van uitlegginge / maar self van spreken in hunne boeken gelesen / ende van de predikstoelen gehoord worden. Ende dit over leersulken die wesentlijk zijn : daar het mijne / hoewel van groten gevolg ten aantsien van al 't misbruik en misverstand dat uit de doling / die ik tegen spreke rijft / alle hoofdstukken des geloofs volkomeliks laat alsse zijn ; alleenlik den Duiwel uit die plaats wechneemende / daar de boeken en predikationen anders vol van zijn. *Nimirum hinc illa lacryma!* daar is al 't klagen om te doen.

Ende ben ik noch bereid om te verstaan / waar ik enigen sin aan enige schijfplaatsen gegeven hebbe / die niet so wel (indien niet beter / so ik meine) met

niet den tert der schriften / met den aart der grondtalen ; en met de regelmate des geloofs bestaat / als enige andere die wy van vorige leeraars op goed geloof ontvangen hebben. Ende dit seg ik van de *amphibolien* ; dubbelsinnigheden , en gedragte wy tot de redenen / die ik self t' elcher plaatse so in mijn Boek als in dese schriften gebe.

XXVII.

Hier by komt die grote aanstoot ende ontsteltenisse van geleerden van Neken (om met zijn Eerw. te spreken.)

A N T W O O R D.

Die aanstoot en ontsteltenisse kan tot mijnen laste niet komen ; sonder wy ten tweeden male te verongelyken in een selfde sake. Eerst door mijn Boek / eer de gemeinte daar van kennis hadde / by deselve over al hatelik te maken ; dingen daar uit seggende die daar niet in staan / en die der in staan / op 't onangenaamste uit te leggen / en versoepelyk te maken : ende nu ten tweeden door dit in d' Artijkelen tot mijne nieuwe beswaarnisse so te stellen / als oft ik desen aanstoot ontmoetende self degene ware / die den aanstoot heb gegeven. Mijnen onschuld ga ik dus bewijzen.

1. Die mijn Boek meest lesen / zijnder minst aan geërgerd / meest gesticht : en so sy geërgerd zijn / het is over de handelingen tegen wy.
2. Hoe meer bewegingen dat over 't selve Boek tegen wy gemaakt word / hoe meer 't getal der Lesers toeneemt / ende sy in mijn gevoelen treden.
3. Verscheidene die seer geërgerd waren uit het gene sy daar van gehoord hadden / zijn also seer gesticht na datse 't gesien en gelesen hebben.
4. In plaatse van wy af te gaan en te verlaten / so sy geërgerd waren / so sietmen de Gemeente tseiert desen onlust meer en meer toeballen / ende sich tot wy te versamelen.

Alle dese omstandigheden weereldkundig zijnde / so verwachtte ik daar in gene verdere tegenspraak : maar make wy sterk / om sulx alles by alle gelegentheid van stuk tot stuk nader te bevestigen. Ende derf seggen / dat van tien die 't Boek met opmerkinge sonder vooroordeel gelesen hebbende / op 't minst de negen sullen voor wy zijn ; wel verstaande so veel den inhoud desselfs betreft en 't gevoelen dat ik daar in bewere. Want so sy hier en daar een woord / of spreekwijze / of besondere stellinge of verklaringe berispen : sulx gebeurt alle boeken ; ende is geen wonder ontrent een geschrift daar elk so veel praatse af gehoord heeft eer hy 't leest / ende alreeds 't een en 't ander lek of gebrek af geseid is eer hy 't leest ; dat hy dan in 't lesen dies te scherper daar op lettende / ietwes meer daarinne meent te vinden dan hy anders soude. Desgelijc / men saken minsten negen vinden van de tiene die mijn Boek verwerpen / welke gevraagd of sy 't ook gelesen hebben / sullen seggen neen.

Maar 't vooroordeel des Kerkenraads / het Boek eenpariglijk verfoejen-
de / sonder datter vijf van vijftig waren die doe 't selve eens doorlezen hadden /
of 't was om tot mijner be/waernisse hier en daar wat op te soeken / wat uit te
halen / en op 't hatelijkste voor te stellen ; sonder dat ik ook tot daar toe ober
't minste stuk gehoord was : de tydinge daar van door besondere leden / aan-
stonds ober Dam en Beurs / door de Boekwinkels / en ober al daar men-
schen tsamenkomen / met groten pber / van tijd tot tijd telkens alffer een stap
verder was gegaan / tot mijn meeste nadeel uitgeroepen ; 't gerugte van den
handel der Synode / en de byzesses daar van om een oortje by de straat herkofft /
mijn naam van de predikstoelen afgelesen ; verscheidene predikationen / meer
ober omstandigheden dan ober saken / immers geen van alle rakende den ei-
gentliken inhoud en 't belangen van mijn boek ; echter met sulken taal en stijl /
als bequaam was om het selve / ende ook den Auteur als onduldelijk door de
gemeinte uit te roepen ; voortz alle sulke waarshouwingen ober al door dese
en genen mijner eigene medebroederen / onder 't volk / en ook besonderlik aan
voornaame luden tegen sulken Boek / als ten hoogsten verfoejelijk / gebaan ;
sulke en diergelijck bedryf heeft dese ergernis en ontfeltemis in en buiten eerst
verwekt / en daar na vermeerderd en geboed.

Daar by komt / dat het een deel der Gemeente op dese wijze sich ergerende
door 't gene zy niet en weten : een ander / en veellicht ook wel 't voornaamste
deel / sich als voorschrijvents meer en meer bemerkende / aan sulken hande-
ling geetgerd zijn ; waarin ik my op d'eigene onderwindinge mijner Mede-
broederen / en 't getuigenisse huns gemoeds beroepender / wat aanstoot zy in
besondere bejegening daar ober wel te lijden hebben / van hoe vele hunder toe-
hoorders zy verlaten worden / hoe veel zy hunder achtlinge en gunst by veel
verstandigen daar door verliezen / die sich boven anderen ober dese sake tegen
my in 't openbaar of in 't besonder sien of hopen laten : en hoe seer de Kerke-
ke magt ende haar gesag / binnen en buiten de gereformeerde Kerk / door die
bedribben wordten won gesteld ; hoe menigen mond geopend om daar qualik
af te spreken / sonder datter middel is om de selve toe te stoppen / door opening
van saken en omstandigheden / die d'opspreek / so de menschen alles wisten /
noch vergroten souden : dit alles / waarde Broeders ; is de regte oorsaak van
d'ontfeltemissen diemen my te laste legt.

Want dat die van my niet komt / blijkt noch nader / uit dien dat ik maar een
lijf hebbe / en maar eenen mond om my te verantwoorden ; so veel Predikan-
ten / Ouderlingen / Diakenen / ober al tegen my in sprake zijn : sommigen
op stoel / daar zy vele menschen tefens spreken ; anderen op de Beurs / by
dach / en by nacht op de wacht / en elders daar de menschen 't samen komen.
Ondermiffen wat doe ik tot al dit gewoel : en wat ontfeltemisse kanten my
te laste leggen / die elk een niet vreden late / sonder iemant ober sulken handel /
tehoon ik 't wete / aan te spreken / of my 't allerminst te laten blijken ? en wat
heb ik gebaan ? anders als een Boek gemaakt / en daar in mijn geboelen voor-
gesteld / sonder dat ik daarin iemant in 't besonder rake : Voortz my altijd
hebbe

hebbe laten seggen; voor Kerkeraad / Synodus / of derselver Gecommitteerden ben verscheenen / so dikmaals als men my geroepen heeft; in predikation / schoon so verre tegen my gedaan zijn / my van dese stoffe en wat daar aan kleeft / voorzigtelijk onthouden / ende als 't de Feestdagh sterten / of de woorden van den Catechismus my op 't stuk van d' Engelen of den Duivel braghten / al 't gene dat betwist kon worden / zorgvuldich gemijdt: Niemand tot spreken of tot schrijven voor my ofte myne sake den minsten raad of daad gegeven / seif op allerhande boerkens tegen my in 't licht gekomen tot op deser ure toe gesworen. Maak ik evenwel van noch onsteltemisse / so en weet ik niet hoe men doen moet als men sich gerust wil houden.

XXVIII.

En de is eindelijk onse vrage / of niet door dese maniere van exceptien en gesochte verklaringen de waarheid van het Christelik gelobe meer wankelbaar gesteld worden / als door de oude verklaringen dier plaatsen / daar van gemeld is? Want als men so magh voorzgaan / hoe is in de woorden van *scheool* of *hadees* een Hell te binden? Ende hoe kunnen door sulck een wegh niet veel andere / ja de aldergetoighrigste hoofdstukken worden in twijfel gebracht: voornamentlijk als enig ding verworpen word / om dat het onbegrijpelijk is? Desgelijx / of niet de ware godbzughrigheid meer daar door verachterd dan gebozderd word? nademaal alle die gebruiken van den Heere Doetius hier te boren / en van meer anderen aangewezen / so doende ten eenemaal worden geelimineert / ende tseffens met den Duivel uitgebannen.

A N T W O O R D.

Op de vrage in desen voorszkomende / kan men lichtelik sien wat ik te antwoorden hebbe: die geen ander oogmerk in dit gantsch werk en hadde / dan om de waarheid van het Christelik gelobe tegen alle wankelingen te verskeren / ende de kragt der Godsaligheid / die ik sagh dat door bygelobigheden merkeliijk verzwakt word / tegen allen uitblucht en verhinderinge door te setten. Ende kan ik niet begripen / die niet een eenig hoofdstuk des geloofs daar in betwiste / hoe ik dan exempel geve om deselven eenigsin onsekerderte maken? De twee woorden *hikw* *scheool* en *adns* *hadees* betreffende / is het seker / ende weten de Zoeders mede wel / dat die uit sich self en eigentliijk de Helle niet betekenen: ende meermaals van onse eigene Oversetters graf in plaats van helle vertaald zijn. Als mede dat het woord *adns* by Petrus Hand. 2. 27. niet anders dan het graf te seggen is; hoewel daar van de onsen (ik en weet niet

om wat reden) het woord Helle in de plaats gesteld is. Ende doet my groetlyk verwonderen / so d' Eerw. Broeders buiten die twee woorden ook de Helle niet en souden binden / daar ikse zelfs niet eens inspekken soude. Ook niet in *ταρταρος*, *tartaros* hoewel onse Oversetters dat woord *ταρταρος* *tartaros* noemen in de Helle werpen. 2 Pet. 2: 4. Want het genoegezaam seker is / dat de *Tartarus* der oude Heidenen lang niet en is het gene by de Christenen de Helle word genaamd / en dat die niet derselver en der Roomsche gesinden Vagebuur veel meer gemeenschap heeft.

Eindelik: indienmen sich tot veiligheid van 't Kristelyk geloof / aan d' oude verklaringen moet houden: waarom bleven dan d' eerste herstellers van 't Kristelyk Geloof by 't Vausdom niet? Waar blijft de wegh tot vorderinge open / so men sich by 't oude altijd houden moet? Wordt de roem der oudheid en 't gesagh der Roomsche Kerke vooz geen merk noch regel van de waarheid by ons aangenomen; hoe derben wy hen niet alleene daar in navelgen / maar ook uitleggingen van 150 / ja van 50. jaren nu al mede oud / in de leere der kerken noemen? Want om sulke ben ik mede al van nieuwheid bestraft geweest. En hoe hooz ik dese taal noch eens / na dat men die onlangs / wanneer sulx aan Coccejus en Descartes volk wierd voorgeworpen / als paapsch verworpen heeft? Ende kunnen wy niet reden paapsche Overleveringen wyaken / indien wy ook de uitleggingen der schriften als by overleveringe moeten overnemen? Wat is dat anders dan ene menschelyke oversettinge te authenticiseren / en derselver uitleggingen tot ene *glossa ordinaria* gewone uitlegginge te maken? Eindelik / hoe word my dit nu van de Broeders noch voorgeworpen / so even na dat van de Formulieren is gesproken / nabien dit selve dindelik de Formulieren tegensprekt? Want die enen leeraar verworpenlyk acht / om dat hy afwijkt van de nieuwste oudheid der menschelike schriften, ofte de gewoonte van uitleggen / ofte van de menigte der uitleggers; daar hy alleenlik om afwijking van Gods Woord kan strafbaar zijn: die gelijkt der menschen schriften by de goddelike schrifturen; regeltrecht tegenden VII. art. onser Belydenisse.

Men doet my 't grootste ongelyk / wanneer men seit (gelijk nochtans 't gemeen seggen gaat) dat ik enig ding verwerpe om dat het onbegrijpelijk is. Hoewel ik naitlyc iemant wete van de genen die my tegen werpen 't gene ik van de slange in 't XX. hoofdstuk des II. boeks heb aangetekend. Alwaar men niet geloven wil / dat ik de waarheid van des menschen val / veroorzaakt door den Duivel recht gelobe / om dat ik niet wil seggen (dewyl ik niet en kan) hoe ik 't begriipe. So wilmen dan / so ik waarlik iet gelobe / dat ik het begriipen moet: en so ik segge ik geloof het sekerlyk / maar ik begriip het niet; so seggen sy / dat ik het niet gelobe. De saak is: dat men eigentlik niet en behoeft te geloven het gene men begriipt; noch te begriipen 't gene men geloof. Want geloven is iet vooz waarachtig houden om dat een ander 't seit. Heb. 11: 1. Maar begriipen is van dingen die men selve weet / en derhalven geen getuigenis van anderen behoeven om te geloven. Wat my aangaat: so lang als ik iet in de Natuur en door de Reden soeke / so en neem ik geen ding aan dat

dat de Sieden niet begrijpen kan. Maar kom ik tot de Schijf / so wil ik ook begrijpen / dat sp 't seit / al en begrijp ik niet de sake diese seit. Dien streck houd ik door mijn gansche Boek / welken esse seit dat men ook moet houden. Maar dedense so als se seggen : men soude laten nu niet sulke dingen te beswa-
ren

Belangende 't laafte in 't besonder : of de ware Godsahgheid door mijne leere ook verachterd word ; dan oft het tegendeel veel eer behoort geleerd te worden : dat laat ik aan 't oordeel des onpartijdigen lesers / over 't gene ik in 't laafte hoofdstuk kostelijc heb aangemerkt. Ende sulc / gelijk als mede van de suiverheid en sekerheid der Leere / in 't XXXV. hoofdstuk sleghs by voor- raad so gedaan : niet voornemen / na vereisch der order op het einde van 't ge- heele werk / het een en 't ander noch uitvoerliker in 't licht te stellen / so God wil en wy leven sullen. Ondertusschen strekt nu dit in alle dese wederweerdig- heden en tegenstribbelingen tot mijnen troost ; dat ik nu niet werk en oogmerk beide daar door noch meer sie voortgeholpen / tot verlossinge des volc van by- gelovigheid / daar hen sommige (dit is bewijflijk) noch niet kracht in hou- den willen / tot verskeringe van het Kristelijc gelove / tot vernederinge van den mensche / die so veel meer quads begint te sien in syn eigen self / als hy te voren op den Duivel schoof ; die sich verlost vlnid van den last des argwaans op sijns naastens misbedrijf / als een werktuig van den Duivel zijnde ; om alleen op Godes hand te zien ; die sich door fabelen niet meer verleiden laat / noch uit de Schijf meer leest dan hy geschreven vind ; die God so veel te meer ontfiet als hy den Duivel minder schijpind ; en God van herten dankt om dat hy 't so verstaat. Dese algemeene voordelen der Gereformeerde Kerck / die sp mit de suivere leere van de waarheid trekt / bevind ik dat mijn tegenwoordig werk ook in 't besonder volgen ; door verscheidene betuigingen die nu van al- le kanten daaraf voren komen ; en ik danke God / die nu binnens tijds dit doet ontmoeten : 't welk ik eerst op 't einde van 't geheele werk daar uit ver- wachten konde : waat nu ik dies te meer vertrouwen neme / dat het einde beter wesen sal dan syn beginsel. Waar toe ik ook des Heeren seggen bidde. En- de dit *sp עזר ענין Eben ha'zer* , Steen der hulpe ; want tot hier toe heeft ons de Heere geholpen.

Ik en segge dit niet / waarde Broeders / als oft ik W. E. E. mede voor- sodanig hielde / als ik daar so even kilaagde datse mijnen pber in het goede sou- den tegenstaan : dewijl ik uwenhalve van het tegendeel verskerd ben. Want uwe eigene handelingen betuigen het in desen / dat uw oogmerk is het mij- ne / en dat alleen in 't oordeel en gevoelen een verschil is dat de liefde niet en quetst. By so veel ernst als W. E. E. in dese schijften toonen / om nu tot dat gevoelen te doen wederkeren / dat sp beter achten dan het mijne / is nu uwe bescheidenheid niet een gebleken. Ende wil ik wel daar by verklaren / dat het geen andere vier beter maken of ook verder brengen sullen. Op sulken wijze soude 't moeten toegaan / so men nu of iemand van de doling tot de waarheid brengen soude. Echter *sp* het geen hardnekkigheid / dat ik nu verder niet geseggen late / dan ik overtuigd kan worden : en dat de redenen

van de waarde. Broeders opgebracht / deselvsde werking niet hebben op mijn
 verstand of oordeel als op 't hune. Ik hebbe toegegeven daar ik konde:
 maar dat raakt / bekenn ik / maar het een en 't ander binnentwerk / en niet
 so seer de sake of der grond van 't werk / welken sp sien dat ik vast houde.
 En sien in mijne redenen niet een / en de bedenkingen die ik op hune redenen
 hebbe. *Et si infans, me cum ratione infans*: so ik gek ben, dat ik niet sonder re-
 den gek ben. Dat ik in 't voorstellen en beantwoorden van redenen en weer-
 redenen hier en daar wat ernst gebruik / dat zy den aart des disputerens
 toegeschreven / 't welk sonder dat niet wel bestaat. Die word ook hier en
 daar by de E. E. Broedren / schoon niet hun vieren / en op veelte name /
 my eenen in sachtmoedigheid voorgaande / wel getoond: God geve / dat top
 wederzijds de Waarchheit betrachtende in liefde / alleszins mogen opwassen in
 hem die 't hoofs is / Christus. Dat zy also!

L E S E R

Der voorgaande stukken heeft het eerste in den Kerkenraad en de Syno-
 dus van 't voorleden jaar tot Edam gediend: het tweede en derde voor de
 Classis / na 't houden der Synode; waar op de sake met de laatste Artijke-
 len van Satisfactie, en ene suspensie van 11 weken by 't Classis van Am-
 sterdam op den 21. Januarij deses jaars finalik en volkomenlik is afge-
 daan.

't Gene nu volgt / is een niets werk; d' Artijkelen om meerder satisfactie
 dit jaar in de Synodus tot Alkmaar ontworpen / en na hun uitgesproken
 vormis (daar sp voor af den tijd toe weigerden) by my beantwoord / in ma-
 nieren als hier na te lesen staat.

ARTYKELN VAN SATISFACTIE,
door Gecommitteerden van de Synodus tot Alk-
maar, voorgesteld aan B. BEKKER, over zijn
Boek genaamd de *Betoverde Weereld*.

Met zijn ANTWOORD op deselve.

Angesien de Leere der Gereformeerde Kerke so
aangaande de werkinge der Geesten in't gemeen,
als der goede en quade Engelen in't besonder, op
vele duidelijke beproefde getuigenissen der H. Schrif-
ture is gegrond, in welke het oogmerk van den H. Geest, de
klaarheid der woorden, de tsamenhang en omstandigheden
der H. Text, de standvastige stijl en eenstemmigheid van het
Woord Gods in dit point, sonder sich selver elders ooit an-
ders te verklaren, of ons daar toe te leiden; en andere rede-
nen, gevoegd by d'eenvoudigheid der historien, een aan-
dachtig leser van dese waarheid ten vollen overtuigen; gelijk
dan, ten blijke van dese evidentie, ook de Kristelijke Kerke
van der Apostelen tijden af, tot onse dagen toe, op deselve
wijze die algemeen en volstandig heeft geleerd: en aad' ande-
zyde dit gevoelen en Boek van D. Balthasar Bekker, behal-
ven zijn eigen misverstand, geen ander fondament heeft dan
sijne negative, gesochte en konstelik verdichte uitvlugten,
en verdraaijingen, of wel versierde ongerijmdheden; ten
deele opgevatt uit een onvaste redenkaveling, gesteld tegen
de klare meening van den H. Geest; ten deele abusivelik toe-
geschreven aan het schriftmatig gevoelen der Gereformeerde
Kerken; doende hy beneven dit alles, en in zijn schrijven,
en in sijne uitleggingen der H. Schtiftuurtexten veelsins blij-
ken een merkelike ongestadigheid, het nu dus, dan weder
anders verklarende, of betuigende onkundig te zijn wat 'er
van

van te maken; (waar van eenige blijken hier na gemeld sullen worden) om dus doende niet so seer , gelijk 't beraamde , den sin des H. Geestes , uit diens eigene woorden en doelwit te halen , als wel deselve na sijn meininge , dessein , en convenientie te schikken.

So heeft de Christelike Synodus , in de vrees des Heeren en tot weghneeminge der gegevene ergernis geresolveerd , dese volgende verklaringe , schuldbekentenis en beloften Dr. Bekker voor te houden.

A N T W O O R D.

Mitsdien dat de citatien hier na volgende / alle op weinig na op den eersten druk mijns Boek in 89 staan; so en sie ik niet hoe het den opstellers deser artikelen ernst kan geweest zijn / satisfactie van my te eischen / nademaal ik op verscheidene van die plaatsen by den volgenden / en voornamelyk by den laatsien druk gepoogd hebbe satisfactie te geven; en niet reden verwarde dat my geseyd wierde wat daar aan ontbreekt / alvorens nadere satisfactie begeeren. Want hoe kan hy ooit eenen vryen hals krijgen / die al betaalt wat hy kan / so het hem daar na noch telkens wederom in rekeninge word gebraght / en geescht het gene hy van tyd tot tyd in vermindering der hoofdsomme heeft aan 't Comptoir gebraght? Daar hy komt noch den dubbelen arbeid / om den beiderleijen druk op elke plaatse na te sien en te vergelijken; om te tonen / wat genoege daar op magh gegeven zijn: Waarlik al te langen moeiliken werk / om terstond te antwoorden / gelijk men eischte / of anders van den dienst gecomoveerd te zijn; gelijk daar op laast gebolgd / en daar in eerst is bepoogd geweest.

Dit voorhoofd der Artikel behelst ene wijdbloppige beschuldiging te gen my / van saken die niet alleen nooit bewezen zijn / noch in 't volgende bewezen worden: maar die ook op de beschuldigers selve passen / gelijk vervolgens in 't besonder blijken sal. Waar toe voor eerst dient aangemerkt / dat dese Voorreden twee saken tegen malkanderent voor uit stelt / en daar uit het besluit opmaakt / om my volgende Artikelen voor te stellen. Het een lid der voorszonderstelling is van de gedurige en algemeene Lere nopen de de Geesten / in de kristen Kerke uit Gods Woord bekend; het ander / van mijne afwijkinge / en tegenstrydigheid ontrent deselve / door mijn schrijven en geboelen in 't gemelde Boek. Waar uit sy dan besluiten / dat sy reden hebben om my tot die Artikelen te verplichten.

In 't eerst lid is naawelijc een woord dat geen bewijs behoeft / of waar van het tegendeel by na niet is bewezen in mijn eerste Boek; als daar voorszandtelick op aangeleid / dat ik wil betonen hoe onseker / hoe verscheiden en ver-

anderlik

anderliik / de heidensche geboelens van so veelerhande Geesten en derselver werkingen / door 't Jodendom tot d'eerste kristenen zijn afgebloeid / in 't Pausdom wijd en zijd verspreid / en nooit genoegzaam by de Protestanten uitgeledigd. Welke volgens dien / na so veel veranderingen van geboelens heden niet en kan behouden hebben d'eerste leeringen des kristendoms / die beel eerder dolingen dan leeringen te noemen zijn : ende ons tot heden toe beletten van den reghten sin der Schriften na te speuren ; welker vele duidelike , beproefde getuigenissen , door klaarheid van woorden , met den samenhang der omstandigheden , standvastigheid van styl en eenstemmigheid , sonder sich elders ooit anders te verklaren of ons daar toe te leiden , mijn gewisse grond zijn / daar ik in mijn gansche werk op bouwde ; om myn selven en so vele anderen die het onpartijdig lesen / van de waarheid mijns geboelens dus ten vollen te overtuigen.

De tegenstelling behelst niet anders dan beschuldigingen die dikmaals geseid / maar nooit bewezen zijn. Geen misverstand altoos ; gelijk het ook niet word genoemd waar in het soude bestaan / ende nochtans gehouden voor den grond van mijn geboelen. Die my van misverstand wil te reght helpen / moet voor 't naast houden / dat hy my dat tone ; en dan reden geve waarom dat ik moet geloven dat ik daar in misse : insonderheid / so sijk een misverstand de grond / of van veelerhande dolingen en misgrippingen geoordeeld word / gelijk als hier. Te weten / beneffens mijne negative soude dat het fondament zijn van so veel gesochte en konstelik verdichtten uitvlugten en verdraaijingen , versierde ongerymdheden , en wat dies meer is. Dit alles magh ik dan wel bygelik ontkennen / so lang als my niet word verklaard waar in dat misverstand besta.

Ook en kan ik niet verstaan / wat het voor een negative / dat is ontkennende stelling is / die beneffens 't onbekende / inruers onbemoemde misverstand / het eenigst fondament van mijn geboelen word genaamd. Want ten hoogsten sal het maar een beginssel van mijn onderzoek zijn / dat ik / namelijk / ontkenne / 't gene anders tot een fundament van dat geboelen word geleid / 't welk ik betwiste. En so is het qualik te begripen / hoe 't ontkennen van een ding / of hoe die ontkening tot een fondament van redenkabelinge dienen kan : also daar toe vereischt word iets dat men vast stelt. Doch het sal so wesen / dat het fondament / waarop gemeenlik dat geboelen / 't gene ik onderzoek / word gebouwd / van my word ontkend / of bewijs daar van geeischt. 't Welk te swak of nietig bindende / so dunkt my dat ik reden hebbe / om sulken geboelen te ontkennen ; 't welk dan is te blijven by de negative. Maar daarmede word van mijn geboelen op die negative niet gebouwd ; dan wel na een ander fondament gesien / dat affirmatijs is / dat is waarmede iet gesteld word ; ende wel so vast gesteld / dat men 't niet ontkennen magh. Sulker fondamente heb ik meer dan een / waar op ik mijn geboelen bouwde ; geen misverstand noch negative ; maar stellingen die in Gods woord bevestigd zijn / so als 't vervolg ons leeren sal.

't Gene verder geseid word / dat ik tot gronden mijns geboelens maar

uitvlughten hebbe/ ende wel sodanige die gesocht, en konstelik verdicht zijn; alsmede dat het maar verdraajingen en versierde ongerijmdheden zijn / uit ene onvaste redenkavelinge opgevat; word hier wel geseid van mannen die nooit mondeling of schriftelik niet ny gehandeld hebben; ende laat sich mede lichtelik so seggen / als men by malkanderen sitt om Artijkelen op te stellen / daar de man niet by is / dat hy sich soude verantwoorden konnen: maar het is daarmede niet betwefen / dat alsulke uitvlughten niet meer dan uitvlughten / of die redenkavelingen des Auteurs tegen de klare meininge des H. Geestes zijn. Ende is meest het verschil ober de schriftmatigheid van 't gevoelen / niet der gereformeerde Kerken, maar van besondere personen in deselve en daar buiten: verre van daar / dat so genaemde schriftmatigheid soude konnen dienen tot enen grond van herroeping / by hem die iet voor onschriftmatig houd / so lang als hy niet van het tegendeel overtuigd is; daar niemant van de Synodus noch stellers der Artijkelen de minste moeite toe genomen heeft.

Het word nochtans beloofd / enige bliken hier na te melden mijner merklike ongestadigheid in d'uitlegginge der H. Schriftuur texten: derhalven sal ik die verwachten ter plaats daar die bliken ny ontmoeten sullen. Doch ik ben so wel verskerd van d'opregtigheid mijnes handels en mijns ogemerks in deseu / dat ik ny van 't grootste ongelijk beklagen moet ober 't gene verder word geseid; als of 't ik dede 't gene ik door 't gansche werk betone 't werk der anderen te zijn / daar ik tegen schrybe; te weten / dat zy den sin des H. Geestes na hunne eigene meininge, dessein en convenientie schikken: welken ik met groten ernst en moeite uit diens eigene woorden en doelwit soek te halen; waar af 't verbolg de waarheid nader sal doen bliken.

Uit dit alles is te sien / wat reden dat de Synodus gehad kan hebben / om dese Artijkelen in de vrees des Heeren, die 't beginsel der wijsheid / ende also nooit sonder kennisse van saken is / op te stellen. Want de Classen / die hunne afgesondene tot de Synode daar toe hebben goedgebonden te verplighen / hebben niet de minste aanwysinge gedaen van saken diemen ny uit mijn Boek in 't besouder voor houden soude. D'opstellers der Artijkelen hebben 'er die uittrekselen bygesteld; het zy daar met der haast uitgesocht / of by den eenen of anderen van huis mede gebragt / en van d'overigen niet / of niet behoorlik nageffen: immers in de Synodus niet / dat die daar af soude hebben konnen oordeelen / of er dat achter lag 't gene word voorgegeven / om ny tot sulc ene nadere verklaringe / schuldbekenenis en belofte te verplighen. In dese drie stukken moest de nadere satisfactie bestaan / so daar enige met regt van ny konde gebozderd worden. Doch tot geen van allen bind ik ny verpligt. Tot geen verklaringe, het zy datmen daar door d'uitlegginge van den sin versta / in vorige Artijkelen van den 22. January uitgedrukt / also deselve van ny niet zijn opgesteld; het zy datmen 't neeme voor eens betuiging / gelijk hier schijnt de meininge te wesen; also deselve niet byeder noch duideliker wesen kan / dan de gene die ik daar van mijne opregte meininge / en suiver oogmerk hebbe gedaen. Die ny daar by niet geloof / die geloof ny niet. Tot geen schuldbekeninge altoos voor menschen die so beelsins tegen God aangaende ny

my gefondigd hebben; oft over zaken die schoon qualik mogten van my gedaan of geschreven zijn / echter allen schryberen gemeen zijn / en (gelijk hier na sal blijken) anderen veel meer dan my. Tot geen Belofte: dewijl ik alreeds meer in voorgaande Artijkelen beloofd hebbe dan ik schuldig was; gelijk op 't einde nader blijken sal. Nochtans soud ik het eerste en het laaste nog byzwijlig uit liefde tot den vrede / en tot bewijs mijner bescheidenheid doen; also het tegen mijn gemoed niet is: doch het tweede soude regelrecht daar tegen strijden; of moeste nader overtuigd wesen / daar dese Artijkelen niet bekwaam toe zijn.

I I.

Dese ses Artijkelen des Eerw. Kerkenraads van Amsterdam / als by zijn E. eerst aangenomen / doch met een kleine elucidatie derselver.

A N T W O O R D.

Ik hadde eerder gedacht / dat dese 6 Artijkelen by die van de Synodus soude verworpen zijn geweest / of ten minsten voorby gegaan; also de meeste leden / van de meeste Classen uit welken sy bestaat / tegen de Filosofie van Descartes zijn / en dat die van Utrecht / met name de Professor Lepdekker en de Predikant Bink die 6 Artijkelen aanmerken als uit die Filosofie voortgebloeid; derhalven ook gansch geen genoegen in deselve neemen willen. Volgens stond my te bezyen / dat ik de Synodus in desen al voldoende / dan eventwel noch niet voldoen soude kunnen aan die mannen / welken sich niet ontsien hebben uit hun besonder goedbedinken het werk des Kerkenraads en Classis van Amsterdam te berispen / en voor een groot deel te verworpen; ende nochtans by deselve Classis / Kerkenraad / en d'andere Classen in dat aansien / of immers van die vertrouwelikheden van dat vermogen zijn / dat deselve na hen omsien / d'eene om een afgedane sake te herdoen / en een uitgewesen en reeds uitgeboerde vonnis te herroepen; en d'anderen om op 't nieu / na gedane satisfactie noch meerder satisfactie te eischen.

Om der hoortheid wille / also die 6. eerste Artijkelen des Kerkenraads in de Acte van satisfactie den 22. Januarij 1692 / by de Classis aangenomen / begrepen zijn: so en sal 't niet nodig zijn deselve hier te stellen; dan alleenlik het IV en VI daar die weinige woorden van elucidatie, dat is verklaring, by d'opstellers deser Synodale Artijkelen zijn bygevoegd

IV. Dat de denkingen der goede en quade Engelen, gevoegd zijnde door den Schepper met de bewegingen van sulke lichamen als hy wil, het zy in de Hemel of op der Aarden, verscheide werkingen kunnen voortbrengen: gelijke ook dadelik voortgebracht hebben, volgens de getuigenissen en exempelen des H. Schrifture.

Want betwijfel ik de mogelijkheid niet ontkenne / waar af d'Artikkel sonder dese bygeboegde elucidatie maar alleenlik spreekt ; so behoeve ik slegs exempelen of getuigenissen der Schrifture , om te bekennen dat sodanige werkingen dadelik van d'Engelen zijn voortgebragt. Doch die dadelike voortbrenginge staat my even eens te vozen als die van Mozes en Aaron / wanneer zy dadelik voortbragten / Dorschen / Luifen / water uit den Rotsteen / en diergelijke ; niet door eigene kragten hunder nature / so als die van God geschapen was ; maar als dienaars in 't uitvoeren van Gods wonderwerken / daar sy waarlik iets in deden / sonder dat nochtans te doen / waar door dat wonderwerk wierd uit gewrogt. Ende op die wijze heb ik ook de exempelen en getuigenissen der Schrifture / die van de werkinge der Engelen vermanen / in het 10 en 11. Hoofdstuk van mijn tweede boek verklaard.

VI. Wanneer dan de Gereformeerde Kerk de plaatsen der H. Schrift, aangetrokken in het Boek genaamd de Betoverde Weereld, in sulken sin verstaat, dat de goede en quade Engelen dadelike werkingen, *het zy op malkanderen, het zy op de lichamen* hebben gedaan, en noch dagelijx doen, kan haar uit dien hoofde *van my of iemand anders* niet te laste gelegd worden, dat sy den Schepper en onderhouder de eere van sijne wonderdaden ontneemt, of de leere der saligmakende genade verduistert.

Het behoeft hier ook niet geseld / op de lichamen : also het van de lichamen is dat die Exempelen en getuigenissen spreken : en so hen dat word toegestaan van lichamen die hunne eigene niet en zijn ; so kan het noch veel weiniger ontkend worden van de werken die zy op malkanderen / als gelijk op gelijke doen. Want dat altijd lichter is / dan te werken op het gene ongelijk is / van nature ; so lang als ieder schepsel in hem self word aangemerkt / wat het is en wat het vermag of te lijden of te doen. Ende wanneer ik hoor dat het der gereformeerde Kerk niet te laste mag geleid worden / en also van niemant anders ; het moet volgen / dat het dan van my ook niet geschieden mag. Waar uit men sien mag / hoe geringe swaartgheld ik make / om d'artikelen ter satisfactie van my gegeven / noch nader te amplieeren / en also met een elucideren, wanneer men 't van my eischt / indien 't daar mede te doen is ; haddemen my slegs by tijds de plaatsen voorgesteld / daarmen sulx van noden achte. Want nadien het mijne woorden niet en zijn / met welken die Artikelen staan uitgezukt ; so en is het mijne schuld niet / by aldien daarin wat twijfelagtigs ofte dubbelsinnigs mag te binden zijn. Echter wil ik t'aller tijd / en voor ieder een verklaren / in wat sin dat ik 't versta ; volgens welken ik opregtelik en ter goeder trouwen hebbe willen spreken.

III.

Weshalven 't my dan nu van herten leed is /

ANTWOORD.

Die maniere van spreken is bedacht om my te doen schuld bekennen / na dat ik de schuld die daar mogte geweest zijn / eens booz al geboet hebbe met de straffe van suspensie / my dooz 't eindelijk vonnis van de Classis den 22. Jan. opgelegd / gewillig van my ondergaan / en wel stiptelsk ten einde toe in acht genomen. De verskeringe die ik den twee Gecommitteerden / eer my dese Artijkelen zijn boozgesteld / gegeven hadde / om daar over met de mannen van de Synodus in onderhandeling te komen / was wel duidelsk bepaald tot nadere elucidatie en ampliatioe der boozgaande Artijkelen van den 22. January, so ik den misnoegden op die wijze tot gerustheid konde brengen: maar geensins tot verdere schuldbekenninge / en also tot verswaringe mijner censure, die ik al so lang ten vollen en ten overbloed had uitgestaan. Ik en vermoghte gemoeds halven niets te doen / 't gene mijn regt en byzheid / dooz het geven der boozgaande satisfactie bekomen benadeelen / veel min vernietigen konde. Wat en hoe verre my leed was in 't gene ik geschreeven hadde / 't zy nopende den inhoud of de wijze daarin gebuikt; dat had ik by booznoemde Artijkelen al ten vollen uitgebukt: ende wat daar boven is / soude tegen mijn geboelen zijn; hoedanigen verklaringe geen eerlik man / veel min een kristen / en noch minst een Predikant ooit geven magh.

IV.

TEn eersten. Dat ik in mijn schryben / in het Boek de Betoverde Weereld / nopende de werkinge der goede en quade Geesten / met den aankleben van dien / ben afgeweken van de H. Schryft en Formulieren van eenigheid der Gereformeerde Kerken / die uit deselve zijn 't samengesteld / en welke ik lange aangenomen en ondertekend hadde.

ANTWOORD.

Het is wel aan te merken / dat in desen eerst de H. Schryft en daarna de Formulieren worden boozgesteld / en dat ik die beiden in mijn schryben tegen ga; sonder dat daar uit een eenig woord word bygebragt dat tegen de Schryfture zy / ofte een eenige Schryftuurplaats die ik tegenspreke. Daarom moet dit deel der beschuldiging niet recht verworpen worden / daar geen bewijs af is te vinden

ter plaatse daar 't behoort: *quia actor non probans absolvitur reus*, om dat de klager niet bewijssende, de beklagde in regten vrygesproken word. Ende sulx moet hier te meer plaats hebben / dooz dien dat nopende de formulieren expel meer is dan de formulieren / so hadden diergelijke daar uit dooz en boven dese moeten aangewesen zijn geweest: 't Welk niet geschied zijnde / so besluit ik dan met dies te meerder regt / dat in mijn gansche Boek / ten naaersten ondersocht / niet een eenig woord te binden zy / 't welk tegen die Schysfure streeft.

Wat de Formulieren betreft / die van ons ondertekend zijn; te weten onsen Heidelbergfchen Catechismus / de Nederlandfche Belydenis en de Regelen van 't Synode nationaal te Dordrecht over de vyf artijkelen besloten; deselver achinge word in desen tweefing aangemeld; als uit de H. Schriften 'saam gesteld, ende van my self ook aangenomen en ondertekend zijnde. Maar het eerste word vergeefs alhier gefeid / sonder eens te vozen / daar het wesen moeste / die schysfuren aan te wijzen uit welken iets ter sake dienende in formulieren zy by een gesteld. En bewijle selfs die ondertekening niet verder gaat; dan dooz so verre wy in d'ondertekende Acte die belijden met de H. Schysfure over een te komen; so en is daar geen verbintenis van ondertekening / daar geen bewijs is uit de Schysf. Omme sulx so veel te klaarder te doen sien / heb ik die Acte daar so veel gerughts af is / tot gerief des Lesers achter aan dit werk doen stellen: waar beneffens ik hem wijfe tot het gene ik geantwoord hebbe op het 25. Voozfel mijner VI. Onderhandeling met de Gedeputeerde van de Classis / daar my 't selfde van de formulieren voorgehouden is.

Wat nu voorts die ondertekening belangt; waar dooz ik neffens anderen heb aangenomen, my selven na den inhoud van dien te reguleeren: ik mag hier boven anderen blank staan / als hebbende die ondertekening met goede kennis gedaan / en met een goed gewisse achtervolgd. Wanneer ik se dede / had ik niet alleen den Catechismus van der jeugd aan in mijns Vaders huis geleerd; maar ook de Belydenisse meer dan eens gelezen: de Regelen van 't Synodus wel niet in d'Acten der Synode / die ik 't sedert eerst bequam / maar uit Amelius en anderen den inhoud van 't geschil bequamelijk begrepen. Maar wat anderen betreft; so ben ik wel verskerd / dat sy wel den Catechismus dooz die ondertekeninge weten moesten / also sy dien in hunne kindsheid al van buiten wisten; maar so veel als de Belydenis betreft / so ben ik wel volkomenlik verskerd / dat van tien niet een deselve dooz de ondertekening gelezen heeft. Wat seg ik / voor de ondertekening? Self in tien jaren daar na nog niet / derf ik van het meerder deel wel seggen: ende beroepe my op de conscientien der genen / die my nu in allen desen tijd geduriglik / van alle kanten met de formulieren dus beschuldigd hebben / dat sy selve noch de heft niet weten / wat in de Belydenis / en noch welmiger wat in de Regelen van Dordrecht staat. Het heeft my self een weerdig Predikant gefeid / die al 34. jaren was in dienst geweest / dat hy niet en wist / of hy ooit de Nederlandfche Belydenis gelezen hadde. Is het dus gelegen met de Predikanten / die de Formulieren onderte-

hand

kend hebben; wat salmen dan van d'Ouderlingen denken? hoeveel van de 24 in beide de Noordhollandsche Synoden / die my veroordeeld hebben; hoe veel van de 25. in den Kerkenraad van Amsterdam? welker sommigen over Dam en Beurs so lang en veel van mijne ondertekening der formulieren hebben uitgeroepen? Hoe veel zijnder onder dat getal die den inhoud van de formulieren weten? En so welnuig als'er zijn / die spreken minst daar af / also by de meeste kennig ook de meeste bescheidenheid te vinden is.

Wat soude men dan met die luiden selve doen / gelijk my geschied / ik wist hen geen raad. Want ik en soude niemant weten / van de genen die de acte van verblutenis aan de formulieren ondertekend / welke niet met prediken of schrijven / sich hier en daar tegen d'uitgedrukte woorden van het een of ander formulier vergriipt: waar af ik noch den Leser in 't besonder eens wat nader blijk betonen wil; self uit boeken die met acten van approbatie der Classen of der Professoren wel gewapend zijn. Daar by so heb ik noch twee saken in mijn Antwoord op het 25. voorstel mijner VI. Onderhandeling met de Gecommitteerden van de Classis aangewezen; te weten / algemeene stellingen / aanlopende tegen de formulieren / ende nochtans by allen in 't gemeen / of ten minsten by de eene of andere sekte onder onser kerken leeraars aangenomen; en dan noch nieuwe stellingen / in de formulieren niet begrepen / ende nochtans in 't algemeen en als hoofdsakelijk gedreben / so seer dat iemant moet voor onrechtinnig gaan, die iet daar af ontkent of anders leert.

Maar my aangaande / al voor 30 jaren heb ik de Belijdenis gepredikt / een geheel jaar lang / artistiek voor artistiek / van Sondag tot Sondag / in plaats van den Catechismus; ende also wel geleerd wat daar in staat en op wat wijze: sulx ik ook altijd hebbe geoordeeld beter op stoel te boegen / dan de Catechismus / welken ik liefst laten soude voor de Catechisatie / mogt ik na mijnen sin begaan. Dus vroeg dan my selven al gewent hebbende aan de formulieren; so had ik te minder nood om daar af te dwalen: boven dien ook door gaans in mijn onderzoek / het zy dat ik te prediken of een boek te schrijven hadde / eerst in de formulieren siende / en die met malkander vergelijkende / alvorens tot gebruik van andere schrijvers my te ontleiden. Sulx heeft men dikmaals uit mijne predikationen kunnen merken; wanneer ik niet alleen den Catechismus menigmaal heb aangetrokken / gelijk anderen wel mede doen; maar self ook de Belijdenis / 't gene ik naauwelix van iemant hore. Voor de bedieninge van 't H. Avondmaal / als my de Belijdenis-predikatie te beurt viel / heb ik / ik alleen / en niemant anders / al voor lang / ende mi noch laast gedurende al dese opschuddinge / de Nederlandsche Geloofs-belijdenis tot mijnen draad genomen / en geheel verklaard. Met goeder conscientie heb ik dat gedaan / als bereid staande om daar van rekenschap te geeven in den dag van Christus. De geheele Gemeinte / beneffens mijne amptgenoten / die my gehoord hebben / sullen dan mijn brief zijn geschreven in hunns herten / bekend en gelesen van alle menschen.

Wat magh dan toch de reden zijn / waarom dat ik / die meer dan anderen my aan de formulieren honde / voor een overtredet mijner ondertekening

dici

dien aangaande moet gehouden worden? Het is om datmen / latende 't oprecht gebruik derselbe / sich aan dat misbruik heeft gewent / datmen de formulieren als enen twistappel in 't honderd werpt / om iemand swart te maken; en datmen lichtelijk het een of ander woord of spreukje daar in vinden kan / dat een weinig anders luidt dan iemand leert wien men op het lijf wil vallen. En dat valt gemakkelijker dan uit de Schrift een dolenden te overtuigen / of zijn geboelen te weerleggen: also men slechts behoeft te seggen / daar staat so / en dat hebt gij ondertekend; dienvolgende zijt gij de facto van den Dienst gesuspendeerd. En dat genoeg staat dan in hunne eigene keur; so dat ik staan of vallen moet so sy 't verstaan. Doch laat ons nu eens sien / wat proeven uit mijn Boek te halen zijn / dat ik tegen formulieren let geschreven hebbe.

Als wanneer /

V.

I. **O**ntrent de goede Engelen: de Gereformeerde Confessie belijdt / Art. XII. *Dat God de Engelen heeft goed geschapen, om zijne sendboden te zijn, en zijne uitverkorenen te dienen. En ik schrijve / by exempel s. 423.* De Schrift dan, als geseld, sich na ons voegende, stelt ons al wat men in de weereld siet of bemerkt, in dier voegen voor als het ons betreft. D'Engelen derhalven als *gedienstige Geesten*, Hebr. 1: 14. niet alleenlik ter eere van God, maar ook tot welstand van zijn volk. Vorders weten wy niet wat d'Engelen zijn, of wase doen. Ik denke dat ons d'Engelen bewaren, helpen en op de banden dragen, Psal. 91: 11, 12. *gelijke rezen.*

s. 480. *In fine.* Dus verre 't gene in de Schrift hier af te vinden is: waar uit ik nu die twee gevolgen trekke. I. Dat van het doen der Engelen ontrent de menschen niet sekens uit de H. Schrift te halen is. II. Maar dat het alles dient, watmen daar af leeft, om Gods bedrijf ontrent de menschen kinderen, na menscheliker aart van spreken, op ene hemelstatige wyse te verbeelden.

En diergelijke passagien meer.

A N T W O O R D.

Behalven 't gene ter voorszeyde plaats meer geseld is / so veel als den sin en inhoud van de woorden in den 12. Artikel der Belydenis betreft: so en sie ik niet / hoe de bygebraghte plaatsen van mijn Boek daar tegen strijden. Want ik daar niet in ontkenne / dat God d'Engelen geschapen, of goed geschapen heeft; nocht ook datse zijne sendboden zijn; maar bevestige dat / en

verklare slechts ten derle / (en elders byzonder) hoe sy dat zijn. Dool ik in die verklaringe / dat moest my aangewesen worden. Of wil ik wijser schijnen dan een ander / om dat ik segge vorder niet te weten, wat d'Engelen zijn / of watse doen? Die dat vorder weten / dan ik daar getoond hebbe / uit al 't gene datter ons de Schrift af seit / die is schuldig my daar van te onder-
 righten: immers dat begeer ik in oprechtheid. Wat de laatste woorden betreft / on die van den 91. Psalm gepast / die worden door de bygevoegde uit den 78. Psalm verstaan / welke niet behoorden daar af gelaten te zijn / om den sin te verminken. Nu voege dan de Leser daar noch by het gene ik by den laatsten druk II. 10. §. 23. heb ingevoegd.

Dat van §. 480. sie ik mede niet / hoe het tegens d'aangetrokkene woorden der Belydenisse strjdt; of so ik daar tegen sondige / so is my de vermaarde Doetius in die sonde voorgegaan; also by Part. V. Disp. pag. 241/242. daar af met dese woorden schrijft. *Effectus angelici Psal. 74: 8. & 91: 11. Hebr. 1: 14. Dan. 6. 2 Sam. 24: 16. Jesa. 37: 36. Psal. 35: 6. ad dei apparitiones & operationes, immediatas reduci possunt.* De werkingen der Engelen, Psal. 34: 8. en 91: 11. Hebr. 1: 14. Dan. 6. 2 Sam. 24: 16. Jesa. 37: 36. Psal. 35: 6. kunnen tot Gods onmiddelijke verschijningen en werkingen betrokken worden. Waar by wel is aan te merken / dat die Heer alle die schriftuurplaatsen hier by mal-
 handeren stelt / welke ik in 't 8 / 9 / en 11. hoofdstuk na den eersten druk §. 421. 433. 453-462. en in 't 10 / 11 / en 13. hoofdstuk na den laatsten druk in desen selfden sin verklare: So dat Doetius hier al het selfde seit / het gene ik op 't einde des 10. hoofdstuk segge: een Engel legerd sich om ons, draagt ons, leid ons, vecht voor ons, plaagt den bosen, slaat hem dood; alles in dier voegen dat God self het werk vast doet. Hoe is dit dan in my sulke een onduidelijke stelling / die Doetius al lange voor my heeft geleerd?

Zijnder diergelijke passagien meer op dien sin in mijn geschrift te binden / gelijk op 't einde gesegd word / ende ik wel gelove dese twee alhier met woorden uitgedrukt / sullen buiten twijfel de voornaamste zijn. Derhalven ook onnodig dat ik die self ga opsoeken / also d'opstellers der Artijkelen die moeite / als onnodig / niet genomen hebben: maar op dese wijze goed makende / 't gene by hen 't meeste geld / so en maghmen geensins twifelen / of d'anderen sullen mede lichteliker op te lossen zijn. Ende wat voorts mijne leere van de kragt en werkinge der Engelen betreft / daar af maghmen byzonder lesen op de 4. vooystellinge der II. Onderhandeling / ende insonderheid in de III. onderh. dooygaans; met namen op de 3-11. vooystell.

VI.

2. **O**ntrent de quade Geesten / van welke de Confessie segt / volgens Gods Woord art. XII. De Duivelen en bosc Geesten zijn also verdorven, dat sy vyanden Gods en alles Goeds zijn;
 (i) na

na al haar vermogen als vyanden loerende op de Kerke, en een ieder lidmaat van dien, om alles te verderven en te verwoesten met haar bedriegerijen: &c. en *Brage* 127. *Catech.* dat onse doodvyanden, de Duivel, de Weereld en ons eigen Vleesch niet ophouden ons aan te vechten. &c.

Daar ik in tegendeel heb geschreven §. 5, 6. Hoe kan hy (de Duivel) de Kerk in 't algemeen, en elk een der gelovigen alto bestrijden, sonder dat hy kennisse van saken heeft? Lieve, seg my toch, wat weet 'er doch de Duivel af, waar God sijn volk heeft, en wat hy met hen doet. &c.

§. 526. &c. Dit dan daar by latende, so salmen niets gevonden hebben, uit al 't gene tot noch toe gesien is, dat de Duivel, na dat hy in 't begin der Scheppinge den mensche verleid heeft, sedert self in persoon niet meer op den selfen werkt of vermagh.

En meer passagien van diergelijken inhoud / die in mijn Boek zijn te vinden.

A N T W O O R D.

Op dese twee plaatsen van mijn Boek / vergeleken met die van de Belydenisse art. 12. heb ik mede al geantwoord op de 25. Vooystellinge der VI. Onderhandeling: 't welk daar op uit komt / dat ik met mijne onderteekening my selven aan geen woorden of enkele spreuken; maar aan hoofdstukken van de Formulieren hebbe vast gemaakt / om geen andere / veel min strijdisge in 't openbaar te leeren; mede gelett zijnde op de exempelen aldaar van my bygebraght / tonende hoe anderen eben seer / en by meer dan ik / uitspreekelikh besondere plaatsen der Formulieren tegenspreken. Daar by komt / dat het uit vergelijkinge des eersten druks van de Belydenisse met den tweden blijkt / hoe ongewis de schryvers van deselve doe noch in dit stuk geweest zijn / en hoe weinigh dat de woorden van deselve hier ter plaatse met den stijl der *H. Schriften* goed te maken zijn.

So dan noch meer passagien (gelijk op 't einde word geseid) van diergelijken inhoud in mijn Boek zijn te vinden, die en konnen de meeste swarigheid niet maken / alsoo de twee hier boven anderen gemeld buiten twijfel de voornaamste zijn. Van van de sake self / te weten / wat de Duivel vermagh of niet / heb ik my op de 6 vooyst. der II. Onderh. en byders op de 12-15. der III. Onderh. en op de IV. Onderh. doorgaans / en eindelik in de VI. Onderh. op de 7/8/ en 9. vooystelling breedspreekelikh verklaard.

VII.

Ten tweden is my van herren leed.

I. Dat ik aan seer veel plaatsen der *H. Schriftuur* een berkeer-

keerden sin en ergerlike uitlegginge heb trachten te geven; als onder anderen met name

A N T W O O R D.

Na de Formulieren volgt de N. Schrifstuur / diemen heden wil dat na de Formulieren moet uitgeleid worden / en niet de Formulieren na de Schrifstuur. In ene volle kerklike vergadering heb ik dat uit den mond van een geleerd Predikant gehoord. Nochtan word my hier niet gebergd te be-lijden / dat ik so wel tegen de Schrifstuur als tegen de Formulieren geschreven hebbe: maar tegen den sin van de Schrifsture; en dat doorene ergerlike uitlegginge / die enen verkeerden sin aan deselve geeft. Hier van sullen wy 't be-wijs in volgende staaltjes mogen sien: maar ergerlike uitlegginge, dat eischt wel nadere verklaringe; also het so wel genomen als gegeven ergernis kan zijn. Doch het soude my niet swaar vallen te verklaren dat my sulck een ver-keerde sin en ergerlike uitlegginge der Schrifsture leed ware / indien ik over-tuigd kon worden / dat ik daar in gedoold hadde. Maar dat ik sulx soude ge-tracht hebbe te doen / is ene boosheid daar ik (God zo geloofd) niet van overtuigd ben / noch ooit overtuigd sal worden. Dienvolgens magh ik hier wel bijzikelik verklaren / dat ik desen artikel / so als die leit / nimmermeer be-kennen sal.

VIII.

An de historie van den val en verleidinge des menschen Gen. 3. deselve niet alleen met beel gemobeerde schijn-swarigheden aan alle kanten stellende op schzoeben / maar ook schrijvende / §. 549. Doch wy hebben, mein ik, klaar genoegh gesien, dat de Historie, alles na de letter opgenomen, niet waar kan zijn. §. 479. Dien En-gel die Israël geleide / en verlost heeft / in wiens binnenste Gods Naam was, Exod. 23:20/21. verklaard hebbe te zijn de Wolke, daar besteld ten teken, en met een ten middel van Gods tegenwoor-dige werkzaamheid.

Als mede de geschiedenisse van Christi verfoeking door den Sa-tan / en doorgaans de Historien der Mirakelen Christi in het uit-werpen der Duibelen / en bysonder het baren derselven in de stoffen. Matt. 8. en diergelijke meer.

A N T W O O R D.

Belangende de Historie van des menschen Val / weet ik mijn gefond geboelen en oprecht oogmerk niet beter te verklaren / dan het van my by den eersten druk in het 17. ende by den laatsten in het 20. des 11. boex by vermeerderinge op §. 1/ 25/ 26/ 27. gedaan is: hebbende sulx alles vorder van misduidinge gesuiverd / in mijn antwoord aan de Classis ter IV. Onderhandeling / op het 2. en 3. voorstel. Waar uit blijkt / dat de swarigheden die ik in den letterliken sin bemerke / geen schijnswarigheden zijn; welke niemant noch heeft opgelost; en dat ik door deselve aan te wijzen / en op 't einde van dat hoofdstuk / so veel des nood was / oplofende / die heilige historie vast / en niet op schroeven stelle.

Van den Engel die Israël door de woestijne geleid heeft / is noch noot in Aerkentend / Classis nochte Synodus met my gehandeld. Dies ver wacht ik eerst daar ober nader onderrichtinge.

Wangående de Versoeking des Heeren van den Duivel / 't gene ik by den laatsten druk in het 21. hoofdstuk §. 4/ 5/ 6/ 13/ 14/ 16/ 17. tot nader verklaringe daar ober segge; gevoegd met mijn antwoord op de 9--13. stelling der IV. Onderhandeling des Classis; sal (hoop ik) ieder een die het onpartijdig leest / voldoen: So niet / men sal my dan ten minsten moeten toestaan / dat mijne uitlegginge op dit stuk niet ergerlijk is; so verre als ik van de letter afga / wanneer ik 't woord Duivel of Versoeker op 't bekende hoofd der bose Engelen na 't gemeen geboelen ook verklaren wil. Waar van echter afwijkende / mitsdien dat ik daar na waar schijnliker / en als door mijn besonderste geboelen stelle / dat men door dien Lasteraar of Versoeker liever enen mensche magh verstaan; so en blijfter niet de minste swarigheid in den letterliken sin / welken niemant sonder nood verlaten magh. En dan wil ik wel eens weten / tegen welken regel des Geloofs / of artijkel van de Formulieren by ons ondertekend / die uitlegginge aanklopt / of wat alderminste hindering deselve aenbrenght aan de wesenlikste oefeninge der Godsaligheid?

So sal het ook moeten uitkomen / met des Heeren Mirakelen, in 't uydrijven der so genaamde Duivelen gedaan / indien maar wel gelesen en overwoogen word het gene ik in 't 27/ 28/ en 29. hoofdstuk des 11. Boex / na den laatsten druk breeder dan in 't eerste hebbe voorgedragen. Doch ten oberbloed heb ik op de swarigheden my ter V. Onderhandeling van des Classis wege voorgeworpen / onderschrijftlik gaantwoord; daar ik het als noch by late / so langh als my geen nieuw worden voorgeworpen / endie van meer gewichte mochten zijn. Insgelyx sal men daar mijn antwoord vinden op diergelyke meer, als op 't einde van dit deel des artijfels kortheds halven word geseld.

IX.

En daarenboven noch op verscheidene maniere al te oneerbiedig het **D. Woord Gods** / daar ieder hoor moet hebben / gehandeld of daar van gesproken hebbe: als ten hoorbeelde

§. 572. Datter verscheidene andere dingen meer (als de stryd van Michael en den Duivel / Jud. 6. 9. waar van aldaar wordt gesproken) in de Schrift zijn vermeld daar niet van te maken is.

En §. 436. Van de boodschappen / die Gabriel aan den Profet Daniel / cap. 8: 16 / en 9: 20. aan den Priester Zacharias / Luk. 1: 11 / 19 / en aan de gesegende maagd Maria / Luk. 1: 26. gebragt heeft; dat sprekende. Dese maakte hem self bekend, dat hy de gene was die voor God staat: als of hy dat besonder boven d'andere Engelen hadde; welke nochtans alle tot die van de kinderkens toe, het aangesigt des hemelichen Vaders sien. Matt. 18: 10. Ik sie dat dit alles so verbloemder wijze gesegd word; gelijk het ook met die drie boodschappers in een gesigte was, datmen qualik weten mag wat daar af te leggen zy.

ANTWOORD.

Wat achtinge ik aan de **D. Schrift** betwijfe / is genoeg te sien / daar ik deselve tot een hoofd en grondstuk mijner lere stelle / om die grote magt der Duivelsche mirakelen tot niet te maaken / als op 't einde van mijn 11. boek 35. §. 3 / 5-8. te lesen is. d'Exempelen hier ingebragt betwijfsen geensins het contrarie. Want ik kan waarlik niet begrijpen wat oneerbiedigheid ik door sulke schryven tegen de Schryfthuure begaan mag hebben; in welken na Schryfthuurs eigene verklaringe Sommige dingen swaar zijn te verstaan; 2. Pet. 3: 16. van welker sin doe al beswaarlik / ende nu door so langen tyd verloop / en volgens dien onkunde van noodwendige omstandigheden / daaz 't verstand van sulke plaatsen niet gehaald moet worden / geheel niet af te maken is. Dit en soude den van my so breed niet luiden / indien d'opstellers der Artikkelen / tot be- wijs hunder getrouwigheid / ter eerst gemelde plaats mijne woorden vol mit gezet hadden; waar in men mag de reden sien waarom ik segge / dat van sulke plaatsen der Schryfthuure niets te maken is. Want in enen aassen vragende Waarom? so segge ik daar; door dien dat de bescheiden, daar 't regt verstand van alles uit te halen was, niet meer voor handen zijn. En daar by breng ik dan 't exempel van de Cherubijn te pas / die den toegang van het paradijs bewaarden / daar van geen schryfteleerde tot op heden toe met sekerheid iets geweten heeft te maken. Orogenen van die sulke seggen van my oneerbiedigheid dunkt / die zijn / volgens eigen seggen / uit eerbiedigheid verpligt / ten minsten eens daar af te

maken; de swarigheden die ik daar bermelde / op te lossen; my also te onder-
 rigten / en na overtuiging van schuld tot die bekentenis te brengen. Sonder
 dat blijf ik noch al seggen / datmen qualik weten mag wat daar af te seggen zy:
 Maar dit segge ik / en daar gaat mijn oogmerk in dat schrijven heen / datmen
 veel dingen uit zijn hoofd of uit andere menschen schriften van de Engelen te
 berde brengt / daar af uit de H. Schrifture / niet met al / immers weinig met so
 klare sekerheid te seggen is / als men beeltijds of ook doorgaans van de selve
 spreekt.

X.

Item dat ik geleerd hebbe / dat de H. Schrift in het spreken sich
 voegt na 't gevoelen der Heidenen / en boozoozdeelen van het volk;
 self in historien: als

§. 461. *in fine* over Daniel 6: 21 / 23. daar Darius aan Daniel met
 verwondering gebraagd hebbende het gene hy booz ogen sag / heeft
 ook uwe God u van de Leeuwen konnen verlossen? kreeg van hem tot ant-
 woord; *Mijn God heeft synen Engel gesonden, en den muil der Leeuwen toe-*
gesloten. Dan. 6: 21 / 23. Dit doet sich klaarlik op, als na der Heide-
 nen gevoelen gesproken, die alle onvoorfiene hulp den Daimones toe-
 schreven, die van der oppersten Godheid wege de sake hier beneden stu-
 ren. Vergelykt §. 481 - 484. sprekende van 't gene staat Dan. 10:
 13 / 20. *De vorst des Koninkrijx van Persen stond tegen over my, daar ont-*
rent dus redeneere. §. 484. dus houd ik my aan den regel, *Scriptura Sym-*
bolica non est argumentativa de schrift by gelijkenis sprekende bewijst. In de-
 sen heeft men slechts op 't oogmerk, niet op d'omstandigheden te sien,
 welke anders nergens toe en dienen, als om aan de vertoning de gedaante
 van een historie te geven.

En §. 666. handelende van de mirakeluse herstellinge van een kind /
 daar Mattheus van segt cap. 17: 18. ende de Duivel ging van hem
 uit, en hy Markus 9: 25. *Jesus den goest aansprekende, gy stomme en*
gy dove geest, ik bevele u gaat van hem uit, en Luk. 9: 42, Jesus bestraf-
te den onreinen geest, ik dit gesteld hebbe. §. 668. Om te weten wat dien
 jongeling gedeerd heeft, moet men na de reden die de Vader gaf niet ho-
 ren: also die met vooroordeel sprak, na 't gemeen gevoelen van de Jo-
 den, hier voor hen al geseid. En hoe sich de Schrift in 't spreken daar
 na voegt, is met enen al verstaan. Het zy dat hy maan siek of beseten word
 genoemd; dat leit niet, dat de Maan daar iets toe dede, of sich de Duivel
 daar in mengde, gelijk dat doorgaans so begrepen word; maar wel, dat
 die menschen dat geloofden, en om dat se 't so geloofden / ook so spraken,
 en

en om dat elk een so sprak, een ander, (nu wie was dat hier / als Christus en d'Euangelisten) schoon hy beter wist, so sprak gelijkmen was gewoon te spreken. *ens. verg. §. 760. en diergelijke.*

Cap. 16: §. 5 10. opgehaald hebbende menigte schriftnurplaatsen/
die ons beschrijven den Duivel A. van sijnen Aart, dat hy listig is; want so heeft hy Eva door arglistigheid bedrogen, 2 Kor. 11: 3. **B.** van sijn vermogen; hy heeft den sondaar onder sijne magt, so lang als die sich niet en bekeerd. Hand. 16: 38. dus heeft hy ook 't geweld des doods, Heb. 2: 14. **C.** sijn Bedrijf in 't gemeen, het bose te werken. 2. Theff. 2: 9. Gods woord wech te stelen. Mark. 4: 15. Gods kinderen versoeken. 1. Kor. 7: 5. 2. Kor. 2: 10. **D.** sijne Wijse van doen: dat hy sich dikmaals veinst een Engel des Lichts. 2 Kor. 11: 14. **E.** sijn tegenwoordigen staat, dat hy Gods gevangen is. Openb. 20: 7. **F.** sijn nakende Verderf, wanneer hy van den Hemel vallen sal, Luk. 11: 18. Rom. 16: 20. Waar op sal volgen de straffe des eeuwigen vuurs, dat hem en sijnen Engelen bereid is. Matt. 25. **vervolge §. 5 11. aldus.** Dese dingen laat ons nu wat nader overwegen. Daar toe heeft men, na mijn oordeel, d'uiteerste omsigtigheid van noden. Want somen slechts vlak wech op de spreekwijzen toetast, die de voorverhaalde dingen op den Duivel passen, so sal men onvermijdelijk enen God van hem maken, diergelijke nooit geweest is. *ens. §. 677.* so seer is men genegen om den bosen vyand groot te maken. Want so 't hem aangaat het gene men gelooft van hem geleid te zijn: d'Almagtige en allerhoogste God sal maar een weinig meer zijn dan de Duivel. En wat den gelegenden Saligmaker, dien Koning aller Koningen betreft: sijn hemel'sch Rijk word hier op aarden nooit so groot noch so machtig, als men wil dat het Rijk der verdoemde schepsels uitter Hellen zy. Want het zijn vierderley benamingen, welker ieder vry wat groots behelst, diemen op den Duivel past. I. *Overheden en Maghten.* Rom. 8: 38. Efes. 6: 12. Kol. 2: 15. II. *Overste deser Waereld.* Joh. 12: 31. en 14: 30. en 16: 11. III. *God deser Eewe.* 2 Kor. 4: 4. IV. *Overste van de magt des Lichts.* Efes. 2: 2. &c. De H. Schrift op sulken wijze sprekende, en also verstaen, darfe dus van den Duivel spreekt; heeft van ouds af tot gelegentheid gediend, om der Heidenen *Daimones* in den Duivel te veranderen. **En een weinig daarna:** in voegen dat de Satan metter tijd tot so groten heer verheven is als men heden siet. **En wat meer is van die natuur.**

A N T W O O R D.

Hoe ik versta / en op wat bewijs ik beruste / wanneer ik de H. Schryft oordele te spreken na 't gevoelen des gemeenen volks / het 3^e Joden of Heidenen: sulx maghmen §. 418. in den eersten druk / en II. 1. §. 9 en 10. §. 11. in de laatste druk nasien. En so veel als dit gevoelen in hemself betreft / is dat lang voor my beruist en beslecht / onder alle sulke stellingen / als voor eerst wel door seet schadelijke nieuwigheden / op alle Classen en Synoden op het hatelijste uitgestreken; maar daarna gelijkelijk by alle Classen en Synoden bygeleid / om mishandelen voortaan daar in te dragen. Byzonderlijk heeft over dit geschil / of de Schryft spreekt na 't gevoelen des gemeenen volks / de Synodus van Gelderland den Professo^r Wittich (doe tot Diermegen) in den jare 1660. eerst veroordeeld / ongehoord; doch het jaar daar aan/na ontfangen van betet onderricht / haar vorig oordeel ingetrokken; so als uit de acten der Synoden 1660. en 1661. blyken magh. En wat my betreft / niemant heeft my ooit van Synodus / of Classis wege / of des Kerkenraads in dit stuk gepoogd te overtuigen; 't welk nochtan na alle eisch van billikheid soude moeten voortgaan / eer men my tot schuldbekenenis verplichten kan.

En dit seg ik hier te meer / also ik uit my selfs / op het bloot gerugte van misnoegen / in dit deel al mede hebbe gepoogd verhoeringe te geven / door inballinge van woorden die tot versachtinge dienen mochten / daar het doegelijk geschieden konde / of eenigsins van node scheente wesen; sulx ik hier nu in 't besonder op d'aangetogene plaatsen tonen sal.

§. 461. In plaats van de woorden / dit doet sich klaarlik op, als na der Heidenen gevoelen gesproken; bemerkende / dat het anderen so klaagt niet scheen als my / heb ik met den laatste druk de volgende gesteld. Dit doet sich klaarlik op met gelijken stijl, als daar effen Nebukadnezar, (die te horen was gemeld) ende volgens dien waarschijnlik, na der Heidenen gevoelen dus gesproken. En dan voor de woorden / 't is dan even veel enf. seg ik tot verklaringe van de reden mijns gevoelens. Want ik stelle voor bekend, dat een afgodisch Koning, den waren God niet voor den zijnen, maar wel voor Sadrachs en der Joden God erkennende, van desselvs Engel niet en soude gewaagd hebben; sonder dat aloud en algemeen gevoelen, dat hy met den Heidenen van der Goden veelheid en derselver Eoden hadde. Mijn gevoelen word van den doogleerden Spencer en meer andere in de Gereformeerde Kerke ondersound; en ik ben bereid het selve met meer redenen te billikhen / tot dat ik van kragtiger noch overtuigd sal zijn. Maar ondertusschen is het seker / dat het tegendeel so wel als 't mijne maar besondere gevoelens zijnde / my niet strafbaar maken kan / so ik met welvigen konde / en van 't meerderdeel verschille.

De plaats §. 481—484. heb ik by 't herdrukken II. 16. §. 1—4. so gelaten alsse was / om dat ik niet voorszien konde / gelijk by niemant ook vernomen hadde / den aanstoot die de mannen van de Synodus daar uit neemen / my 't in dit Boek staat / dat als een steen van aanstoot opgenomen is; hier jaars

jaren na dat ik het selfde en noch breeder dan hier / in mijne uitlegging over Daniel / daar ook §. 1. uitdrukkelijk aangewesen / heb aan den dagh gebraght sonder dat my ooit van iemand d'allerminste swarigheid gemaakt is; en daarin nu te laat.

Op het gene §. 666. en 668. nopen de den Vader van het maanſiek kind, van my geſeid is / ſeg ik hier niet meer / ſo lang als niet getoond word / waar in dat het quaad mijns eerſten ſeggens magh gelegen zijn: alſo my blote aanwijſinge niet onderrigten kan / daar ik echter altijd om verlegen ben.

Van ene menighe Schriſtuurplaatsen, ſo het de Broeders noemen / des Duivels aart, vermogen, bedryf, wijs van doen, tegenwoordigen ſtaat, en nakend verderf beſchrijvende / worden nochtans niet meer dan twaalf uit mijn Boek alhier gemeld; om te bewiſſen dat ik de Schriſture wil doen ſpreken na der Heidenen geboelen / ofte des gemeenen volks. Ik kinde §. 510. en des eerſten dylks in alles 22 / en den laaſten II. 19. §. 1. in 't geheel 26. aangetekend; die ik ook meest alle in 't vervolg des ſelfden hoofſtuck in 't beſonder kortelik verklare. Maar ik ſie niet / wat bewijs de woorden geven / die hier uit het naaſte lid daar aan zijn by gebraght. Is 't om dat ik niet en wille / dat men ſo vlak wech op die ſpreekwijsen toetaſten, dat is / ſo ploomp verloren (als men ſpreekt) op de woorden / ſo als die luiden / aangaan ſal: ſo ſeg ik van deſelve anders niet dan ieder Godgeleerde of uitlegger der Schriſture / in opſicht van verſcheidene andere plaatsen / daar de letterlike ſin de grootſte ongerijmdheid baren ſoude / diemen ſoude konnen verſinnen. Sodanig zijn de gene die van God ſo ſpreken als oft hy menſchelijke leden hadde / ende menſchelijke hertſtochten onderhevig ware: of ook van des menſchen ziel / als of deſelve buiten 't lichaam zijnde / nochtans een lichamelik geboelen hadde / om te branden in de Hell / om doof te lijden / om te ſpreken / om te ſitten / om te ſien; gelijk het van den Rijkman en Lazarus met uitgedrukte woorden word verhaald. Niemand ſal ontkennen / dat het d'uiterte ongerijmdheid weſen ſoude / ſo vlak wech op die ſpreekwijsen toe te taſten, om het alles na de letter te verſtaan. So en heb ik dan geen ongelijk / dat ik hier ſo ſpreke / of het moeſte zijn / dat de ſchriſtuurplaatsen ter gemelde plaats bygebraght / enen letterliken ſin verdragen konden / ende men alſo bijelik vlak wech op deſelve toetaſten moghte. Doch daar komt het nu op aan / ende is mijn ſeggen / Neen; om reden van de grootſte ongerijmdheid / die de ſin derſelven / ſo genomen / mede brengen ſoude. Want dewijle nooit Heiden of Afgodendienaar / ſulke grote en ſo veel ſaken aan de grootſte hunder Goden hebben toegelchreven / ſo en iſſer ſijns gelijke nooit geweest. Want de woorden enen God, geven klaarlik te verſtaan dat ik den waarachtigen / almachtigen God hier niet betekene / die alleen is / ende wien geen ander kan gelijk zijn / veel weiniger ſo groten God bedacht die hem te boven ga. Overſik is daar mijn ſeggen anders niet / dan dat de Kriſtenen / ſo ſp de ſprekwijsen in die plaatsen der Schriſture voorkomende / alle na de letter willen nemen / mijs te ſeggen / 't ſtaat daar ſo / de Schriſt ſeit het; dat is vlak wech maar ſo toetaſten; die ſullen daar uit dingen van den Duivel moeten toekſtaan; die

die 't vermogen en bebind van allen God / die ooit daarvoor gehouden is / te boken gaan. Maar om dat de gansche draad der Schryft den Duivel on-
 weerprekelijk veel geringer stelt dan de achtinge der Heidenen van hunne
 grootste Goden is / ja datse zelfs van d' Engelen so breed niet spreekt; so volgt
 dan dat een Kristen d' uiterste omsigtigheid van noden heeft, om alsulke
 plaatsen der Schryfture na behoren uit te leggen. Volgens dien so kan ik
 niet begripen / hoe ik de weeddigheid der Goddelijke Schryft in desen ben te
 na gekomen / die niet anders segge dan dat alle uitleggers gemeen hebben /
ab absurdo, dat is van d' ongerijmdheid / (die altijd verre van de meeninge
 des H. Geestes wesen moet) een bewijs neemende / om te tonen
 dat het een of ander so niet magh verstaan zijn / als het dikmaals word ver-
 staan / wanneer men op de ongerijmdheid / die uit sulken sin moet volgen /
 niet en lett. Want anderen dan 't selfde van die plaatsen niet daar wy hier af
 spreken; en kunnen sy my anders overtuigen; ik wil 't mijne geern om beter
 geben; maar sonder dat ook ongehouden zijn / in desen enige de minste doring
 te belijden.

Wat aangaat nu het gene ik §. 677. dat is II, 31. §. 1. geschreven hebbe /
 daar neem ik / insgelijc als boven mijn bewijs van d' ongerijmdheid die ik
 mein te sien in 't gevoelen dat ik tegen sprekke. Ende noch ben ik in die mei-
 ninge / dewijle noch de Kerkenraad / noch Classis / noch Synodus de min-
 ste moeite heeft gedaan / om my van het tegendeel te overtuigen. Volgens
 dien so heeft ook geen van allen recht / om my op te leggen / dat ik hier in de-
 linge bekennen / of dit stuk herroepen sal. Veel min bewijzen mijne woorden /
 na 't aanwijzen van de vierderlei benamingen / diemen gemeenlik op den Dui-
 vel past / dat ik de Schryft na de meeninge der Heidenen of des gemeenen
 volks doe spreken: maar veel eer het tegendeel / dat het gemeene volk / als
 ook sommige leeraars / sulc een gevoelen van den Duivel hebbende / de
 Schryft ook so verstaan; die haar wel tot gelegentheid, maar niet als oor-
 saken van sulc verstand gediend heeft. Doe ik dan al wederom de Schryft te
 hoort / wanneer ik segge dat een ander haar te hoort doet / om gelegentheid daar
 uit te nemen tot een misverstand daar af de Schryft so vreemd is? Hoe sal
 sich self de heilige Apostel dan verschonen / die noch meer seit van de sonde in
 aansien van de Wet / dan ik van de dolinge in aansien van de Schryft. Want
 de sonde, seit hy / heeft (niet blotelik gelegentheid, maar) oorlake geno-
 men door het Gehod / om alle begeerlikheid in hem te werken / hem also te
 verleiden en te boken. Rom. 7: 8 / 11.

Is 'er dan noch meer van die natuur uit mijn Boek op te soeken / daar ik de
 Schryfturen enen verkeerden sin en ergerlike uitlegginge geve / of ('t gene / als
 geseld / noch erger is /) tracht te geven: dat moet van geen groot gewichte
 zijn / om dat het nevens 't ander niet word aangewesen; dat als het voornaam-
 ste hier gemeld / echter noch so weinig te beduiden heeft. Dies ik ieder een
 die onpartijdig leest te denken geve / hoe geringen oorzaak datmen heeft geno-
 men / omme my tot openbaar betuigen van berouw en schuldbekentenis te
 persen / dat ik een verkeerden sin en ergerlike uitlegginge aan veel plaatsen van
 de

de H. Schrift hebbe willen geven; gelijkt dit tweede artikel in den aanvang myn belaft te spreken.

En dit zegge ik te meer / om dat een onpartijdig leser sal moeten oordeelen / dat ik ter contrarie getracht hebbe, den alderrechtmatigsten en stichtelijsten sin aan de H. Schriftuur te geven. Want voor eerst is openbaar / dat het nergens anders toe kan dienen / 't gene ik in 't 24. hoofdstuk des 1. Boek als een gebolgh uit al het voorverhaalde van 't afleggen der vooroordeelen schijve / waar uit / aan so vele schriftuurplaatsen een verkeerde ende na mijn oordeel egerlike sin gegeven is. Daar na in 't II. Boek / den sin der schriften op het diepste naspeurende / sonder in het minst na andere menschen uitlegginge of redenen die ons de Natuur opgeeft om te sien: so geef ik klaarlijk te verstaan / dat het my te doen is om den waren sin der Goddelijke Schriften na te speuren. Ben ik op dien wegh verbodt / dat begeer ik hertelikh te weten; also ik allen blijft en ernst heb aangewend / om de dolinge te mijden / aan te wijzen / ende uit den rechten stichteliken sin der Schriften te weerleggen.

X I.

TEn derden is my insgelijch van herten leed / dat ik niet min ontveerbiedig en nabemkeli van onses Saligmakers profetisch amt en godlike leere heb geschreven: als

§ 487. Dat het seker is, dat hy menigmaal der Joden meeningen, waar of niet waar, so als die zijn, tot gronden van sijn seggen neemt.

§. 646. En 't gene nader ter sake komt, over de Geesten self, en hun bedrijf heeft de Saligmaker sulken taal gesproken, die na de letter verstaan, so ongerijmd is, dat het niet gelijkt.

§. 645. Nu is 't altemaal geseid; op een ding na, dat voor 't selde moet in acht genomen worden. Te weten, dat onse Heere Jhesus, wanneer hy op aarden wandelde, nooit in sijne leeringen liet bliken, dat hy gekomen was om den menschen de natuurlijke oorsaken van 't een of ander ding te leeren: noch ook, om de Dolingen, ontrent de enkele bevattinge der saken; maar alleenlik, om de gene die de zeden en den godsdienst betrefsen, te verbeteren. Sulx blijkt genoegzaam uit verscheidene bescheiden, die hy op dese en gene voorvallen gaf, daar hy niet voorby gekonnen hadde de dolingen te ontdekken, indien 't sijn oogmerk geweest ware. Op de vrage / wat doende sal ik 't eewig leven beërven? seit hy niet, dat het met geen doen te doen is; maar, onderhoud de geboden. Matt. 19: 16, 17. Luk. 10: 28.

§. 646. Ja dat hy sich self met de dolingen behielp, om den tegenspreke-

ren met hunne eigene woorden den mond te stoppen; en wat meer is van die soort.

A N T W O O R D.

Hier word nu mi gebergd / te belijden dat ik geen eerbiedigheid genoeg aan den hoogheiligen Heere Jesus / als oppersten Leeraar bewesen hebbe; ik / die openlijk betuigen berf / dat ik nu selven dien aangaande so veel minder kan voldoen / als ik dat schuldig eer bewijs aan hem meer dan enig ander ding beoge / en dat seg ik te bymoediger / nadien ik sulc uitdrukkelijk in 28. Hoofdstuk na den eersten druk / en byzeder in het 33. des tweeden druks bewesen hebbe: den Duivel al zijn meesterschap beneemende / om het geheel en al voor onsen opperleeraar Jesus te bewaren: En hoe is het te vermoeden / dat iemand (gelyk ik doe in 't 29. hoofdstuk na den eersten of in 35. §. 9 / 10. na den laatsten druk / desselfs eeuwige Godheid tot een grondstuk nemen sal / om des Duivels ingebeelde grootheid te verkleinen; en dan eventwel hem noch te hoort doen in dat gene daar hy minder is als God; te weten opperleeraar van Gods wege by de menschen? Of hoe is het te bedenken / dat ik so jaloers ben voor zijn koningryk en koninglike weerdigheid / als ik nu cap. 34. §. 9-12 / 14. dien aangaande wel bewijse / om den Duivel klein te maken? Ja selfs de woorden hier by den 11. Artikel op het 3 bewijs uit §. 677. aangehaald ('t welk na den laatsten druk 11. 31. §. 1.) geeft genoegzaam te verstaan / dat ik 't koningryk van Jesus hoogst verheste / om dat van den Duivel gansch tot niet te maken. Hoe soub ik dan zijn hoogste meesterschap bekorten willen? Ik die een besonder hoofdstuk stelle / dat den Duivel van zijn ingebeelde meesterschap en hoge School berooft: ('t welk in den eersten druk het 28. en in de tweeden het 23. is.) Eindelik / hoe kan ik enigzins benadeeld hebben / de leeringe des Saligmakers / die so voor de godlikheid der boeken spreke / waarin die begrepen is / dat ik daar op steunende des Duivels lang en veelverdigte leering en wonderwerken 't eenemaal ter neder smijte? Wien sie slechts na / wat ik daar 11. 35. §. 3 / 5-8. by den laatsten druk gescreven hebbe.

Dienvolgende mag ik nu hier met regt beklagen: dat die nu dus eenpariglik en geduriglik te laste leggen / dat ik de Leere en persoon des Heeren enige verkleininge heb aangedaan / niet eens in kerkenraad noch Classis of Synode met het minste teken self bewesen hebben / hoe zy door behoorlyk antwoord op de exempel en redenen van nu §. 643-648. bygebragt / ende noch veel byzeder om de gansche weereld klaarlik te overtuigen / in het 28. hoofdstuk van het 11. boek / naderhand daar in geboegd. Nooit heestmen 't allerminste werk gedaen / om de valsheid van het opschryft en alle den inhoud deses hoofdstuks te bewijzen; te weten / dat sich de heere Jesus, so by 't uitwerpen der Geesten, als ook anders, in zijn doen en spreken, na des volx gelegentheid geschikt heeft; Is hem dat oneere / hoe is 't dan waar? en so 't niet waar is / wat voldoeftige sal ik op die redenen verwachten / waarmede ik dat meine te bewijzen? Mag

Mag ikse horen / ik sal my laten overtuigen/en alsdan bekenmen 't gene hier van my geborberd word.

Want seker de vier staaktjes uit mijn Boek tot mijnen laste bygebragt / mein ik dat sich self genoeg verklaren / wilmen slechts de moeite doen om deselven na te sien. Want wat aangaat d'eerste plaats §. 487. of 11. 16. §. 7. na den laaststen druk; ik versoeke eens te mogen weten / waarom 't qualik geseid is / dat Christus menigmaal der Joden meeningen, waar of niet waar, so als die zijn tot gronden van sijn seggen neemt. Merkt wel van sijn seggen, maar daarom niet van sijn gevoelen. Sprak hy dan ook tegen sijn gevoelen? Dat en seg ik niet / en ook en geloof ik 't niet / ende mag het niet geloben. Maar hy en openbaarde zijn gevoelen niet voor sulken tijd / van dede dat / wanneer het anders te passe quam / of nodig was / of uitdrukkelijk gevraagd wierd; en tot stichtinge na vereisch van saken / tijd en plaats / en die hem hoorden / dienen konden. Men lese wat ik ter gemelde plaats verder segge / en men sal mijn seggen wel verstaan: namelijk wanneer de Heere tot de Joden sprak / gelijk hy self gewoon te spreken waren / het was / seg ik / om hen nader te overtuigen. Is dat qualik van den Heer gesproken / dat hy niet van goed beoogde? Wanneer hy ondertusschen geene quade middelen gebruikte? Maar nu / wat de middelen betreft / so en kanmen beter niet, dan iemant met sijne eigene redenen slaan; gelijk ik daar vervolgens segge / en dat vorders nader ga bewijzen en verklaren.

't Gene uit §. 646. dat is 11. 28. §. 9. aangetekend is / word ter selfde plaats duidelik genoeg verklaard; en of daar 't minste noch aan ontbreken mogte / 't gene daar aan volgende uit de naast voorgaande paragraaf §. 645. of 11. 28. §. 2. word aangehaald / der ik onbeschroomdelik hier tot mijn voordeel nemen; of ten minsten vragen / wat schijn van quaad dat in de woorden steekt; hoewel zy hier/als of ik my daarmede seer te buiten ging / dus breed staan uitgeschreven / omme my daar ober tot berow en schuld bekentenisse te verpligten. Van gelijken sullen ook de laatste woorden / wederom uit §. 646. dat is 11. 28. §. 9. aangehouden / my rechtveerdigen; immers na mijn eigen denken en eenboudig oogwit / voor de genen die de moeite nemen willen om het na behooren na te sien.

XII.

Ten vierden is my ook hertelik leed / dat ik aan de gereformeerde Kerck een gansch ongerijmd gevoelen, nopende de kennisse en magt des Duivels abusibelik niet alleen heb opgedicht: maar ook uit dien hoofde met seer hatelike gevolgen hebbe beswaard / en wel specialik / als of deselve, staande hare keere van de kennisse en de magt der bole geesten, niet en soude kennen bewijzen, dat Jehova God, Jesus de Messias, en de Bijbel Gods Woord is.

Ten exempel §. 3. dat geen hoofdstuk des kristeliken Geloofs so swaar weegt

weegt als dit; en datse alle los en onbewijstlyk zijn, somen 't gemeen gevoelen, dat het volk van den list en het geweld des Duivels heeft, niet en verwerpt. En weinig daarna. Dat die sulke dingen ernstelik geloofst, diemen doorgaans aan den Duivel en zijn volk pleeg toe te schrijven, en so als men gemenelik by geleerden en by leeken daar van spreekt; niet en kan bewijzen, dat Jehova God is, dat Jesus is de Christus, of datser geen meer Goden zijn dan een.

§. 245. Men geloofst niet, dat God heden meer mirakel doet: maar den Duivel schrijven wonderen toe, die alle Gods werken in de schrift vermeld te te boven gaan.

En in de tweede editie in quarto cap. 34. (nu by vermeerdering des laatsten dzyr cap. 35.) §. 1. dat de vaste gronden van het kristendom, en besonder in de protestantsche Kerk, ongemerkt door dit gevoelen ondermijnd, en, somen 't van die kant bespringt, onboudbaar is. En wederom. Ik spreke uit de borst: een Atbeist behoeft geen andere wapening dan dat gevoelen, daar ik in dit Boek van spreke, om het gansche Kristendom tot den grond toe meer te werpen.

A N T W O O R D.

In dit alles weet ik niet / dat iets is / 't gene niet in de Artijkelen van Satisfactie (den 22. Januarij deses Jaars met de suspensie van 11. weeken by de Classis voor satisfactoir aangenomen) of immers in mijne beantwoordinge op de meeste voorstellingen van des Classis wegen in de VI. Onderhandeling / van my beantwoord is. Derhalven het niet nodig is dat ik hier ter anders zegge / dan dat ik noch in dat gevoelen ben / dat dit het hoofdstuk is / en daar 't meest op aan komt; niet of de Geesten op een lichaam werken kunnen / of ter wiergelijr; niet Philosophys / maar louter theologisch / volgende den draad van alle goddelike schriften: de Broeders die in desen noch beswaard zijn / eer se voldoening eischen / laat hen dese stukken nader overlesen / en dan sonder tegenegentheid van deselve spreke / so als se 't verstaan. 't Sal my lief zijn eens te mogen horen / wat aan desen noch ontbreekt / en is 't mogelijk / tot elc gerustheid my verklaren.

XIII.

Gelyk ook / dat ik dit nu dus voorgeebende / niettemin 't geboden dat ik bestrijde / in verscheidene plaatsen mede aanwijze aan de gereformeerde Kerk: als by voorbeeld.

§. 777. Kommen verder tot de Godgeleerdheid, daar hoort men som-

somtjids wel de vraag behandelen, of heden ook noch wel mirakelen geschieden, en dat van God! en meest is 't antwoord, Neen. Men stelt niet geheelik buiten schijn van geloofwaardigheid: maar om niet paapseh te zijn, men neemt beswaarlik een mirakel aan. Maar van *degene die de Duivel doet*, men maakt so weinig swarigheid, dat men in plaats van de vertellingen der Roomsgefinden te verwerpen, of immers die van de Heidenen te ontkennen, deselve als bekend (*want God niet meer mirakelen doet*) de kragt des Duivels toeschrijft, die de menschen dus bedriegt. **En op het einde:** dat men dien bosen Geest veel groter werken toeschrijft dan God self ooit dede: *het noemende praefat.* [dat is in de voorrede.] pag. 12. *mede het algemeen gevoelen.*

En §. 735. Nu geloofst de weereld, dat de Duivel noch veel groter werken doet dan God.

§. 669. *Dat onse Oversetters gelijkelik met het gemeen gevoelen, belangende de bose Geesten ingenomen zijn.*

En verder §. 592. *vooroordele*, van welk ik my ontslingerd hadde, daar my allemans taal, en leere overleveringe in benesteld hield.

En so meermalen.

ANTWOORD.

Hier sould ik al het selfde seggen als op het voorgaande / als 't oplossing der voorgeworpene swarigheden in de voorgeseyde plaatsen van mijn Boek en Antwoord van die Onderhandeling te vinden zijn; En behoordemen / mijns oordeels / mijn eigene verklaring 't geloofste geven (also elk selfde beste uitlegger sijner woorden is) die ik geve in de meergemelde Artijkelen, van satisfactie, daar dese plaatsen onder die 25. mede aangetrokken zijn; en daar by verstaard / dat ik geen van allen op de gereformeerde Kerk, in haar lighaam, ende op haar selven aangemerkt, versta; sulx ook de woorden nergens mede brengen. Want ik noeme nergens de Gereformeerde ook de Protestanten in 't gemein / dat is alle die van 't Bandom afgeweken zijn. Ende van noch ook de Kerke niet; maar seer vele liden van de Kerke / 't zy geleerden of leken / die daar onder (doch so veel niet als daar buiten) van 't gemeen gevoelen zijn. Als ik spreke van 't gemeen gevoelen, is dat van 't gevoelen der gereformeerde Kerke alleen? Als ik segge dat de weereld so geloofst / is de weereld de Gereformeerde Kerke? zijn de ses nieuwe Nederduitsehe Oversetters van den Bijbel / (want so veel zijnder maar geweest) zijn die seg ik / de Gereformeerde Kerke? Allemans taal is dat de taal van de Gereformeerde Kerke alleen? zijn onse Leeraars alle van de Gereformeerde Kerke geweest? Hebben wy de menschelike wetenschap uit geen andere boeken gehaald / dan die 't sedert de

Reformatie eerst geschreeven zijn? Immers heb ik nu door 30 exempelen in de bewuste Artijkelen van Satisfactie so duidelik verklaard / dat men geen de minste redenen overhoud / om nu op te leggen / dat ik de Gereformeerde Kerk van dese bystere dolingen / daar ik tegen schrijf / beschuldige. Komtet nu noch aan op dese 4 / of liever 3. also het tweede en die 25. mede is begrepen: ik voegse by de rest; verklarende / gelijk ik daar verklare / dat ik geen van dese plaatsen (die doe 30 waren / en met dese nu dan 33. of ook noch niet de 4 op het naastvoorgaande deel van dit Artijkel 37. zijn) so verstaan wil hebben, dat ik iets daar in soude willen stellen tot laste der Gereformeerde Kerk, in haar lichaam aangemerkt, ofte van der selver Leeraars, mijne waarde Medebroeders, die van de werkingen des Duivels spreken in conformiteit van de gemeene uitlegging, over den Catechismus vr. 123. en 127. enl. En dat ik dit opregtelik verklare / blijkt genoegsaam / uit dien dat nu niemant in so lange tijd / na dat ik die verklaringe overgaf / het minste voorgeworpen heeft / dat daar mede niet en kan bestaan.

Maar indiemmen wil / dat ik nu verklare / wie de Gereformeerde Leeraars, en welke hunne overleveringe is / waarmede allemans taal ende het gemeen gevoelen, word versterkt; en in de Gereformeerde Kerke word geleerd / so als de weereld dat geloof, en den Duivel groter werken toegeschreven, dan God, word beboonden ooit gedaan te hebben; en so als men by geleerden en by leken daar van spreekt: ik ben gereed.

Het zijn de genen die leeren / dat de Duivel meester van de Lucht is; in so verre dat hy die verdikende / ofsen / schapen / verkens daar in maken / en vertonen kan; alle Koningrijken van de weereld als in ene kaarte daar in af tekenen / en aan 's menschen eindig oog vertonen kan. Dat hy weer en wind verweken / den wind in enen neusdoek dicht beknopen / en door sijne toberaars in 't herenland verkopen kan / ende sulx dagelijc doet. Dat hy beesten kan doen spreken / ende dagelijc door Bileams Eselinne heeft gesproken / 't gene God niet meer dan eenmaal heeft gedaan. Dat God den Duivel dagelijc gebuykt / om de menschen in de doling te verleiden / en ten quaden aan te porren. Dat de Duivel menschen kan verscheppen in katten / wolven / hialveren / en diergelijke. Dat hy vrouwen kan beswangeren / en waarlik doen baren; dat hy doden versch gestorven voor enen korten tijd kan doen herleven: dat hy d'alderwaarste gebouwen / lichteliker dan ik mijne hand verlegge / ja zelfs bergen kan versetten / en wat diergelijke dingen meer zijn. En dit noem ik dingen / die de gronden niet alleen der Gereformeerde Kerke / maar des gantschen Kristendoms / ter neder werpen. Want ik make nu op heden vast / om so kilaarlik als de Sonne op den middagh schijnt / te bewijzen / vooreerst; Dat alle hoofdstukken van ons Kristelijk Gelove los en onbewijslik zijn, somen die gevoelens, niet verwerpt: en ten anderen / dat ik daar niets genoemd hebbe / 't gene niet by ons in de Gereformeerde Kerke / mede openbaarluk word geleerd. Al veden 't de geringste Predikanten door onwetendheid / ebenwel dat so dikmaals en so vepelik geschied / sonder dat het wijser te

tegenspreken / ofte die so leeren in het minst daar ober aangesproken / beel min enigsin gebonnisd of gebannen worden; gelijken m.p. / om dat ik sulke bosc dingen tegenspreke (getuige 3p dit eigenste artijkel) ten uitersten gedaan heeft: so komt die schuld tot aller last. Maar het is noch so veel erger / dat de booz naamste leeraars onder ons so schrijven / dat vermaarde Predikanten / ook de alleroudsten / ende in de grootste steden sulke dingen prediken / catechiseren / self ook booz kinderen en weesen: om immers dese boozoordeelen / so schadelijk booz 't allerheiligste gelove / op 't allergeemeenst / en ten diepsten in der menschen herten te doen wortelen. Is die Leer nu de Leere der Gereso meerde kerk? Ik segge Neen: als m.p. selven niet vertrouwende op valsche woorden, om te seggen, de Tempel des Heeren, de Tempel des Heeren zijn dese. Jerem. 7:4. Nochtans worden sulke dingen opentlik daar in geleerd: dat ben ik 't elcher ure en plaats volveerdig te bewijzen / en dat is de satisfactie die ik op dit artijkel geven sal.

X I V.

Ten vijfden, Het is m.p. ook leed/dat ik niet alleen tegen de beschei denheid / maar ook de last van haar Ed: Gz. Mog / die bekrachtigd hebben de Resolutie des E. Synodi / gehouden binnen Alkmaar 1674 de Oversetters en nieuwe Nederduitsehe Oversettinge des Bijbels meermaals schamperlik getaxeerd hebbe: waar uit de eenboudige en andere die buiten zijn / beel aanstoot word geboren als by exempel.

§. 619. Dat de Oversetters meestendeel, en insonderheid de onse, met den Duivel so gereed zijn, om hem in den Bybel plaats te maken. datse gelijkelijk met het gemeengevoelen, belangende de bosc Geesten, ingenomen, en met dat vooroordeel tot de vertalinge gekomen zijn.

§. 635. Dat onse oversetters in Mattheus, daar in den Griekschen text niet staat van den Duivel, maar alleen beseten, evenwel die ingevulde woorden niet en onderscheiden, gelijke anders so sorgvuldelijk, doen wel tienmaal meer dan 't nodig is. En / dat het hen gelust heeft, den Duivel mede in te schuiven ter plaats daer hy niet te doen en heeft.

§. 618. Dat het woord Duivelen Jesa. 13: 31. daar so weinig als een tange op een verken sluit.

§. 755. Salmen onse Oversetters alleen geloven, en d'andere verwerpen? Ja salmen de onse mogen geloven, die hen self dat niet betrouwen; een selfde woord, buiten nood, dan dus dan so vertalende?

§. 780. Dat de uitleggingen en vertalingen der Schrift in de plaatsen die ik

genoodsaakt ben geweest, anders te verklaren, *uit dat vooroordeel ontstaan zijn.* Want sonder dat soudemen daar in van sulken *menigte der Duivelen* en Duivelskonstenaars niet lesen, die zy in den grondtext nooit en vonden; maar *waar mede sy den grondtext self bekleden*; dat men dien nu niet dan door dat deksel liet. Dat heb ik 'er afgelicht.
En wat dies meer is.

A N T W O O R D.

Behalven 't gene van my in de 26. antwoord van de VI. Ondethandeling des Classis is geseyd / so heb ik onlangs over dat stuk my verklaard in 't 5. Hoofdstuk van mijn Kort Bericht §. 16. Echter sie ik dat my noch op een nieuw / niet alleen uitzukkelijk de schuld van onbescheidenheid, maar ook by onseilbaren gevolge van ongehoorzaamheid / als tegens last der hoge Overheid geschreeven hebbende / gegeven word. Dies heb ik my van beiden hier noch meer te subveren / of schuldbekentenis te doen: en ben gewillig tot het laatste / so ik met het eerste niet voldoe. Maar toch / men segge my hier eens / hoe groot ene eerbiedigheid men d'Oversetters schuldig zy / en waar in ik die minder aan hen tone / dan de minste Predikant of lidmaat der Gereformeerde Kerk? Zynse dan Apostelen? zynse Profeten? zynse Euangelisten? Neen: maar slechts Herders ende Leeraars gelijk wy alle zyn. Die eerwaarde man / van welken ik in mijnen dienst alhier op den 31. Decemb. 1679. in d'Oude Kerk bevestight ben / dien text Efes. 4: 12. daar by verklarende / seide dat dooz Leeraars daar betekend wierden / die nu onder ons *Doctores Theologie*, dat is Leeraars in de Godgeleerdheid zyn genaamd / en derhalven sulke / als de waarde broeder die nu soude bevestight worden. Dese woorden heb ik daar noch uit onthouden: te meer / also ik die uitlegginge noch toepassinge daar niet verwacht hadde. Maar wat zyn d'Oversetters meer dan Herders en Leeraars / of slechts een van beiden? of ook noch minder geweest? Dze over 't Oude Testament / tot aan de Profeten toe; en daar na maar twee. Insgelyc dze over 't Nieuw / tot aan de Handelingen der Apostelen; daar na / wanneer het swaarste aangquam / ook maar twee / en d'uitlegginge op de kant van daar af tot aan 't einde toe / vooz elke helst maar een. 't Is waar dat elke deel van 8. man is oversien. Maar (buiten andere redenen / die men hier op seggen konde) als dat sulken achttinge aan een werk kan geven / mijne Artikelen van Satisfactie zyn van meer dan twee man ssaamgesteld / ende wel van 40. oversien. Dies niet tegenstaande verwerptse hier de Synodus / als offe niet met alle waren. Daar en boven is de Nederduitsche Oversetting nieuw, gelijk wy self haar desen name geven / ende noch geen 60. jaar geleden. So en is 'et dan de veelheid noch de oudheid niet / die so groot ene autoriteit aan de Oversettinge geven kan. Want wanneer het daar op aan komt / so heeft de Latynsche Oversettinge / diemen *vulgata*, de

gemeene noemt / al so veel 100. jaren oud / en van veel groter aantal welgeleerder mannen vooz en na ook oversien / al te veel vooz uit. De Grieksche van het oude Testament alleen / noch so veel meer / als 't 6. of 7. eeuwen ouder is. Insonderheid indienmen Aristeus en Iosefus wil geloven / welke seggen / dat deselve wel van 72. voozname taalgeleerden / en dat min noch meer dan vooz besondere ingebinge en bestieringe van Gods Geest geschied is. En die vertellinge / gelijk geleerde luiden weten / heeft aan die oversettinge de naam der tseventig gegeven. 't Welk de gemeene man niet wel beseffende / en horende so dikmaals van die 70. vermaarde Oversetters spreken; meinen dat daar vooz de nieuwe Nederduitsche woord verstaan; en dat deselve in de Synodus van Dordrecht / als uit seventig vermaarde Godsgeleerden uit het gansche Kristendom aldaar vergaderd / (so sp meinen) bestaan hebbende / gemaakt zy. Maar sy hebben slechts den titel van de Bijbels en de Testamenten deser nieuwe Oversettinge na behoren in te sien; welke seggen / dat deselve zy gemaakt volgens 't besluit der Synode Nationaal tot Dordrecht / en door last van de Heeren Staten Generaal / op dat besluit gevolgd; en also naderhand eerst / (so geseid is) vooz die weinig mannen eerst vertaald / met die anderen oversien / ende also met gemeene goedvindinge uit gegeven.

Ma dien tijd zijn der meer geleerde mannen / in d'oudheid en de talen opgestaan / die vele dingen ontdekt hebben / welke doe den Oversetters noch verborgen waren: soude men die niet so wel als haar gebruiken mogen / om het een of ander woord wat anders te verklaren / so sp daar van beter reden geven / of wel sulke reden / die de Oversetters niet en wisten. Sp self geven dese byzheid aan den Leser / en sp komt hem toe.

So dat d'aansloot der eenvowdigen die binnen zijn / (want daar buiten heb ik dat noch nooit vernomen) uit dat misverstand veel eer ontstaat / dan dat ik hier in tegen de bescheidenheid (so 't artikel seit) gesondigd hebbe. Want wat eischt doch de bescheidenheid? Meer niet dan dat ik my aan d'order houde die my van der Hoger Overheid wege in der selver Voorrede op den Staten Bijbel (gelijk deselve daar van woord genaamd) is voorgeschreven: denselven in de Kerken voorlese / ofte doe voorlesen / en geen ander; in mijne predicatien en schriften desgelijx de woorden uit denselven aanhalen / ende uit geen ander. Daar by heb ik dan noch dit gemak / (en daarom was de oversettinge ook meest te doen) dat ik so veel werx niet hebbe met de vertalinge hier en daar / op stoel of andersins noch dieper uit te halen / of te verbeteren; als het te voren wel van noden was / wanneer wy enen Bijbel hadden die so wel niet was vertaald. Maar noemtmen dat nu onbescheidenheid, so wanneer men echter in die Oversettinge noch hier en daar gebreken toont; so is 'er geen bescheiden uitlegger noch Predikant in onse Nederlanden; so ben ik een van de bescheidenste / die het van allen minst doe / buiten dit Boek / daar nu aldien aansloot over is; so zijn de jongste Predicanten en de Proponeuten self veel onbescheidener / die het meest van allen doen; so zijn d'ongeleerdste d'onbescheidenste / die d'oversettinge gereed zijn te verispen; sonder dat se self so veel

Hebreeusch of Grieksch verstaan / datse sulx met eigene kennis souden kon-
nen doen ; maar volgen hunne meesters of de Boeken die sy tot het maken
hunder predicatien gebuiken / (gelijk doorgaans in vele andere dingen / de
Historien of de Filosofie betreffende) al blindelinge daar in na. En dese zijn
't dan / die sich daar aan stoten , dat sich iemand self bemersigt om den grond-
text (dat is / so als in 't Hebreeusch of Grieksch te lesen staat) self na te sien /
so hy daar wat anders uit ten voorschijn brengt / dan sy 't hy handleveringe
van hunne meesters eerst ontvangen / en daar na / om de minste moeite / als
tijd ook gerustelikh behouden hebben.

Wat de Resolutie der Synode des jaars 1674. betreft : die is doe (want
wat verhindert my / recht uit de boez te spreken ?) genomen tegen sulke lee-
zaars die men doe aan schadelike Aenwigheden schuldig maakte ; volgende de
uitleggingen en vertalinge van den Heer Coccejus / die 100. schyftuurplaat-
sen tegen mijne eene / anders dan het onse oversetters hebben verklaard heeft.
En dat over saken die de voornaamste hoofdstukken van de Saligheid betref-
fen ; als van de Verbonden / van de Rechtveerdigmakinge des Ouden en des
Nieuwen Testaments ; en den ganschen draad der Profecyen ; so verre dat de
Schrift in desen deele ene geheel andere gedaante krijgt. Maar de verande-
ringe die ik make / komt maar aan op weinig woorden / doch die dikmaals
voorzomen / door welk toeval de veranderinge groter schijnt danse waarlijk
is : en dat ook over ene sake / daar as geen hoofd-artikel ooit by de Gerefor-
meerde Kerk besloten ; maar slecht by de fleur also in 't algemeen / doch ver-
gens na eenparighlyk geleerd. Wat dan verder de voorszide Resolutie betreft /
wanneer die genomen wierd / was het voornemen om 'er dese luiden uit te bren-
gen / die nu selfs so veel als d'anderen tegen my van d'oversettinge roepen.
Maar die flagh gebroken zijnde / is dat middel sonder vzught geweest / en
die Resolutie zedert maar gebleven datse was / namelijk ene blote Resolutie / die
van niemant is in acht genomen : als datse nu bequaam geoordeeld is / om
my slechts te veroordeelen. Dien steen heeft men dan gebonden om op my te wer-
pen ; word hy tot sulken einde nu eens opgenomen van de plaatse / daar hy 18
jaren lang als een steen van aanstoot is geweest ; hacchelik of hy niet wel noch
op anderen mogt vallen / om hen meer dan my te quetsen / ja te verpletteren.
Want ik weerter meer dan eenen / die aan my en anderen gesegd hebben / dat sy
de latijnsche Oversettinge van Coccejus eerst uit sijne schyften volmaken / en
daar na in 't duitsch vertalen souden ; om die dan tot nadeel van den Staten
Bijbel onder 't volk te brengen. My heugt / dat ik dien voorszlag ganschelik
vertoerp ; om redenen / dat d'Oversettinge van Coccejus niet wel vol te ma-
ken was / ende selfs in 't Latijn doorgaans niet beter / ja mijns oordeels /
niet so goed als de nieuwe Nederlandsche ; en datse volgens dien dan uit het La-
tijn in 't Duitsch overgebragt zijnde / noch een rokje te verliezen hadde. Boven
dien sag ik enen onvermijdeliken aanstoot te gemoete / door de reden diemen
daar uit soude nemen / om te bevesten 't gene men de Coccejanen doch op 't ha-
telijkste nagaf / dat sy verandering in 't hoofd hadden / om den ganschen Bij-
bel en de Godgeleerdheid te verkeeren. Eindelik beroep ik my op alle d'opstel-
lers

lers deser Artijkelen/ ja byzikelik op alle leden der geheele Synodus/ so daar geweest is/ die sich na die Resolutie van 1674 gereguleerd heeft; En dan vraag ik hunne conscientien/ wat henliede bewogen heeft/ om my hier over oneerbiedigheid en ongehoorzaamheid te doen belijden?

Maar dat sy seggen schamperheid; die beken ik dat my niet betamen soude: doch en sie 't bewijs niet in de 4 plaatsen uit mijn Boek in desen bygebraght.

§. 619. dat is/ 11. 26. §. 8. Daar seg ik 't gene ik ter naaste plaats daer aan volgende §. 635. 11. 26. §. 7. ook met een bewijse: te weten/ hoe gereed onse Oversetters zijn geweest, om plaats te maken voor den Duivel, 't selve woord sonder haarkens aan weersijden/ en sonder veranderinge van letter/ (gelijk sy anders doen daar 't ingevoegde woord van self wel te verstaan is) in den text stellende daar het in den grondtext niet en staat. Het is waar/ en daarom ontbeinse ik het ook niet in d'Artijkelen van Satisfactie te stellen/ dat d'Oversetters op alsulke plaatsen wel wat sachteliker hadden mogen handelen: maar soud ik daarom ook alsulken schryftelike schuldbekentnisse moeten doen/ als van saken daar een oud Predikant dooz verdient af geset te worden; dat moet my waarlik als wat vreemds te horen komen.

Dese plaats §. 618. dat is 11. 26. §. 7. veranderd gesteld zijnde de woorden/ dat daar gansch geen plaats en heeft, in plaats van degene die hier worden aangehaald/ ende daar te vozen stonden/ dat daar so weinig als een tange op een verken sluit. Dit wisten immers dese Broeders wel/ want zy wisten doe wel van den druk in quarto, daar die woorden al ten eersten dus veranderd zijn geweest. Een bewijs/ dat ik geenen aanstoot wilde geven/ ofte immers niet en wilde laten/ so ik onboozdachtelik/ en dooz pber wat te scherp gesproken hadde. Maar ook/ het bewijst met een/ dat het om dien aanstoot niet en is datmen my hier over schuldbekentnisse vergt/daar al schuld-verbeteringe van gedaan is. En wat kan ik meer.

D'andere twee plaatsen §. 755. en 780/ (die alleenlik in den frieschen druk te binden zijn/ ende by 't herdrukken tot het 111. Boek gespaard.) verbedigen haarselven dooz het gansche werk. Daar de sake self spreekt konnen woorden niet baten. Maar indienmen my van ongelijk in desen overtuigen kan/ (daar het minste woord niet van gerept is) ik sal niet beswaard zijn/ ook in desen schuldbekentenis te doen.

X V.

Gelijk mede/ dat ik de Gereformeerde Heeraars 't gene de liefde verbodt/ en haar dienst verdacht/ of onbzugtbaar by sommige kon maken/ in de uitboeringe van haar amt te na gesproken hebbe.

§. 779. Dat sy het welsprekenschap achten, God niet licht alleen te noemen, maar den Duivel steeds daar by; mitsdien het volk sulx geerne van den Duivel hoort, om de schuld huns misbedrijfs op sijne schouderen te schuiven.

§. 574. In de historie van de Tobereffe tot Endo: dat versta ik heden anders niet, dan datse wilden Heidensch wesen, om niet Paapfch te zijn, den Duivel liever laten profeteeren, dan de ziele des Profeet.

§. 4. Hunne geleerdheid, stem en stijl te werke stellen, om 't volk in dien doolhof om te leiden.

In quarto *Præfatione*, [dat is / in de Voorrede] §. 7. op welk oordeel weinig staats te maken is, in 't gene sy gemeenderhand eens hebben aangenomen.

Siet ook *præf.* in 8°. *pag. ultima* [dat is /] op de laatste zijde.

A N T W O O R D.

Quod primum est in intentione ultimum est in executione: 't Gene 't eerste is in de beoginge, is het laatste in de uitvoeringe, is booz eenen stokrègel in de scholen ober al bekend. De Schzistuur met de formulieren t' saamgeboegd hebben d'eerste plaatse / staande hier in den eersten artijkel; de Schzistuur op haar self de tweede: de Leering en het Leer amt onses Saligmakers in 't besonder heeft de derde; de Kerke daar hy 't hoofd van is / de vierde; d'oversetters de vijfde; en hier nu met een de Uitleggers en Leeraars der gereformeerde Kerke de laatste plaats. Maar sy waren eerst in de gedachten. My heugt seer wel / hoe my in de Synodus t' Edam geen stuk uit mijn Boek ernstiger is boozgevozen / als dat ik my niet hadde vergenoegd met het gemeen volk over sulke dolingen te straffen; maar Geleerden met de Leken paarde; en dat was van my te meesterlyk. Dit was het dat verscheidene niet alleen van my / maar ook tot my gesegd hebben: weet hy, of weet gy dan beter dan wy allegaar? dat wy so veel jaren lang gepredikt hebben, soudent wy nu veranderen om sijneit, of / om uwent wille? So was 'er eertijds seker Wetgeleerde / die seide / Meester, wanneer gy dese dingen spreekt, so doet gy ons ook sijnadheid aan. Luk. 11: 25. Hadde ik de Geleerden ongeroerd gelaten / en de Leken alleen boozgenomen; die en soudent niet geweeten hebben my van overtreddinge der formulieren / die sy naatwylx kennen; of verdraajinge van Schzistuurplaatsen / die dagelijx gewoon zijn van den eenen dus / en van den anderen so te sien en horen draajen en herdraajen; noch van verkleminge den Heere Jesus aangedaan / beschuldigen: also sy vast gemenelik (buiten geleerden luiden ingebinge) sich daar in verheugen / dat sy een boek van my lasen / waarin de leere der Gereformeerde Kerke / begrepen in die formulieren / van dien overgeblevenen suurdeessem des Pausdoms en des Heidendoms (daar sy doch dagelijx so veel op horen prediken) gesulverd / de Schzist in hare gronden ondersocht / en de Heere Jesus in sijn Koninglyk en Leeraars amt so veel te hoger word verheven / als de Duivel meer vernederd word.

Booz my en word ook niemants dienst verdacht gemaakt, dan booz so berre ik niet en wil / dat de Leken de Geleerden alleen booz de Kerke houden / en

geloben sullen wat die Kerk gelooft: na 't gene Paulus seit / word geen die-
naars van menschen; noch niemand en betrouwe op menschen: want het is al
uwe. Maar indien sommige verder van dit gaat / henzelf verdacht maken /
dooz sulke schryven / prediken / Catechiseren / dagelyksche spraak by desen
ende genen in 't besonder: de schuld daar van en kan tot mijnen laste niet ge-
bragt worden. So mede niet / indien de vzugt van sulken dienst niet meer so
duur mag gelden / als wel eer / en dat het niet meer so veel in den man wil /
't gene sommige als noch volherden booz te staan / dat de Duivel so veel weet
en so veel doet. Laat alsulke dienst voortaan onvrugbaar zijn: ik danke
God / so verre ik desen vzugt (al is het maar by sommigen) van mijnen arbeid
ste.

Maar allermeeft raakt my datter staat / van de Liefde, die my sulx ver-
bood; te weten / dat ik so doende der Gereformeerden Leeraars in hun amte te
na gesproken hebbe. Want nu dank ik God noch eens / ja ik danke zijne goed-
heid menigmaal / dat ik my selve van geen ding min bewust ben als dat; ja
dat my mijn gemoed geheel het tegendeel getuigt. Heeft de Liefde d'oberhand
by mijne medebroeders gehad; waar van is my dan dit alles wederbaren?
heb ik het gebod der Liefde niet erkend / waarom heb ik doch dit alles so gele-
den? Waarom heb ik so veel toegegeven? Waarom ben ik hen geduriglik ge-
weken met onderwerpinge? waarom heb ik alles van hen geloofd / alles be-
dekt / alles gehoopt: datse eens in stilte raken / ende my hunnen medebroe-
der eindelijk in vrede laten; ofte immers by mijn regt / na uitgestane straffe /
en noch oberbodigen stilstand / in d'onderlatene oefening van mijnen dienst her-
stellen souden? Waarom heb ik / na so veel besondere vrandlike handelingen
en besegeningen van besondere personen / echter tot op deser ure niemand dersel-
ver in 't openbaar geroemd; ende doe het nu noch niet. Maar sy selve ma-
ken sich te veel bekend / om welker wille nu de name der Gereformeerde Kerk
by ieder een gelasterd word. Dat de Remonstranten en de anders gesinden
buiten de publyke Kerk / uit het gene my geschied / oorzaak nemen / om sich
te versterken in 't gevoelen / dat sy insgelijx booz voortgaande proceduren zijn
verongelyk; Dat selsz Rooms gesinden en derselver Leeraars stoffe daar uit
nemen / om te seggen / dat wy mede 't volk nu al verplichten te geloben wat de
Kerk gelooft / en de Leeraars nemen booz de Kerk; dat ook het Concilie van
Trenten 't laatste niet en is / daar de Protestanten onberhoord veroordeeld zijn;
noch dat van Constants / dat den genen die sy hield booz ketters / geen gelobe
houden wilde. Verre zy het dan van my / dat ik immermeer bekenne soude
't gene my in dit artikel hier word afgeescht.

XVI.

Ende noch hoben dit alles / mijn Boek doorgaans met sulke een
satprische stijl en spotterpe geschreven / en anderen doorgestre-
ken hebbe.

A N T.

A N T W O O R D.

Dese beschuldiging is my al ten eersten by d'Extracten en d'Artikelen des Kerkenraads te last geleid: maar nooit d'allerminste moeite aangewend / om my dese spotterijen aan te wijzen / veel min my daar van te overtuigen. **E**chter / willen hier dat ik myselfe sal verklaren voor een Ismael, als oft ik in 't gestockte van de spotteren geseten ware: dat is / ik sal my self oneerlijk maken. **W**aar ik betuige hier met allen ernst / dat my in geen deele groter ongelijk geschiedt als dit: en dat mijn Boek doorgaans met sonderlingen ernst / en met een diep respect voor God en zijn geheiligd woord geschreven is. **N**iet dan d'uiterste onbeschaamdheid / of ten minsten een diep ingenomen vooroordeel kan dat woord doorgaans alhier doen plaats nemen. *Ad penam libri*, ik beroep me my in desen op het Boek. **S**egt my / Broeders / (so die naam u hier het herte niet en breekt) met wien dat ik daar in spottende waar; so het doorgaans spotterny is wat ik schrijfde. **O**f is des al te veel / en het Boek daar van te vol / om het uit te teikenen? **H**oe komt dan / dat ik het geheele eerste deel doorleefde / niet een enig woord ontmoete / dat gy spotterny soud derben noemen? **E**nde in het tweede: segt my die veel boeken leest / of gy ooit iet ernstiger van God en sijne albestierende voorzienigheid / van d'uitneemendheid der Geesten / en der menschelike ziel / en haar onsterfelijkheid gelezen hebt / dan ik in de ses eerste kapitelen daar van sprek? **E**n wat isser in al 't volgende dat Satyrisch is of na Spotterny sweemt. **B**ewijle by dit stuk geen staaltjes aangetekend staan / so sal ik het raden moeten / uit al 't gene dat my ooit of ooit / in 't besonder daar van voorgekomen is.

Voor eerst so spotte ik met den Duivel / dat is waar: en 't berout my niet / ja het is met voorzicht / dat ik hem bespote / gelijk Elias Baal dede. **M**aar ik spotte self ook met de menschen / seggens. **W**at mensche; die so veel op hebben met den Duivel / als die Israëlijten met den Baal hadden. **E**lias wist wel dat een Afgod niets is / en datter waarlik sulken Baal niet en was. **M**et wien hy dan dienvolgens ook niet heeft gespott / maar met de menschen die daar meinden dat hy was. **A**s de Duivel beter dan de menschen; die hoewel in dat stuk doe Afgodendienars / echter noch Israëlijten waren / en door boete in Gods heilig Zoenverbond herstelbaar waren. **O**ndertussen salmen / op het naauwst gesocht zijnde / niet so veel schijfts van sulken stijl in mijn gansch werk ontmoeten / dat het eene zijde op 't papier van den eersten druk / (daar in 't geheel 658 / zijn) besla. **E**n daar heb ik by 't herdrukken noch de helft wel af genomen; en de rest also geplaatst / dat ik niemant bat en late / om te seggen / dat ik self ook met den Duivel spotte. **M**aar oft ik niet met ongelijk veel groter reden over spotterijen klagen mag die van anderen / onder dese selfde Synodus geschied; dat oordele de Leser uit de proef die ik daar van gebe in mijn Kort bericht v. l. s. 1, 2. tot antwoord op den uitgebannen Duivel weder ingeroepen door Florentius Costerus; als ook in mijnen tweeden Briefaan vander Hoogt, voor so veel hy niet en lijdt dat ik den Duivel enen Band-

Bandrekel noemt; om dat hy ook Gods schepsel, ende also *metaphysic* goed is. So schryben Thufius en vander Hoogt; en geen van beiden word daarom bestraft; maar sy voeren ieder in zyn Classis noch het grootste woord / in het stellen van Gravamina en Queriturs; en sulke mannen en met sulken last na de Synode te bestellen / daar ik 't meeste van gedrukt mag worden. Maa gaande die van andere Kerkenraden / Classen en Synoden / buiten dese / sal ik wel wat meer te sijner plaatse seggen.

Datmen my vervolgens noch wil doen belijden / dat ik anderen niet satprijfche stijl doorgetrokken hebbe / komt seer qualijk daar te pas / sonder iemand te benoemen die van my is doorgetrokken / of de woorden aan te wijzen / en de plaatsen daar die in mijn Boek te vinden zijn. Ik mag dan hier ook niet ontkenen vry / en bewijs van sulke saken eischen / daar ik my geenfins aan schuldig kenne. Ende is voornamelijk een onbetameliken eisch / te willen dat ik schuld bekennen sal van saken daar ik nooit eens van beschuldigd ben geweest. En dit al sonder tijd te geven van beraad / of bedenken / of ik my sulx let of diergelijk in middelen tijde mogt herinneren.

XVII.

III. **E**n gemerkt ik nu alles rijpelijk en nader overweegende / bevinde tot mijn leedwesen / dat mijn voorgemelde stellingen / spreekwijzen / en schryben van mijn Boek de Betoverde Weereld, billike redenen aan de Kerkenraad van Amsterdam / de Classis en Christelike Synoden / binnen en buiten dese Provincie / van beklommering en misnoegen / en aan de geheele Kerke / van swaare ergernisse gegeven hebbe: so bid ik den barmhertigen God / en verzoek de Christelike Synodus / nevens alle welke door het dibulgeeren van mijn gemelde Boek bedroefd zijn / of ge-ergerd / om vergevinge / rechtvaardigende het oordeel van haar Gew. in desen over mijn Boek en persoon.

ANTWOORD.

Hier komt het nu tot een besluit; om na gedane enkele verklaringe van mijn gevoelens / nopen de werkingen der Geesten / als het eerste; en daarna beelbuidige bekentnisse / voornamelijk het tweede; nu ten derden een herroep te doen / om vergiffenis te bidden en oprechte beteringe te beloven. Dit was ook den swaaren eisch van het 13 artikel onses Kerkenraads; waar op mijn antwoord wel mag worden nagesien; en voornamelijk degene welken 't gene ik daarna op de 27. Antw. in de vi. Onderhandelinge met de Classis breeder aangewesen hebbe.

Men wil dat ik sal seggen / dat ik nu alles rijpelijk en nader overwogen hebbe. Rijpelijk, dat was te voren al geschied: want ik mijn werk gansch niet ontijp / maar lang bearbeiden bedacht / heb aan het licht gegeven. Door nader overweeging / heb ik naderhand opregtelijk gepoogd te beteren al wat niet wel geschreven was: en ik hebbe 't gedaan; maar niet een gebonden / dat hoe meer ik overwoog / het gene mi als onregtsinnig of als ongerijnd wterd voorgevoelen / hoe ik verder af was van herroepen. So bevind ik dan ook niet in desen meer dan in mijne andere schriften / 't gene ieder eerlijk man vind in de zijnen / dat niet alles in den haak gearheid is: maar noch veel so hier als daar vergeten / of missteld: en al soo by nader uitgeven van het selve werk / op verscheidene plaatsen nader te verklaren of te verbeteren. Besonderlijk bevind ik (tot mijn leedwelen evenwel) dat uit mijne voorgemelde stellingen, spreekwijzen, ja zelfs uit het schrijven van mijn Boek, niet so seer becommoringen, (want die meest daar oer roepen / minst vooz de behoudenis der Waarheid en Godsaligheid bekommerd zijn) als wel van misse oegen (want ontdekkinge van meerder waarheid hen meer arbeids / en daar door misnoegen baart) by so vele Kerkenraden / Classen en Synoden opgenomen is. Maar het zijn geringe redenen, die ik hen daar toe gegeven hebbe: immers hadden sy veel groter reden / om mi vooz de moeite / die ik in dat moeylijk onderzoek der waarheid hadde aangewend / ten aansen van den dienst dien sy daar uit hadden kunnen trekken / wel herkelijk te danken: wien sy nu dus op ene avertergche wijze daar vooz lonen. En wat al die sware ergernissen, en dat der geheele Kerk betreft: waarlijk zijn die swaer genoeg / en word de gesetsoemmer de Kerk gelaeserd van de genen die daar buiten zijn. Maar dat ik die ergetnis gegeven hebbe / dat ontkenne ik sijf en sterck. En hoewel ik in voozledene geschriften / uit bescheidenheid en vzedelkeventheid / gespaard hebbe degenen die daar af de ware oorzaak zijn: so is 't nochtans de tyd niet meer / dat ik langer toegehe; en al woude ik dat doen / het soude te laat en te vergeefs zijn / nu het al de weerd weet en siet. Ik sal dingtaal spreken: hy sal mi groetelyc verpligten / die in de geheele gereformeerde Kerk / mi maar een voorbeeld sal toonen / die verstandig / godvrigtig / onpartidig / dat is / van geen Leeraars door besondere verkiefsinge afhangende / noch door iemand van te voren ingenomen) zy; ende door het bloot eenvoudig / ordentlik / en aandachtig lesen van mijn Boek geërgerd is; oft immers niet noch meer gesticht door 't gene hem daar in behagelyc en nuttelyc sal voorgekomen zijn. Maar d'ergernissen zijn genomen / (niet gegeven) uit het Boek / van degenen die sich laten wys maken / dat ik God en Duivel / of ten minsten Hell en Duivel daar in loochene; dat ik de Schriftuur berdoayc / als de Spinozisten / en Hobbesianen doen; (welke sy als gruwelike menschen horen noemen / sonder eens te weten wat se zijn / of wat se leeren.) dat ik 't met de Sadduceen houde / dat ik de Oversetters / die 70 vermaarde Oversetters (so sy menen) lastere / en de Schrift op schroefte stelle en diergelijke hatelijke dingen meer. Die om sulke redenen mijn Boek niet lesen / noch in hun huis noch onder hunne huisgenooten dulden willen; seg mi / leser / wozden die geërgerd door het leesen van mijn boek?

Noch.

Nochtans zijn het sulke / die het meeste geraaz maken; zijn het Onderlingen / zijn het Predikanten / die ik verre of nabij als 't geëischt word / noemen kan. In omkeeringe noch eens. Buiten alles wat tot noch toe hier en elders is geseid / en voornamelijk in 't byzede by mijne Nodige Bedenkingen, op den circulairen Bries en andere middelen van oproer en scheuringe / den breedstamen Leser aangewesen: dat een Kerkenraad sich tegen de Classis stelt / dat een Classis haar eigen bonnis / na dat het is geëxecuteerd / herroept / en 't recht om noch eens te straffen aan den Synodus / ja aan een ander Classis overgeeft. Dat een Kerkenraad noch eens de saak / waar voorsulke een Synodus / door overgave van een Classis / op haar eigen aandringen geschied / finalik eens gebonnisd heeft; tot haar betreft / den eens gestraften onder nieuwe straffe brengt: so groot en klein / so buiten de Gerefomeerde Kerk als daar binnen / daar in ten uitersten geërgerd zijn; hebben sy dat ook door 't lesen van mijn Boek? So sich de Gerefomeerde Kerk / of liever hare Opfenders en Leeraars / dus bijster ten toon stellen; 't gene ik door sachtigheid en toegeven so langen tijd gepoogd hebbe te voorsaken: sal ik daar vergiffenis af bidden? Sal ik dan betalen 't gene ik niet geroofd hebbe. Heeft het divalgeeren van mijn Boek so vele menschen bedroefd; het zijn de genen / dien het meest in den wegh is / die het meer dan ik gedulgeerd hebben / door ontijdiger tegenstand.

Maar terwijl men mij wil doen bidden, so dank ik den barmhertigen God / dat hy / die licht uit de duisternisse schept / al dat bijster woelen tot een middel heeft gebruykt / om den reuk sijner kennisse in desen doot mij openbaar te maken in alle plaatsen; (dus magh ik hier met Paulus spreken / 2 Kor. 2: 14.) en dat mijn schrijven veelen ene reuk des levens geworden is. Die geens daar aan geërgerd zijn / om datse 't lesen / met sulke een hert als ik 't geschreven hebbe; dat is oprechteliken eenbondeliken ter eere van den Allerhoogsten God / en tot smaad van sijn verbloekte schepsel / in der eeuwigheid. Terwijl ik dan verwachtte / wat luiden datmen mij sal tonen / die waarlik door 't wel lesen van mijn Boek geërgerd zijn: so sal ik enen segeliken die maat wil / aanwijzen / de genen die daar door gebeterd zijn; en die den barmhertigen God over mij danken / en om volherdinge in sijne genade bidden / dat sy daar door d'ongoddeliken en onduwiffche fabelen verwerpende / henzelfen nu veel beter oefenen in godsaligheid; Paulus lesse aldus betrachtende; 1 Tim. 4: 7. dat sy van duwiffche byzese en ingebeelden strijd met den bozen Geest verlost zijnde / God nu so veel kinderliker byzen / met eerbiedinge en godbruytigheid; datse d'oorfakelijker dagelijksche verleidinge / nergens meer dan in haar selve zoeken / en daar altijd binden; en dat sy tsedert met veel meer vernederinge dan te voren / aan des Heeren Tafel gaan. Schoone redenen voorswaart / om mij daar af te houden / als die met sich tingedaar niet en soude kunnen gaan. Maar het ergste is / dat sich vele byome zielen nu te lichtel stoten aan sulke proken / catechiseren / en vordere handelingen / die geheel niet en zijn om Gods name te vermelden; maar om sechste houden en bewaren wat men heeft / om den Duivel by dien gro-

ten name te behouden / daar hy so veel saren het besit af heeft. Sal ik dese luiden bidden om vergiffnisse? Sp hebben 't my te doen. Ja sp hebben het/naast God/aan de gantsche Kerk te doen; en sp zijn het self aan sulke schuldig / die buiten de belijdenisse der Gereformeerde Kerk en aan sulke desozmatie met de grootste billikheid ge-ergerd zijn.

En wat sullen sp niet meer / wanneer se lesen / dat men my hier / boven al 't boozseide / noch derf vergen te rechtveerdigen het oordeel van de Kerkenraden/ Classen en Synoden; dat hy alle menschen / rechtveerdigen en onrechtveerdigen / als buiten weerga onrechtveerdig word veroordeeld en verfoeid? Had ik ooit om kerkelike straffinge te mijden / mijn gemoed tot sulke verklaren konnen neigen; 'k hadde 't liever booz een jaar gedaan; wanneer my eerst de Kerkenraad / daer na de Classis ook / in den elfden van de dertien Artijkelen 't selfde booz hield; eerder noch circulaire Brieven en Requesten by haar aangenomen waren / eer de Classis noch die onvermoedbare ongerechtigheid in 't verbyken van haar eerste vonnis had gepleeghd; eer de Kerkenraad noch boven dien my van 's Heeren Abondmaal had afgehouden; en als 't al geseld is / eer de mate aller ongerechtigheid in desen was verbuld. En dit alles / so als hier geseghd word / over mijn Persoon en Boek.

Maar hoe soud ik ook rechtveerdigen alsulken handel / als booz 21. jaren by de Staten van den Lande/onse hoogste Oberheid / al booz onrechtveerdig is verklaard? te weten / so deselve in hunne twee Resolutien van den 22. ende 23. Sept. 1671. spreken / buiten ordre ende informeel; als aanlopende niet alleen tegen alle goede ordre, maar ook tegens de ruste ende vrede der kerken; ende also capabel, om tweedraght ende scheuringe te verwekken; so wanneer namelick / de ordinaris gedeputeerden der Synode, of de Classe Synodaal, enige saken, haar door ofte van wegen de Synode van andere Provincien toekomende, aanneemen; om daar over in de Synode deliberation te worden gehouden. Sulx is in de boozsz. Staats Resolutien byder na te sien. Wel is waar / dat deselve oorzponkelik obet een subject buiten Holland ontstaan / genomen zijn: maar d'overeenkomst is daar in bestaande/dat de Synodus geen oordeel van andere Classen / veel min Kerkenraden buiten haar eigene palen overnemen / veel weiniger in hare Acten / gelijk dese heeft gedaan / inboegen magh; en noch veel min een Classis sich daar dooz bewegen laten / om hare eigene sententie tot niet te maken. Want magh sich geen Classis noch Synode met de saken van de andere Provincien bemoeien; hoe maghse dan verdragen / dat d'andere sich hare saken aantrekken; ja deselve daar in rechtveerdigen / ja sich van de selve laten meesteren / ende 't gene eens was afgedaan / tot hun belieben ook herdoen! want het is de mening der hoge Oberheid / by booz seide Resolutie ten klaarsten uitgedrukt / dat geen Persoon / noch Boek dooz hem gemaakt / onder het ressozt van ene andere Provincie / tot het oordeel onser Hollandsche Synoden magh betrokken worden. Is derhalven ergens iet van iemant in een boek geleerd / dat ons onrechtinnig dunkt / laat de leere in haar self geoordeeld worden; maar geen Boek of Schryver in 't besonder / anders als van die vergaderingen daar hy self

self en sijn bedrijf na Kerkenordze onder staat. Maar nu heeft de Classis 't uitgeboeren bonnis wederopen / en de Synodus op 't nieuwt gebonnisd op den grond van andere Synoden / die my en mijn Boek / (welke na den inhoud deser Resolutie geen van beiden tot haar oordeel moghten komen) sonder kennis van my of mijn saken / dommelick verweesen hebben. Hadien dan dese eisch / boven alle d'andere redenen / tegen 's Lands wetten strijdig / en derhalven ongerecht is; so moet het verre zijn van my dat ik deselve ooit rechtvaardig sal verklaren.

XVIII.

Belove ik wijsders opreghtrick / en als vooz Gods aangesichte / dat ik my vooztaan altoos sal vast houden aan de ontworpbare gronden en leere der Gereformeerde kerk / so als deselve in alles in de Formulieren van eenigheid / namelijk den Catechismus Confessie / en Canones Synodi Dordraceni / volgens Gods Woord ter neergesteld zijn; sonder een enig leerstuk daarvan in twijfel te trekken: te gelijk verskerende met dese mijne ondertekening / de voornoemde afgestane geboelens / of stellingen in mijn Boek begrepen / in verbolg van tijden / dooz Predikationen / Catechesationen / Geschriften of Tsamenstprekingen / direct of in direct andere niet te leeren of vooz te siellen.

A N T W O O R D.

Dit belovende / so als hier boven staat / moest ik mijn eigen bonnis tekenen / om binnen d'eerste maand of week uit mijnen dienst gesett te worden: al ware 't dat al 't voozgaande aangenomen / alle schuld bekend en alles ook herroepen hadde. Want also dese stellinge vol reten is; so soud ik my noit soo voozsichtig konnen dragen / of men soude t'elker ure my in 't een of 't ander konnen achterhalen. Wat aangaat de verplichtinge aan de Formulieren: sy stelt vooz uit dat ik daar ben afgeweken: 't welk ik ontkenne / inboegen / als ik my daaz ober eens en andermaal verklaard hebbe: en alsoo so soud ik dooz dit hier so te verklaren / het tegendeel belijden / en my selven leugenachtig maken. Want wat heb ik meer dan een ander te beloven / 't gene ik eens beloofd en ondertekend hebbe / ende beter onderhouden dan degenen die nu dese belofte van my eischen? Dit woord in alles is my veel te duister en te twijfelsinnig / om het sonder achterdocht te ondertekenen: alsomen daaz dooz alle woorden kan verstaan / ofte immers al wat ieder een / die my achterhalen wil / daar onder dan begrijpen sal. Dat / volgens Gods Woord, opreghtelick verstaan / geeft my al te veel bods / om daar uit te springen; met voozwendinge van na Gods Woord te willen spreken / en dat Gods Woord so niet en spreekt / als dit of dat daaz voozkomt in de Formulieren. Of het

bzenghe my wederom te seer in 't naam / so de sij is / dat elk woord of sprekwijze in de Formulieren volgens Gods Woord is geseld: het gene niet want van de stellers deser Artikelen self sal willen seggen. Verhalben houd ik my oprechtelik aan 't eerste Deel / die wy altemaal getekend hebben; sonder my op niets te laten voochthijven gebod op gebod; gebod op gebod; regel op regel; regel op regel; hier een weinig, daar een weinig. Jes. 28: 13.

Dat van tsamensprekingen, en direct noch indirect, is om iemand die dit aanneemt / onvermijdelik in den strik te bzingen. Want het is onmogelijk / datmen sich kan hoeden voo de genen / (het zn vriend of vrand) die ons 't een of ander woord bzingen / daar ook in mijn Boek iet van gedacht word; al is 't ook niet een ander insicht / of van anderen gebuik; het sal indirecte tsamensprekinge van assulke saken zijn. So 't woord Engel ofte Dairvel in den text te passe komt / of in den Catechismus / of in 't antwoort op de Catechisatie; en ik dan niet alles of in alles so onspoke / als men spiekt; dat sal indirect gepredike zijn of gecatechiseerd, het gene ik hier dan aangenaomen hadde niet te doen. Exempel: Ik had in d' Acte van Satisfactie so veel niet belooft; nochtans werd het in den Kerkenraad gebzacht / als iet waarin ik die die belofte was te bidden gegaan / dat een enkel man / my te voren onbekend / eens van sijn leven aan mijn huis met my gesproken hadde; bzingende na de betekenis van een Geloofsch woord / dat ik in mijn Boek vertale / of hi daar op vast mocht gaan. En dat hadde strax de name / dat ik in mijn huis met Socinianen collegie hield. Een ander hadde my na de Overfettinge gebzaagd / meenende al mede / dat de nieuwe Nederduitsche van die 70. vermaarde mannen was: en daar af in sijne eenvoudigheit (so ik gelobe) iets aan anderen verhalende; gaf daar door gelegenheit / om my na te geven / dat ik d' Overfetter lasterde. Gods Woord noemt uitdrukkelijc tyrannen, die enen mensche schuldig maken, om een woord. Jes. 29: 21, onder welke tyrannye ik my nooit gewillig sal begeben; maar wel / so het God belofte / datmen my geweldigh mishandele / sulc tot sijn ere / en om sijn waarheid wille niet geduldigh verdragen.

XIX.

En bes gene ik verder schrijven of publyk uitgeven moghte / niet alleen de bistratie des Classis / na herkenordze (te meer om dat ik dat al hebbe belooft) te onderwerpen: maar daar in ook niet contratie gesonder leer d' ontsichtse / so veel in my is / weer te reght soeken te bzingen.

A N T.

ANTWOORD.

Op tweederlepen grond (so ik merke) word my dese belofte noch booz
t laatste afgeleest: de Kerkenordre, en dat ik het noch al eens beloofd
hebbe. Ende wat? 't Gene ik verder schrijven of publyk uitgeven mochte,
(sonder bepalinge) de visitatie des Classis (en geen ander) te onderwerpen.
Maar ik en kenne geen Kerkenordre, die my bepaalt aan de Classis. En
Van der Hooght, (die so veel in zijn Classis vermogh als het tegen my is)
roemt op approbatie die hy heeft van Professoren, en dat self in 't gene hy uit
gaft tegen my. En Bloemardus Thufius, die onder den name van Florentius
Costerus, gesaghs genoegh heeft in de Classis van Boorn/daar hy d'oudste Pre-
dikant in de stad is/ en de maker van 't Grabamen/dat de Classis op zijn bloot
boozstell goed kon binden: wat beweegde hem / om sinen wedergeroepen
Duivel, sonder visitatie en approbatie, en onder dien verbloemden name van
Bloemardus uit te geven? Sulken byzheid nemen sich degenen om te schryven
booz de groothed van den Duivel; die de mijne om hem te verkleinen dus be-
staan tot niet te maken. Maar tot de Classis / namelijk van Amsterdam:
ik soude ook van haar by de approbatie (of ontmeerder sekerheid / booz af)
wel willen versekerd zijn / dat sy achterna mijne schriften niet en zouden im-
proberen / als sy se eens geapprobeerd hadden / op dat het my daarmede niet
moght gaan als met de sententie. Daarom sal nooit boek van my aan het
licht komen onder visitatie des Classis van Amsterdam. Ende ook van geen
ander / volgens kerkenordje / van 't gene ik verder uitgeven moghte, so het
geen Theologische schriften zijn / die alleen na kerkenordje onderworpen
zijn de Visitatie der Classen of der Professoren. So en heb ik dat dan ook noch
noit beloofd; maar wel over 26. jaren / by mijnen eed aan d'Universteit
tot Franeker / dat ik de recht sinige Leere met mond en penne boozstaan sal.
So doe ik / en so sal ik doen / so verre God my tijd en kraghten gunt: en so
ik anders iet in desen magh beloven / het zal zijn aan degenen die het met so
veel rechts van my konnen rissen / als sy / van wils wege my den eed als
boren afgebozderd is.

Contrarie gesonder Leer dan ik tot op desen tijd geleerd hebbe / tweet ik niet
te binden; maar wel (so my God wil de genade doen) hoe langs hoe sulver-
der en bondiger de selfde leere / die ik van der jeugd aan hebbe aangenomen / en
nu 35. jaren lang volstandig boozgestaan / tot nut der Kerken booz te dra-
gen. Ende sal dit boven al mijne besondere sozge zijn / dat ik de goede Ge-
meinte / booz 't ongodlijk pdel roepen tegen mynen goeden pber dus ontlicht,
wederom ten besten stichten magh; en degenen dien de ongeregeldeheid der ker-
kelike handelingen tot een aanstoot is / booz getrouwe onderrichtinge te regh-
te brengen.

God gebe dat het so magh zijn!

D R U K.

bynghe my wederom te leer in 't naam / so de fin is / dat elk woord of sprekwijze in de Formulieren volgens Gods Woord is geseld: het gene niet want van de steller d'oor Weijsheden self sal willen seggen. Verhalben houd ik my oprechtelijk aan d'eerste Dede / die wy altemaal getekend hebben; sonder my op niet te laten voo'schryffen gebod op gebod; gebod op gebod; regel op regel; regel op regel; hier een weinig; daar een weinig. Jes. 28: 13.

Dat van tsamensprekingen, en direct noch indirect, is om iemand die dit aanneemt / onvermijdelijk in den strik te brengen. Want het is onmogelijk / datmen sich kan hoeden voo's de genen / (het zy vriend of vyand) die ons 't een of ander woord byagen; daar ook in mijn Boek iet van gedacht word; al is 't ook niet een ander insicht / of van anderen gebruik; het sal indirecte tsamensprekinge van alssake saken zijn. So 't woord Engel of te Duivel in den text te passe komt / of in den Catechismus / of in 't antwoord by de Catechisatie; en ik dan niet alles of in alles so onspreek / als men spreekt; dat sal indirect gepredike zijn of geteachiseerd, het gene ik hier dan aangewomen hadde niet te doen. **Exempel.** Ik had in d' Acte van Satisfactie so veel niet beloofd; nochtans werd hier in den Kerkenraad gebragt / als iet waarin ik die die belofte was te buiten gegaan / dat een enkel man / my te voren onbekend / eens van sijn leven aan mijn huis met my gesproken hadde; byagende na de betekenis van een **Gefelsch** woord / dat ik in mijn Boek vertale / of hi daar op vast mocht gaan. En dat hadde strax de name / dat ik in mijn huis met Socinianen collegie hield. Een ander hadde my na de Oversettinge gebraagd / meenende al mede / dat de nieuwe Nederduitsche van die 70. vermaarde mannen was: en daar af in sijne eenvoudigheid (so ik gelobe) iets aan anderen verhalende; gaf daar door gelegenheid / om my na te geven / dat ik d'Oversetters lasterde. Gods Woord noemt uitdrukkelijck tyrannen, die enen mensche schuldig maken om een woord. Jes. 29: 21, onder welke tyrannye ik my nooit gewillig sal begeben; maar wel / so het God beliest / datmen my geweldiglijk mishandele; sal tot sijnre ere / en om sijnre waarheid wille niet geduldigheid verdragen.

XIX.

En het gene ik herder schryffen of publyk uitgehen moghte / niet alleen de bistratie des Classis / na herhondorde (te meer om dat ik dat al hebbe beloofd) te onderwerpen: maar daar in ook niet contratie gesonder leer d'ontsichste / so veel in my is / weer te reght soeken te brengen.

A N T.

ANTWOORD.

Op tweederlepen grond (so ik merke) word my dese belofte noch hoor
t laafte afgelecht: de Kerkenordre, en dat ik het noch al eens beloofd
hebbe. Ende wat? 't Gene ik verder schrijven of publyk uitgeven mochte,
(sonder bepalinge) de visitatie des Classis (en geen ander) te onderwerpen.
Maar ik en kenne geen Kerkenordre, die my bepaalt aan de Classis. En
Van der Hooght, (die so veel in zijn Classis vermogh als het tegen my is)
roemt op approbatie die hy heeft van Professoren, en dat self in 't gene hy uit
gaf tegen my. En Bloemardus Thufius, die onder den name van Florentius
Costerus, gesaghs genoeg heeft in de Classis van Doorn/daar hy d'oudste Pre-
dikant in de stad is/ en de maker van 't Grabamen/dat de Classis op zijn bloot
voorstell goed kon vinden: wat beweegde hem / om sinen wedergeroepen
Duivel, sonder visitatie en approbatie, en onder dien verbloemden name van
Bloemardus uit te geven? Sulken byzheid nemen sich degenen om te schrijven
voor de grootheid van den Duivel; die de mijne om hem te verkleinen dus be-
staan tot niet te maken. Maar tot de Classis / namelijk van Amsterdam:
ik soude ook van haar by de approbatie (of om meerder sekerheid / voor af)
wel willen versekerd zijn / dat sy achterna mijne schriften niet en souden im-
proberen / als syse eens geapprobeerd hadden / op dat het my daarmede niet
mocht gaan als met de sententie. Daarom sal nooit boek van my aan het
licht komen onder visitatie des Classis van Amsterdam. Ende ook van geen
ander / volgens kerkenordre / van 't gene ik verder uitgeven mogte, so het
geen Theologische schriften zijn / die alleen na kerkenordre onderworpen
zijn de Visitatie der Classen of der Professoren. So en heb ik dat dan ook noch
noit beloofd; maar wel over 26. jaren / by mijnen eed aan d'Universiteit
tot Franeker / dat ik de rechtsinnige Leere met mond en penne voorstaan sal.
So doe ik / en so sal ik doen? So verre God my tijd en kragten gunt: en so
ik anders iet in desen magh beloven / het zal zijn aan degenen die het met so
veel reghts van my konnen eischen / als sy / van wien's wege my den eed als
boren afgeborverd is.

Contrarie gesonder Leer dan ik tot op desen tijd geleerd hebbe / weet ik niet
te vinden; maar wel (so my God wil de genade doen) hoe lang's hoe sulver-
der en bondiger de selfde leere / die ik van der jeugd aan hebbe aangenomen / en
nu 35. jaren lang volstandig voorgestaan / tot nut der Kerken voor te dra-
gen. Ende sal dit boven al mijne besondere zorgte zijn / dat ik de goede Ge-
meente / door 't ongodlijk pdel roepen tegen mynen goeden puer dus ontlicht,
wederom ten besten stichten magh; en degenen dien de ongeregeldeheid der ker-
kelike handelingen tot een aanstoot is / door getrouwe onderrichtinge te regh-
te brengen.

God gebe dat het so magh zijn!

D R U K.

De groffte Drukfeilen, door haast ingesloopen,
 dus te verbeteren.

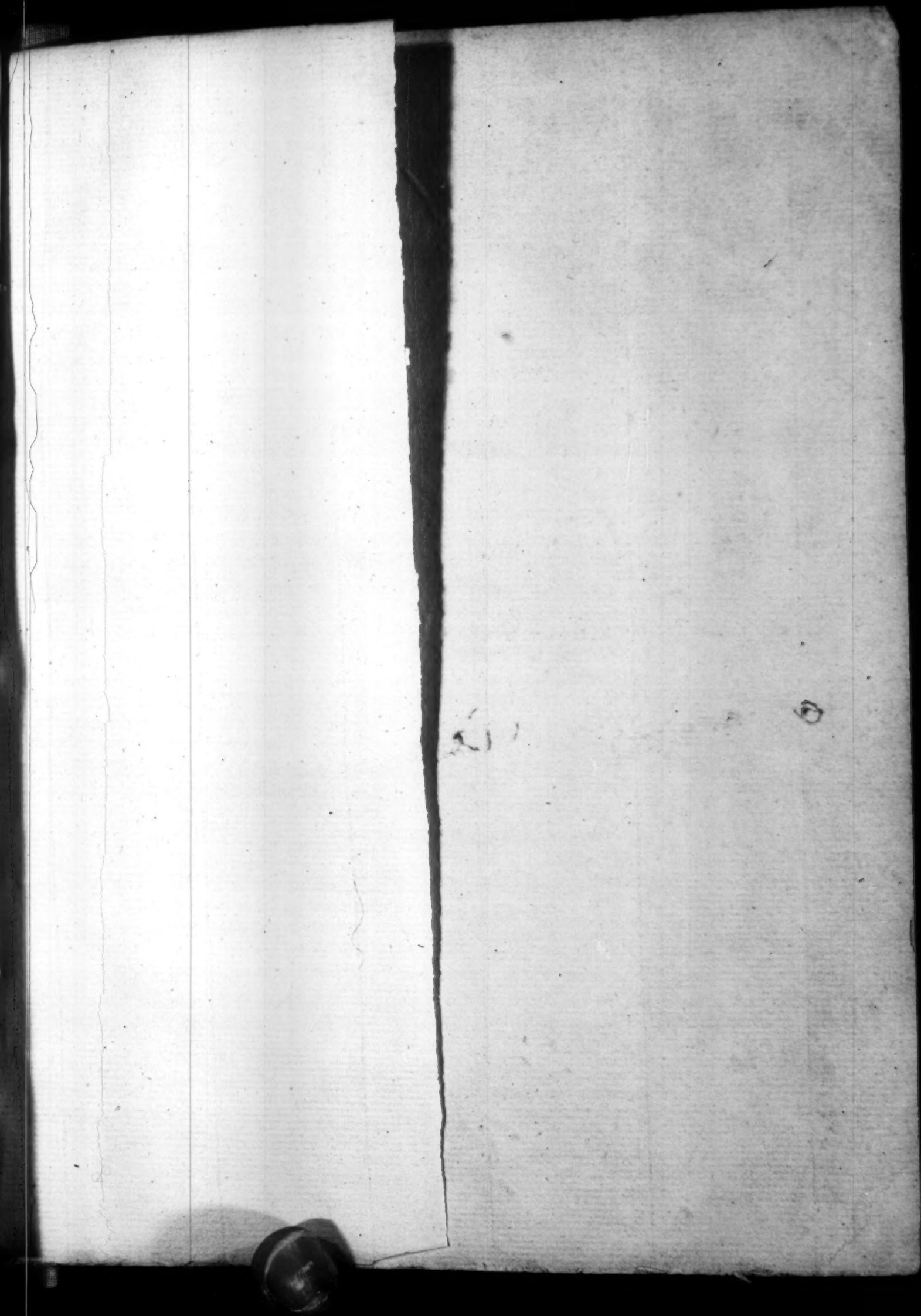
De letter (b) is te seggen / dat men de regels van boven af tellen moet / (o)
 van onder

Op de eerste number.

Pag.	Regel.	staat	moet staan
2	12 b	7000	70000
5	14 --	als tot	als datse tot
8	9 b	of ik hem	of ik moet hem
--	16 o	p. 450. 451.	p. 450. 453.
--	1 --	p. 461.	p. 466.
9	18 --	p. 395.	p. 465.
23	17 b	menigmaal hebbe	menigmaal bevonden hebbe
35	3 --	methodum analytica, toeta- kelender wijze.	methodo analytica, onttakelender wijze.
37	15 --	ieder	reden
40	11 o	so dat alleenlik	so is alleenlik
--	10 --	dat mensche	datmense
41	7 b	berlichtingen	berrichtingen
--	9 --	berreghten zijn	berrichtingen niet zijn
43	2 --	als dooz? God	alleen dooz? God
55	19 --	gekomen / en dooz?	gchomen is / dooz?
56	16 o	ontwaken	gevangen.
57	10 --	tot sijnen tot U E. No. 93.	tot sijnen wille, seggen sp No. 93.
59	7 b	so zy konden	so hy konde.
--	12 o	ik hem by de gemeen	ik lieber by de gemeene
--	11 --	was / en ene ander te soeke	ware / dan ene andere te soeken
60	6 b	hadden / haast bevonden	hadde: also sp haast bevonden
--	3 o	reeds / so met veel aansien / sulken	reeds / sulken
61	5 b	eerst dooz tot	eerst dooz den selfen tot
66	3 --	hier	niet.
68	8 o	dat so	dan so
--	2.1. --	dat gene	dat het gene
70	3 b	dunkt	dunke

Op de tweede number.

5	10.9. o	ziele	hitte
11	16 b	bekend	moghelijk
14	10 o	wind van enen bosen geest uit	wind uit
15	2 --	bepzingen	bepzingen
--	1 --	II. boer	I. boer
17	15 o	by oude en	by ouds / en
--	15.4. --	Want die sleghs van noden hebbe / om te tonen / dat hy alles kan: die so veel	Want wat heeft men meer van noden / om te tonen dat hy alles kan; dan dat hy so veel
18	13 b	vloeiingen	invloeiingen
20	3 --	bekend	bekleed
--	3 o	gemeente	gemeene verklaringe.
23	2 b	't veel Al / geen	't veel Al gelovende / geen
27	4 o	Maen	Maar ik en
33	20 --	toeigent, 't gene de Natuur	toeigent, die kan doen 't gene de Natuur
41	23 --	Joh 8:39 - 44. Behalven	Joh. 8: 39 - 44. best verklaard. Behalven
48	16 b	als hier te	als hen dan te
54	11 --	my eenen	my met eenen
63	8 --	Wat soudemen	Soudemen
70	16 o	bewijst	bewijst niet
72	20	inballinge	inballinge

De groffte Drukfehler

dus te v

De letter (b) is te seggen / dat men de
van onder

Op de eer

Pag.	Regel.	Staat
2	12 b	7000
5	14 --	als tot
8	9 b	of ik hem
--	16 o	p. 450. 451.
--	1 --	p. 461.
9	18 --	p. 395.
23	17 b	menigmaal hebbe
35	3 --	methodum analytica, tota- kelender wijze.
37	15 --	ieder
40	11 o	so dat alleenlik
--	10 --	dat mensche
41	7 b	verlichtingen
--	9 --	berreghten zijn
43	2 --	als doo? God
51	19 --	gekomen / en doo?
56	16 o	ontwaken
57	10 --	tot lijnen tot U E. No. 93.
59	7 b	so zy konden
--	12 o	ik hem by de gemeen
--	11 --	was / en ene ander te soeke
60	6 b	hadden / haast bebonden
--	3 o	reeds / so met veel aansien /
61	5 b	eerst doo? tot
66	3 --	hier
68	8 o	dat so
--	2. I. --	dat gene
70	3 b	dunkt

Op de

5	10. 9. o	ziele
11	16 b	bekend
14	10 o	wind van enen hofen geest
15	12 --	bespzingen
--	1 --	II. boer
17	18 o	by oude en
18	15. 4. --	Want die sleghe van nobel hebbe / om te tonen / dat hy alles kan : die so veel
18	13 b	vloeiingen
20	3 --	bekend
--	3 o	gemeente
23	2 b	't deel III / geen
27	4 o	Maen
33	20 --	toeigent, 't gene de natuur
41	23 --	Job 8:39 - 44. Behalven
48	16 b	als hier te
54	11 --	my eenen
63	8 --	Wat soudemen
70	16 o	bewijst
72	20	inballinge

